

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SZABÓ T. ANNA verse 841
FALCSIK MÁRIA versei 845
MAKAY IDA versei 848
KASZÁS MÁTÉ: Átjárások (*novella*) 849
JENEI LÁSZLÓ: Akkordok (*elbeszélés*) 855
BÁNKI ÉVA: Utolsó napok (– Gönczöl H. Miksa feljegyzései –) 872
NAGY ILDIKÓ NOÉMI: Szilenció (*novella*) 878
GÖMÖRI GYÖRGY versei 882
RÁCZ PÉTER versei 883
DEÁK BOTOND verse 885
MAURITS FERENC verse és grafikái 886

*

- KARÁTSZON ENDRE: Kinek írunk? (*Felhívás egy ankétára*) 888

*

- GÁCS ANNA: Orsolya vándorévei (*Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka*) 895
GYÖRFFY MIKLÓS: A szó szüli a valót (*Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka*) 903
NAGY BOGLÁRKA: Párhuzamos életrajzok (*Szabó Magda: Für Elise*) 909
ANGYALOSI GERGELY: Auctor redivivus (*Gács Anna: Miért nem elég nekünk a könyv*) 915
PÁLFALVI LAJOS: Írónők önéletrajzai (*Séllei Nóra: Tükröm, tükröm... Írónők önéletrajzai a 20. század elejétől*) 920
MIKOLA GYÖNGYI: Titkos élet (*H. F. Peters: Lou Andreas-Salomé. Egy rendkívüli asszony élete*) 922
SZILÁGYI ZSÓFIA: „kevés a levél, az életet kellene folytatni” (*Csehov szerelmei. Lika Mizinova, Olga Knyipper és Anton Pavlovics Csehov levelei*) 925
BENEY ZSUZSA: Néhány szó a Kőkorszakról (*Mariella Mehr: Kőkorszak*) 928

*

- TAKÁTS JÓZSEF: Az értekező dicsérete (*Laudáció Thomka Beátáról*) 930

*

Balassa Péter 1947–2003

- MÁRTON LÁSZLÓ: Katharzis helyett tudomásulvétel (*Balassa Péterről, halála után két héttel*) 932

2003

SZEPTEMBER

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a DDGÁZ Rt. támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságosvillalonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy Könyvesbolt,** Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. –

Mosonmagyaróvárott: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Óskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtára –** Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegersze-gen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

www.jelenkor.net

350,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVI. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felélős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 2100,- Ft, a II. félévre 1750,- Ft,

egy évre belföldre: 3850,- Ft, külföldre: 11200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A MŰVÉSZETEK VÖLGYE 2003. évi programjai között irodalmi beszélgetések zajlottak a Bárka Színház szervezésében a Bárka Kikötőben, Pulán. A *Jelenkor* estjén, július 29-én *Garaczi Lászlót*, *Greccsó Krisztiánt*, valamint a szerkesztőket, *Ágoston Zoltánt* és *Keresztesi Józsefet* *Nagy Gabriella* kérdezte.

*

A 31. TOKAJI ÍRÓTÁBORT augusztus 13-15. között rendezték meg. *Mai magyar irodalmi lapok – értékek, szerepek, körülmények* címmel előadások, kerekasztal-beszélgetések, viták zajlottak a folyóiratkultúráról, *Borbély Szilárd* tartott előadást Csokonai Vitéz Mihályról, s fórumot rendeztek *A magyar irodalom ismertsége külföldön* címmel. A tábor zárónapján emléktáblát avattak Csokonai Vitéz Mihály születésének 230. évfordulója alkalmából.

A JÓZSEF ATTILA KÖR 15. Irodalmi Tábor augusztus 26-30-ig zajlott Szigligeten. A hagyományos szemináriumok, filmvetítések mellett előadást tartott *A hagyomány útvonaláról* Prágai Tamás, Schein Gábor és Thomka Beáta, kerekasztal-beszélgetést rendeztek az irodalom anyagi helyzetéről és a Fantasy-irodalomról. A tábor vendége volt *Nádas Péter*, akít *Ágoston Zoltán* kérdezett, és *Németh Gábor*, akivel *Budai Katalin* beszélgetett.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. *Ötvös Zoltán* festőművész tárlatát tekinthették meg az érdeklődők augusztus 24-ig a Pécsi Galériában. – *KIPE 13* címmel a XIII. kerületi Képző- és Iparművészek Egyesületének csoportos kiállítása augusztus 10-ig volt látogatható a Pécsi Kisgalériában.

Szerzőink

Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budapestén él.

Falcsik Mária (1956) – költő, Budapestén él.

Makay Ida (1933) – költő, Véméndén él.

Kaszás Máté (1953) – író, Pécsen él.

Jenei László (1964) – író, Gesztelyen él.

Bánki Éva (1966) – író, a KGRE BTK tanársegéde, Budapestén él.

Nagy Ildikó Noémi (1975) – író, műfordító, Budapestén él.

Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Cambridge-ben él.

Rácz Péter (1948) – költő, műfordító, Budapestén él.

Deák Botond (1969) – költő, Pécsen él.

Maurits Ferenc (1945) – költő, festőművész, Újvidéken él.

Káratson Endre (1933) – író, kritikus, irodalomtörténész, Párizsban él.

Gács Anna (1970) – kritikus, Budapestén él.

Györffy Miklós (1942) – író, műfordító, irodalomtörténész, Budapestén él.

Nagy Boglárka (1967) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.

Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, az *Alföld* főszerkesztője, Budapestén él.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Szilágyi Zsófia (1973) – kritikus, irodalomtörténész, Budapestén él.

Beney Zsuzsa (1930) – költő, író, esszéista, Budapestén él.

Takáts József (1962) – esztétikustörténész, kritikus, Pécsen él.

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapestén él.

SZABÓ T. ANNA

Az osztály

Operett

A takarítónő

*Nincs mese, ez az osztály tiszta!
Anyák vére, csecsemők piszka,
köldökcsonkot körbekunkorgó
sebhintőporos gézgiliszta –
megy a szemétre!
Itt az enyészet
sosem fog győzni!
Tessen vigyázni:
síkos a padló, most mostam frissen,
most egy ideig ne tessék járni
ittén!*

A nővér

*Én ellátom a sebedet,
én megsimítom a fejed,
csillapítom fájdalmadat,
előttem nyögnöd is szabad.*

*Még égnek fenn a csillagok,
mikor már lázmérőt hozok,
és térülök, és fordulok,
ki sem találod, hol vagyok.*

A gyakornok

Milyen sok selymes újszülött!
Még magzatmáz és fényburok
borítja csöpp fejük.
Én egyszerűen nem tudok –
hogya is tudnék? Jaj, nem tudok
betelhetni velük.

Kora hajnalban felkelek,
megszaporázom léptemet,
úgy rohanok ide.
Mindig új jövevény fogad,
ölelem, ő nem válogat,
csak bámul és figyel.

És éjszaka az ügyelet!
Az egyik bömből – hogy lehet,
hogya éheznek szegény?
Miféle anya az ilyen?
Bárcsak nekem volna tejem:
megszoptatnám, meg én.

Már két hete, hogya itt vagyok,
de soha el se fáradok,
imádom a babákat,
olyan aranyos némelyik,
de pár nap múlva elviszik –
ezért emészti a bánat.

Biztos, hogya ki se bírná senki,
hogya ne szabadjon megszeretni
még egyet se, soha –
jobban szorítom, mint az anyjuk,
de nekem édes gyerek nem jut –
maradok mindig dajka, mindig
keserű mostoha.

Az ablakmosók

Halihó, hölgyek! Már elnézést:
meg kell fognunk a munka végét,
meg ezt a létrát itt, ni.
Mi vagyunk a specialisták,
terepünk a csecsemőosztály,
most kell kitakarítani.

*Tudjuk, picikét kellemetlen:
mindenütt a fedetlen keblek...
De tavasz van, ugye –
itt a takarítás szezonnya,
ahogy ezt minden asszony tudja.
Ezért jöttünk ide.*

*Szoptassanak, kérem, nyugodtan.
Addig mi csendbe szépen, sorban
megpucoljuk az üveget.
Ja, és egyébként gratulálunk:
elhihetik, még sose láttunk
ilyen sok formás gyereket.*

A szobatársak

*Már van egy fiam.
Van egy lányom.
Itt van az öccse.
Húga.
(Látom.)
Ne félj, a tied is megszületik.
(És lesz olyan szép, mint ez itt?)*

Az orvos

*Hogy van? Ugye, hogy nagy boldogság?
Látom, hogy el se engedi.
Csak babusgassa. Megszenvedte.
Ne sírjon. Persze. Szereti.
A hormonális változások,
az alváshiány. Semmi baj.
Majd hamarosan magához tér.
Legyen erős. Hisz fiatal.*

Az anya

*Itt fekszik rajtam. Istenem. Hogy megértem.
Hús a húsból. Már nem én. Nem értem.
Alszik. Szuszog. Furcsa szagú
kórházi rugdalózóba tették.
Csak tapogatom nemrég született,
belülről ismert testét.*

*A kórház mindig gyászt jelentett.
Most az életért vagyok újra itt.
Eleven. Ép. A pokróc alatt megsimítom,
megszámolom a lába ujjait.*

Ugyanő, éjjel

*A neonfényes folyosón
kóválygok. Nem vagyok magamnál.
Óriási és kőkemény
mellemben égő ideg pulzál.
Lázias vagyok.
Hát adjatok*

*gyorsan egy éhes gyereket.
Bánom is én, bármelyiket.
Minél mohóbb, annál jobb. Segítsen már.
Hisz túlcsordulok, mint a sajtár.*

*Hogy kell lefejni a tejet?
Valaki mondja meg.*

*A babám békésen szuszog.
Rovom a hosszokat, a köröket.*

A hajnal

*Ott künn, a kerek kocsin,
mint a frissen sült kenyerek,
szépen sorjában egymás mellett
újszülöttjeink fekszenek
puhán becsomagolva, tisztán,
véges-végig a szobák hosszán
szuszog és sír és nyekereg
a visszhangos csecsemőosztály,
ahogy egyenként mind kiosztják,
és mellre téve elcsitítják
a sok üvöltő gyereket.*

Hová lettek nagyapám gépei?

Édesanyámnak

*vajon hogy nyel le az idő egy egész cséplőgépet?
mi már a hátsó udvaron láttuk álmodni őket:
míg elleptük mint víg gyomok az óvilági kincset
szél támadt titkos suttogás: elvették mindenünket
mint földbe rejtett díszei betiltott ünnepeknek
a gyászra megtelt ház mögött is épp ott süppedeztek:
akácok közt a szép szekér félig mélyedt a rögbe
felhorgadt lenge lépcsőjén a lécek összetörve
egyre ferdébbre dőlt nemes kemény hátú fapadja
rangjától fosztott helyzetét mindinkább elfogadva
fellépek: megrezdül a bak – a rúdnak gőgös orra
még élénken emlékezik a vágta csapta porra
út levesébe loccsanó kerékabroncs vasára
utolsó két erős lovunk farának ritmusára
formás doboknak rézhasán a zöld múlás virágzik
falja az idő tűnt korok kimunkált cirádáit
and Co.: még ennyi megmaradt mint két levágott végtag
homályos része hajdani óhajtómondatoknak*

Verzió

*uram ha most kapna formát a portré
nem kéne már a harcos főszerep
kalandregény sem érdekelné többé
más oldaláról ismerhetne meg
ezúttal kép lennék aranyló homályos
hulló delfti csönd: így illenék magához*

*örizne ház: nyugalma vérré válna
áldott meleggé: eltelnék vele
tükröm magát mutatná háttal állva
ahogy künn tépi férfisors szele
dühödten csapkodna nagykabátja szárnya
nem nagyon tudnám miféle vész cibálja*

*visszfényben ülnék nem telnék a gonddal
mikor belépne házunk ajtaján
bólintanék derengő szép mosollyal
fejem munkámra visszahajtanám
nyugodtan várhatnék sőt értő fölénnyel
míg fénykörömbe űzné a néma éjjel*

Kacsák

*az anya költ az apa óvón cirkál
fölköttek felhő: órák karfiol
arrébb vonul vele a rózsaszín tál
kutyapanasz vonít fel valahol
ajtó csukódik rossz vason forogva
az este jön különben semmi nesz –
miféle ösztön adhatott hírt róla
hogyan itt a stégen biztonsága lesz
hogyan itt a póré deszkán ahogy érzi
ha tátott csőrrel újra rajta ül
a mészfalat a nap még jobban éri
és dolgozik az élet ott belül
s főleg milyen meggyőződés vezette
hogyan ez a vakmerő emberközeli
s e nép kik itt lármázunk minden este
kisdéd családját nem pusztítja el –
szél jön: forró pihéit szertehordja
lázás kis melle pumpál szüntelen
„jól van mama” a hangom lefojtva
„nincs mitől félned” súgom elotelen*

Vándor nyárvégi dala

*várj csak ne mozdulj rögzítsd ezt a képet
most még cirókás csiklandós az élet
mint lábad közt a gerjedt napsütés
tested fogékony kéjre bűzre-ízre
míg hasra fekve bámulsz rá a vízre
vidor hullámok szabdalják a fényt*

innen megérzed ódorját a napnak:
ázó moszatból hozzád ér a halszag
erős bajszával orrba szúr a gyom
csönded zavarva szól egy fürge fűrés
nyughass mit ugrálsz nemsokára túllé
e rózsaszínkék szagló alkonyon:
ősz lesz hamar bár még e giccs takarja
mind több sötétet hord a felhő alja
ólmos súlyával nem bír már a nyár
más ég gyülekszik: hűvös tiszta vastag
szürkére kopva háttérébe fagynak
strandlabda ember berki kismadár

MAKAY IDA

Gregorián

*Sötét tavasz: akár november.
Felhők fekete fátyla
hullámszik virágzó, szerelmes fákra.
S bennem sötétben zeng föl a vágy
monoton, mély
gregoriánja.*

Nem sugaraz rám

*A nyár a méretlen mélybe
elmerült.
Vagy felszállt méretlen magasba?
Nem sugaraz rám többé,
csak az a Nap.
Van Gogh isteni, tébolysárga
Napja.*

Igazabb nála

*Nem Isten. Igazabb Nála.
Esendő tested hús-vér-idegek
sűrű, ölelő háló-szövevénye,
amelyen a lét árama ég át.
Vággyal nemzi az örök
folytatást.
És az örökre győztes temetőket.
Aki vagy, nem az éteri
Fény.
De e romlandó Örökkévalóság.
S gyönyörű vétkeid,
akár a Nap.
Sötét tündöklés: fölizzanak
szerelmem forró, pogány
egén.*

Átjárások

IV.

Ez

Ez a kőkemény pad mindjárt beszakítja a hátad! A fiad itt ácsorog melletted, legszívesebben elzavarnád. Egyre nehezebben viseled a ragaszkodását. Bezzeg a többi gyerek vidáman szaladgál a játszótéren!

Egy nő, csupa nemiség: hosszú derék, a tompora széles, a lába rövid, s ettől valahogy még jobban hangsúlyozódik széles, púpos ágyéka. A nadrágja közepen bevág, szinte felhasítja a testét. Az orra rendhagyó: keskeny és hosszú, a föl-ső ajka előre áll, álla alig van, az egész nő egy fölfelé keskenyedő torony.

Nem eszünk összevissza, itt van ez!, mondod a gyerekeknek. Közben pedig azt gondolod: már miért ne, miért ne lehetne saját akarata?!

Este, otthon, erőlyesen rá kell szólnod, s ez hosszú időre nyomottá tesz. Ráadásul elviselhetetlenül viszket a bőröd. Valami rettenetes dolog van itt, érzed, fáj, ha tiltanod kell, ha valamit meg kell tagadnod a fiadtól, fáj akkor is, ha igazad van, az igazadat sem érzed már igaznak.

Amikor odapakol az ágyára egy *vagon* játékot, higgadtan megkérdezed tőle: Ez mi?! Te hová fekszel? Tankot is hozott. Az ágyú hideg csöve hozzáér a csupasz derekadhoz, többször megbökö. Ki tudnád dobni. Mindjárt megfogod, és kidobod. Kinyitod az ablakot, és kihajítod. Sikítana-e? Lenn megtalálná valaki, és bevinné a lakásába.

Most meg már úgy alszik, mint egy fáradt giliszta. Izzad. Az alvásba mindig beleizzad. Megérinted a hátát: nyirkos. Csend van. Ez szokatlan.

Amikor látja, hogy ideges vagy és kapkodsz, sírósan selypítve megkérdezi: Anyu hol van?

Hallgatsz. Nem fogod megmondani. Nem mondod meg és kész. Hát mi vagy te!

Lementem veled délután, igaz? Levittem a biciklit is, igaz? Ott voltam veled lenn, igaz? – Bőgnél legszívesebben.

Anyu mikor jön?!

Nem érdekel, mit mond a fiad. Vagyis hát úgy teszel, úgy kell tegyél: nem érdekel! Közben, valójában, a szemedben mindent kitölt már a gyerek görbült szája. Ahogy a nyála nyúlósan lecsorog az állán. Sírása belülről szaggat.

Viszed magaddal a jegyzetfüzetedet mindenfelé, egyik szobából a másikba menekülsz előle.

Nem kakiltál? Igen? Nem? Állj föl! Öltözz! Menj!

Nekem nincs papírom, mondja a gyerek görbült szájjal. Talpa a falnak vetve, háta a heverőnek: pedálozik egyre. Nekem nincs papírom, nincsen, nincsen! – zokog.

A lakásban szétdobálva minden. Írod: „Szétdobálva.”

*

Álmodban: nagyon hosszú lejtő. Fordítva pedig: nagyon hosszú emelkedő, tele folyamkaviccsal, kisebbek, mint az öklöd, szürkék. Melletted B. állt, s egy hangszóróból hosszan magyarázták neked, ha így megy tovább (keveset eszel), nem bírod majd fölemelni és odább lökni a lábad, csontig soványodsz, elfogysz egészen. Szomszédotok, a mindig mosolygós szemű piktör könnyű, nyári flanelingben, feleségét karon fogva az árnyas park felé indul. Neked viszont muszáj kipróbálnod a lábadra kötözött fakorcsolyát, jóllehet, B. nem fogja meg a kezéd, hiába kéred, hogy segítsen. Úgy evickélsz a rengeteg kavicsra, mintha süppedő mocsárban.

Beteg vagy, igen. És ez még nem minden. Úgy kezelnek, mint akinek a fejében van a baj. „Isten!...” És nincs munkád. Nincs pénzed. Amit időnként letesz az asztalra – tologatják, húzzák: nem kell.

A kisebbik fiad rajzait nézed. Egyik munkája kész szörnyűség. Vagy egy sebesült vitézt akart ábrázolni, egy bepólyált, befáslizott fejűt, vagy egy álarcos banditát, széles vállal. A vállakon egy-egy törpe ember feszít, a bal vállon álló épp leereszt egy hiányos fogazatú létrát, a másik viszont, fönt, a rajzlap sarkában, a sárgán világító Napba hajít egy pecabotot. Pontosabban a botról lefutó damilt, horoggal, úszóval. A befáslizott-fejű ember ruhájának két piros ajtószárny a csatja.

Már olyankor is vádolsz magad, amikor pedig igazad van, teljesen igazad.

Mintha a szülői szerep, mint bűn, nyomna...

Minden tudás elkopik benned, elvész, amit ma tudsz, holnapra elfeleded. Miféle betegség ez?

De hát nem történt semmi baj, nem hibáztál te semmit! – mondtad a fiadnak. S ahogy szaladt befelé a szobába, még hallottad, ahogy felzokog.

Ülsz a fotelban, simogatod a gyerek hátát, ő meg csak állja, hagyja. Azt mondja sokára, ha egyszer sok pénzetek lesz, ugye, vesztek majd neki egy heverőt? (Ha kakil, néha hányingere van, mondja. De ha föltartja, fölemeli a fejét, és megsimogatja a nyakát, a hányinger megszűnik, mondja.)

Éjjel, messze a réten (ahol annyiszor megfordultál a gyerekekkel!), ott, a koromsötétben egy férfi kiabál. Nem érteni tisztán, mit mond. Lehet, egészen mást ki-

ált, mint amit hallani vélsz: *Megvan*. Esetleg: *Meghalt*. De az is lehet, hogy egy nevet kiált, egy város nevét: *Mekka*. Örült? Részeg? Elhagyatott? Csak a hang bizonyos számodra, a kiáltás.

Hol

Hol van az a nyár, hol a hazatérésed ünnepe, az alig érzékelhető fényesség és lágyság az arcokon, amit kívülről talán nem is vesz észre. Ahogy például elébed helyezik a tányér ételt, s közben mélyen fölsóhajtanak: Itt, minálunk nem történt semmi érdekes!... Vagy szomorkásan azt mondják ebéd után: Már mész is játszani? S mikorra vagy várható, kisfiam?... – Mintha nem is te lennél, s mintha ők sem ők lennének, akik régen, mielőtt messze elmentél. Hol van már a nyári por, s belőled is hová lett az engedelmes, szép kitárulkozás; és anyád, amit azelőtt sosem tett, előzékenyen merített a levesből apádnak, és ő, anyád, szelíden leült közeitek az asztalhoz, nem pedig, mint máskor, a sparhelt sarkáról evett. Hol van a hazafelé bandukolások apáddal, mikor teli bőröndöddel a vállán, apró kavicokat rugdalva azt kérdezte tőled elcsukló hangon (önkéntelenül elárulva ezzel idegenbe szakadásod rá gyakorolt mély hatását): S mondd, nem hiányzott neked ott messze semmi, nem hiányzott a falu sem? Hol van az a nyár, hol apád?

Mikortól, honnan

Tízéves koromban, egyik este egy férfit pillantottam meg a szemközti ház kivilágított ablakában, hosszú kabátban, ázottan állt, a hóna alatt egy füzetet szorongatott. Állt és nézett felém. Én is álltam és néztem őt. Még sosem láttam ennyire ismerős idegent. Bizonyára nemrég érkezhetett, gondoltam, nagyon messziről, és útközben elérte egy kiadós zápor. Nagyon nagy zápornak kellett lennie, morfondíroztam, hiszen a kabátja csurom víz. S míg ámulva néztem, közben, lassan-lassan megsejtettem valamit – magamról. Este, emlékszem, úgy vonultam át a szobáinkon, egyikből a másikba, súlyosan, akárha vasban, mint aki előre tudja nehéz sorsát. Mint aki bepillantott a jövőbe. Azt mondtam magamban: meg kell változnom, de azonnal! Igen, sürgősen meg kell változnom, hogy mindaz, amibe betekintést nyertem, soha ne következzen be! Gyorsan benedvesítettem a hajam és ég felé fésültem. Megnéztem magam a tükörben. Igen, kicsit máris más vagyok, nyugtáztam, és holnap, holnapután még tovább fogok változni! Ebben bízva mentem be apához, én, a leendő langaléta, máris híján a gyermeki bájnak. Apa végigmért a tekintetével, de nem szólt semmit. Ledőltem akkor melléje az ágyra, a kezemmel meg-megérintve égnek meredő, sűrű hajtüskéimet.

Megkérdeztem apától: hány éves lenne a halott testvérem, amikor én katona leszek majd? És hányadikos? S ha én 38, akkor te, apa, mennyi?... – Így beszélgettünk hazafelé, csillagos este, azon a napon, amikor apa a beépített szekrényünk első ajtajával elkészült Szilfáson, amikor először magyarázta el nekem a sakklépéseket a mamáék gangján (egy melegítőt tettünk magunk alá, de a kő hidege

azon is *átsütött*), amikor a borításajtó zárjába nekem kellett belehelyeznem a kulcsot és eltalálni a fordítást; mikor a bicajom láncja leesett, s bár apa föltette, előbb azonban még jól meghúzkodta a fülem, mert szerinte trehány vagyok: nem mostam le rendesen a bicaj sárhányóját, meg mert folyton nyafogtam, hogy nincs egy nyamvadt tuskó, amin legalább fát apríthatnék... Azon a napon, emlékszem, esőre állt, de nem esett mégsem...

Két kis flakonban egyszer málnát vittem le az udvarra, egyiket az öcsémnek, a másikat magamnak szánva. De apa feldühödött, mert jócskán kifolyt a lé a szatyorba, és ragadt. S különben is – mondta –, ő azt mondta nekem, hogy a labdát hozzam le. Meg hogy, ha már fölmentem, miért nem cseréltem át a szandált dorkóra!? Menjek és cseréljem le! – Apa lerogyott a padra; látni lehetett az arcán, hogy rossz napja van. Odébb lökte a dorkót, amikor lehoztam (nem megmondta, hogy fönt cseréljem le!), s azt mondta kimerülten: itt van ennyi szentség, most cipelheti ezt a rengeteg szentséget: az én szatyromat, benne két golyó, két autó, aztán az ő táskáját, benne a jegyzetfüzetét meg azt a szatyrot, amit lehoztam a két flakonnak, plusz a labdát meg a levetett szandált, s külön egy váltás öltözetet is az öcsémnek, cipelheti, mondotta, és hogy számára ez is csak azt mutatja, ő eből is azt érzi csak: a nyomorúságot, tehetetlenséget. S amikor én felajánlottam: Majd viszem én, apa – ő indulatosan rám förmedt: Hagyjál, gyerek! Akkor pillantottuk meg a kátrányoshordókat, arrébb, legalább nyolc volt egymás mellett, meg egy jókora halom törmelék léc. Az ott lakó gyerekek már választottak maguknak a lécek közül, és kardozni kezdtek. Odamentem és fölvettem egy kardnak valót én is. Közben apát figyeltem; kicsit távolabb állt, és merengve nézte a köröző vitorlást fönn, a magasban.

Mikortól, honnan kezdődik az ég, apa?

Apa arról álmodozott mindig, hogy úgy ír, úgy fogalmaz a füzetébe, minden mondatának, így mondta, olyannak kell lennie, amilyen a lélegzése, vad, szabályos, avagy éppen szabálytalan hullámok, egymásra rakódó-tornyosuló fájdalomhegyek, egész fajtánk, egész életünk terhével.

De apa nem haladt a munkájával, hetek, hónapok óta semmit nem haladt, és amit beígért, például, hogy még a nyáron megtanít úszni – hát nem jött össze, semmire se volt idő, pedig rengeteg ideje, rengeteg időnk volt. Sem egy hosszabb kirándulás, csak a beépített szekrény meg az öreg autó foltozgatása, csiszolgatása, mindenünk elrohad, mondta apa, mindenünk!...

A nyomás, szorítás a tarkójánál kezdődött apának, aztán lehúzódtak a karjaiba. Olyankor nem beszélt; amúgy sem igen, senkivel. Ha a szorítás a munkahelyén jött rá, apa kiment az üzletből a végébe. Ült a kopott, szálkás deszkán. Az ajtó réssein kilátott. A háziúr toporogva hívogatta a macskákat. Diófa volt az udvarban, néhány őszirózsabokor, a diófa alatt egy asztal, azon egy fél tégl. Kukacvirágok nyíltak a betonjárda mentén, az udvar belső felén. A házigazda lakásának bejáratí ajtaja mindig nyitva volt. Léckeretre feszített zöld szúnyogháló, a keret zsa-

nérrel, akasztóval ellátva, de ez csak a nappali, ideiglenes ajtó volt. Öt-hat betonlépcső vezetett föl az ajtóig. Az ajtószárfa is zöldre volt festve. A házineni naphosszat az ablak előtt ült és varrt.

Amikor este apa megjött, nem kapcsolt villanyt otthon, a szobában, úgy vetkőzött a sötétben, hogy mindennek elképzelte a helyét: az asztal a szoba közepén, a rozoga szekrény nyitott ajtaján ott a meztelen vállfa, arra kell a nadrágját élével egybevágón fellógatnia.

A konyhában sem kapcsolt villanyt: a sötétségből leskelődött kifelé, a meggyfán túlra, az éjszakán túlra. Hiszen az éjszaka is, a meggyfa is régtől fogva benne volt már, nagy, terebélyes, sötét meggyfa volt benne, férges bogyókkal, húgyos macskákkal, az ágakról kövér, húgyos macskák csüngtek alá, „minden éjjel itt gyülekeznek a dögök az ablakom alatt – írta a füzetébe –, minden éjjel itt ölnek meg kicsit az ablaknál, ahogy minden éjjel megöl az a szempár, ott, a szemközi falon, keretbe foglalt szempár, gyilkos tekintet, az övé, aki nincs már, akit nem etetek többé, akinek, ha jönne, sem adnék, akit gyűlölök, mert gyűlölni kell, mert a gyűlölet egészség, mert a gyűlölet igaz, mert a gyűlölet VAN...”

Egyszer, a szálegyenes sudár fákra mutatva, azt mondta apa az erdőben: ilyen fákat látott a határon, tele lövedék ütötte sebbel. És hogy, szerinte, a fákat nem lehet lelőni... Nem felejttem, hagymaszagú volt az erdő. A Halász-büfénél pizzát vettünk, becsomagoltattuk; az egyik asztalnál németek iszogattak, az asztalon tizenöt borosüveg, s újat rendeltek, vöröset. A réten telepedtünk le, ott, ahol évekkel előbb a fejünk felett röptették modell-repülőjüket a Gagarin-brigád tagjai. Faltuk a forró, szaftos pizzát. Egy vitorlás körözött a vízen a túlsó part közelében, hófehér háromszögén, fönt, pöttynyi kék. Aztán egy karmesterdobogónyi kövön állva megmostuk a kezünket a tóban. Ilyen szép ünnepünk van!, gondoltam. A fű jókora területen le volt kaszálva; baktattunk a száraz tarlón, egy sárga markológép árnyékában állt az autónk. Az úton vad rockerek húztak el bömbölve, dudálva...

Reggelre apa megint elnehezült otthon, ment, vonult szobából szobába, vitte a párnákat, ruhákat, játékokat, s egyre csak folyt a könnye. Néha Istent emlegette, túl a fuldokláson, vérekes szemmel, alig elevenen. Öltöztette az öcsémet, és csak beszélt magában. A reggeli fények úgy fogytak el, hogy igazából nem is volt részünk belőlük. A túlsó épületsort már korán reggel beragyogta a nap, mi viszont homályos ablakok mögött tébláboltunk. Egy beágyazás is órákig eltartott, hisz apa folyton megállt, hol itt, hol ott állt meg, s csak nézett maga elé mereven. Ott volt velünk, ugyanakkor nem volt ott mégsem...

Egyszer így vágtunk neki az útnak, s így érkeztünk meg a nagy erdőhöz. Kiszálltunk az autóból, s haladtunk befelé a sűrűbe, arrafelé, ahol évekkel előbb már jártunk apával. Apa fölvette az öcsémet a karjára, az erdő hűvös volt, egy hatalmas, kettétört fa a fejünk felett átívelt, néztük, alig tartották a szálkái. Pár száz méter után aztán apa megállt, a nap ide már nem sütött be, s azt mondta: Mégis jobb lenne inkább máshová menni, le a tóhoz vagy a hegy túlsó oldalára... Így

módosultak a tervek apánál. Leereszkedtünk hát a hegyoldalon, s a vadak ürülékét kerülgetve rövid sétát tettünk ott, ahol vakítóan fehér kövek heverték a földön, mint megannyi elfeledett, szétszórt koponya...

Igen, egyszer útnak indulunk mindannyian, apa. Talán már beindítva vár az autó odakinn. Mi azonban még körbenézünk kicsit a besötétített szobákban. A szerető kezek érintette tárgyakon elidőz a tekintetünk. Hiszen ez az utolsó találkozás, a bizonyosság maga. Ami megtörtént, és amivé lett, ami megtörtént – minden együtt van már. Amit elkövettünk, és amit nem követhetünk el már soha: velünk-bennünk marad. Odakinn csöppen az eső, ez már az ősz, vagy még tart a nyár?; mindegy, apa, kezdhethük a visszaszámlálást: „...az utolsó gyermek születése, a második, az első...” És nyugalmas éjszakákra és gondtalan nappalokra gondolunk, amilyenek nem adtak meg nekünk soha.

Apa, el kellett volna már mondanom neked, rég el kellett volna már mondanom, már akkor este el kellett volna mondanom, amikor azt a férfit, ott, a szemközti ház ablakában megpillantottam – el kellett volna mondanom mindazt, amit megtudtam magamról-magunkról. Hogy az a férfi, ott, a szemközti ház ablakában, hóna alá szorított füzettel – én voltam, én vagyok, apa. És el kellett volna mondanom mindazokat a dolgokat is, melyeket ott az ablaknál állva még megtudtam. Hogy te már rég nem leszel, amikor én a szemközti ház ablakában állok majd, s nézem azt a fiút, amott, a másikat-magamat. Messziről jövök, Apa, s mint egy színpadra, úgy érkezem meg. Mint egy előre megrendezett történetbe, ahol minden mozdulat jelentőségteljes. Nagyon eláztam, Apa, és a hosszú kabátom sáros lett. Ugyanolyan szobába lépek, mint amilyenben mint gyermek, a másik oldalon benne vagyok. Apa, a tékozló fiú, akiről annyiszor meséltél nekem, megkésve érkezem meg...

Akkordok

I.

Nő vagyok. Két férfival élek együtt. Élhetnék az amazonok szigetén is, labriszt suhogtatva a kezemben. Tudod, ha jól belegondolok, az előzményeket figyelembé véve, még tisztos választásnak is érezném.

Vannak nők, akik öngerjesztő vízművekként körbe-körbe pumpálják magukban a nőiesség levét. Ez egy szisztéma, félelmetes tartást ad, s a csel rejtve marad.

Ám ha szerelem jön, akkor cselekedni muszáj. Nincs idióta férfi, nincs esélytelen nő. Akkor ki kell pucolni a tápcsatornákat. Vulkánként kezd működni minden. Nem lépsz, hanem löknek, nem szólsz, csak hadarsz. Beszédes leszel és mozgékony. Keveset érsz el, és egyedül nem boldogulsz.

Nézz szét, mennyi van belőlük! Mennyi magabiztos illatkompozíció! Fizikai törvényeket feledtető ritmus, lélegzetelállító produkció! Mennyi önellátó objektum! Mennyi nő! És közben gondolkozz el azon, hogy egyikük sem, már az értelmesebbje, nem színezi úgy a mesét, mintha lemondana a harcról.

*

Középen van a nagy nappali. Ebbe a nappaliba kapaszkodnak, mint elhanyagolt ikrek az anyjukba, a két ellentétes égtájon rajta fityegő szobák. Szeretem ezt a hasonlatot. Nekem is ikreim vannak. Bár mindketten nagyon ostobák, abban különböznek, hogy mennyit tűrnek el. Egy férfi ide, egy oda.

Gondolj a hármashangzatra – kértem meg, előbb az egyiket, majd a másikat –, én vagyok az alaphang, s te a tercem. De, ugye, törvényszerű, hogy legyen egy kvintem is? Létezzünk ilyen örült akkordként.

A nappali legyen egy átrium, annyi, nem több, középen egy lyuk, mely nálunk nem az égre nyílik, hanem talán a semmibe. Esténként átszelem ezt a semmit, mint egy földi gyönyörrel megrakott úrkomp, melyre vártok ti ketten, bárgyú hajósok.

*

Veled erről, vele arról. Miért kérded? Mindenki fogékony valamilyen témára, és pont én ne találنام meg az éppen megfelelőt? Annyit azért elmondhatok, hogy veled könnyebb. Rajtad nagyon látszik, hogy a válaszaimra is kíváncsi vagy. Van valami felszíni rokonság közted és az ideálom között, de azért ne bízd el magad. Ennyi nekem nem elég.

En mindig férfi nélküli életeket láttam magam körül, és oda jutottam, hogy

meg tud őrjíteni, amiből csak egy van. Úgy határoztam, hogy rátok mászom, már amúgy képtelenem, a fajtátokra, és lélek nélkül csak kurkászom köztetek. Ez eleinte nem ment. Minden működő stratégia háttérében vannak eltagadni vágyott, kezdetleges vázlatok.

Ma már semmi bajom ezzel. Te azért tetszel nekem, mert egy sorsdöntő beszélgetés közben is kikönyökölsz az egészből. Akár egy panorámaablakon. Nézel mindenfelé, látsz, amit látsz, mocskot, biztató előjeleket. Hazug ígéretet, hogy mindez titokban marad. És nekem az is tetszik benned, hogy nem nyűgöz le a forma. Gyanúsna tartod a frappánsan összefogott, céltudatos beszédet, megérzed azt a pontot, ahol a mondatok elhagyják a közlés szándékát. Tetszik, ahogy finoman megvádolod a válságos pillanatok híveit.

Nos, ezt érzem itt. Azután átmegyek a nappalin, akár csak egy adag hús a darálón, és odaát már eszembe sem jut, hogy új állagommal a felhasználhatóságom is megváltozott, mert tudom, hogy odaát éppen ez kell.

*

Édesem, te aggodalmakkal telt férfi. Ahogy nézlek, te félsz attól, amit akarsz. Te tartasz tőlem. Ez amolyan rabszolga-tempó. Ezt hagyjuk el. Nem tudnék szabadulni a gondolattól, hogy veled csupán valami szabadjára engedett energia *maradványaira* építek. Mert alig van már veszteség nélküli férfi. De talán soha nem is volt.

*

Anyám sok mindenben hasonlított hozzád. Neki is felfordult a gyomra a látszattól. Utálta, hogy a férfiaknál vallomás helyettesítette az utánajárását, s egyetlen akció az érzés geneziséét. Olvastak valahol valamit a szexualitás egészséges eszményéről, de hát az ember feje nem káptalan, gondolhatták, elég az, ha a kiváltság szempontjait felnagyítják a kötelezettségek rovására.

Abban a világban, amelyben felnőttem, a férfi sűrű, fodros és engesztelhetetlen ködbe veszett. Oda volt száműzve. Örültem neki, ahogyan egy jámbor lélek az erőszak térvészítésének. Ott volt, néha hallottad, hogy liheg, szörcsög, nemének rendje szerint tevékenykedik, csak szélsőségesen nőies törvények nem engedték, hogy jelenléte a kelleténél nyilvánvalóbbá váljék.

Mindig csak annyi sejlett belőlük, egy dorong, amivel előjegyzik a következő páriát. A dorongban pedig a kód, hogy az előjegyzett: nő legyen, és elátkozott. Anyám egy ideig küzdött, hogy kivonja magát ebből a körből. Kifúratta magának persze, kemény munkásokkal, a sóhajok kútját. De utána olyan arccal nézett mindegyikre, a megizzadt és értetlenkedő szakikra, hogy azok jobbnak látták visszavonulni. Én is egy ilyen szakitól vagyok, akit anyám, állítólag, egyetlen hónap alatt mart el maga mellől. Megvolt rá az oka. Ezt kell hinnem, különben ő is, az anyám emléke is beleveszne abba a ködbe, amely mögött a tiltott dolgok lebegnek.

*

Képzeld el egy fölöslegesen nagy asztalt, egy felkavart kedélyű mester remekét, vakmerő ívekben terelt szegéllyel, egy versenypályát tölgyből, amely fölött a vilálongó érzések treníroznak. Rakj rá fejedelmi terítéket, a damasztra kristályt, a porcelánt messzebb a barbár ezüstartól. És rakj rá eleven színű étkeket, melyek olyan mértéktartó adagokban kerülnek eléd, hogy akár a terítő apró színhibáinak vélhetnéd őket.

És képzeld el kettőnket.

Anyám és én. Az utolsó időkben az asztal végén a teljesen anakronisztikusan vezetett háztartási könyvet láttam pihenni, rajta anyám kezét, fölötte a tekintét, azzal a csüggeteg érzelmességgel bevilágítva, mellyel tudomásul vette, hogy ma már más kvalitások kellenének.

És képzeld el engem az asztal túloldalán! Egy fiatal, jóllakatott, első hódításaitól megrészegült cicát, aki megpróbál az anyjára is úgy nézni, ahogyan az elé tett egérre szokott.

Amíg ettem, anya valcereket dúdolt. Időnként belespriccelt a légtérbe egy kanális szagú illatosítóval. És közben pedigrés kifejezéseket használt. That's the velvet! Nyelvtörő német és angol szavak pettyezték a mondatait, ritkábban egy-két spanyol, vagy portugál szókapcsolat, szolid böffentések, köhintések, finom fehér kendő a bacilusok elé, álmatag tekintet, színlelt érdektelenség.

Váltsd át a fehérét feketére, az erőset gyengére, helyettesítse az egykor volt felső középosztálybeli manírokat egy gyenge igyekezet, hogy ne alázzunk meg senkit. Váltsd át a világosat sötétre. Vetítsd rám anyám képét!

*

Addig tartott az asztalnál, amíg csak tudott. Hol könyörgött, hol sírt, de legtöbbször csak kimeresztette a szemét, és kihasználva, hogy számomra ő mindvégig a nőiség sokszemű és sokkezü kolosszusa maradt, szuggesztív hangon beszélni kezdett. Szavainak fényében egy kihunyó kor elfeledett istenének tűnt fel a férfi. Belőle csupán néhány, a nők kozmikus sugárzásának ellenállni képes egyed maradt fenn, s szaporodott tovább. Ha ezekkel találkozol, vigyázz! – mondta –, szagolj és fülelj, mert ezen szerveid üregében még ott a remény, hogy győzhetsz, ha gyorsabb vagy. Érezz és láss, mert ha már küzdelemre kerül a sor, a szemeddel a bőrédig, az érzéseiddal pedig az alá is hatolhatsz. Nyomd meg azt a gombot magadban, amit életveszély esetére tartottál fenn.

Mert ilyenkor, ha ezek közelébe kerülsz, felbuzdul, mozgásba jön mindened. De istenemre! Ezt nehogy szerelemnek gondold! Ez munka – mondta nekem az anyám –, ez olyan tevékenység, amely kivételesen nem az önfeledt, ritmikus mozgásban találja fel önmagát.

Az okos és felkészült nő pontosan tudhatja, hogy önmegtartóztatásával mikor szakaszt meg egy világuralmi tendenciát. Csak az okos és felkészült nő tud igazán hülyét csinálni a férfiből. A buták csak szimplán kétségbe ejtik.

A parancs – itt egy kis jelentőségteljes csend – erkölcsi dilemmák nélkül adatik ki: megsemmisíteni. Ha kicsit jobb kedve volt anyámnak, akkor a történetnek ezen a helyén azt mondta: semlegesíteni.

*

Amennyiben nevelő célzattal beszélt, nem vétett hibát, mert odaszögezett vele a székemhez. Megfeleltem az elvárásainak. Ha most nem is hiszed el, én tudatosan készültem arra, hogy ha majd meghal, megalapozott sérelmeim legyenek. Hogy sírhassak is, ha eszembe jut, de az elszenvedett méltánytalanságoknak is legyen világépítő képessége. Vele kapcsolatban az érzéseim legalábbis felemásak legyenek.

Minden étkezés front volt tehát. De én helytálltam, mert szerettem őt. Megöleltem olyankor is, ha alkoholszaga volt. A piától néha lápos lett a szép arcbőre. A szesztől megvadított könnycsatornák táplálták a lápot. Szerettem és félttem tőle a képességei miatt, hogy a legelveszettebb állapotában is szabatos mondatokban fogalmazott. Mert ha nagyon beivott és igazán elesettnek tűnt, én akkor is azonnal ... És így nagyon nehéz valakit megfogni.

*

A neveltetés végső haszna annyi, hogy felszeded anyád szemetét. Nem engeded megtántorodni társaságban, szorosan mellé állsz, amikor muszáj felállnia. Beszerzed számára a szégyellt mennyiségű alkoholt. Az úrinőhöz méltó módon kicsi, rózsaszínű hányáshalmokat úgy söpröd le a vizes kendővel, hogy közben arra gondolsz: ez az enyém. Épp most bőfögtem fel. Tüntessük csak el gyorsan!

Végül is nem vethettem meg. Akkor szeretetvágy lobogott bennem, hogy gyakran képzeltem magam hatalmas tálnak, egy embernyi, edzett üstnek, melybe anyám láztól megolvadt szobrának, az anyaságának aranya belefolyik, s én felfogom mindazt, ami naponta látványosan távozik belőle, és majd egyszer mindezeket a folyamatokat a visszájára fordítom.

A legjobb volt, amit tettem, hogy mellette maradtam. Mihelyst felálltam, meghajlott a gerince, mire az ajtóhoz értem, már lehullottak a végtagjai, s a törzse karfától karfáig lengett a széken, s ha elengedtem magam mögött a kilincset, a kis kattánás egy benti detonáció visszhangja volt, mely szétvetette őt. Ha viszont mellette maradtam, előbb-utóbb megnyugodott. Beszélt. A szervezete feltehetően csak a száján keresztül volt képes kilökni magából a méreganyagot.

Hallgattad, s lassan rád telepedett, az arcodra, a hajadra, vigasztalhatatlanságának jeges üzeneteként, a dér. Egy nagyon rossz évszakban érezhetted magad, egy mentő körülmények nélküli helyzetben, és a körmeiddel próbáltad kapirgálni az ábrázatról a ráfagyott maszkot.

*

A szöveg gyönyöre egy dolog, de a mögé bújt egyéniség rajza... Azonosulási kísérleteim állandóan csődöt mondtak. Mintha, a technológia csúcsaként, és sikerrel, ló nélkül próbáltam volna lovagolni. Precíz, de testetlen élmény.

Anyám rengeteg szöveget leadott nekem. Egy orgazda kincseit, melyekről csak fokozott elővigyázatossággal lett volna szabad elejteni bármit is. Anyámnak nem voltak aggályai, úgy köpött élete fals ügyleteiről, mint egy sarokba szorított strici. Rend és káosz, fény és árnyék, jöttek, mentek a szövegeiben, egymást előzve, a másíknak helyet adva, véletlenszerűen.

Ám abban a pillanatban, amikor anyám rájött, hogy az ő élete annyira durván jelenvalóvá válik számomra, hogy eligazító példát faragni belőle lehetetlen, nos ekkor, édesanyám érzékeny sugallatainak jelentésterébe beszivárgott a nagyfi. He-lyesebben: a róla meglévő skiccet egyre több vonással, színnel, árnyalattal kezdte kiegészíteni. Anyám szavai által mélysége lett neki, története, megidézhető élete.

Eljutottam odáig, hogy esténként gyűrtem magamba a kaját, mielőbb a végére érjek. Azt az első mondatot vártam, amely az elbeszélést indítja. Volt, hogy két órán keresztül vallott, mert hát ez akkor már az volt, vallomás, a felszabadulóban lévő terep, a leszedett asztal fölött küldte át felém a társas szórakoztatásra alkalmatlan mondatokat. Nem féltett a következményektől. Minden, amit anyám mondott, a végén láthatatlan mágneses ponttal ragasztotta magához a továbbgondolás gyönyörű esélyét. Ekkor már úgy tartotta, hogy ha valamihez nem engedne oda, célirányosan keresném a tiltás okát. És ezen az úton, én egy-magam, messzebb jutnék. Egyenrangúként kezelte. Csak arról nem számolt be, hogy meg akarja ölni magát.

*

Én azonban már sejtettem valamit. Nem a történeteivel akar szerencsétlenné tenni, mert azok a nagyfién keresztül az ő életét tárták fel. Az élettel ölni nem lehet. Ettől komolyabb dolgot forralt. Az utolsó napokban úgy ragadtunk az asztalnál, hogy egyikünk sem szólt. A kezek a szalvétán, a csésze szélén vagy az abroszon. Anya még ekkor is mentes volt a sztereotípiáktól, semmi ideges hajba túrás, rebbező kézmozdulat. Anélkül, hogy belemagyaráznék bármit is ebbe a végjátékba, el kell mondanom, hogy ez az ő részéről még nem is volt a legrosszabb. Egy isten tudja, honnan merített, a megbékélés és a bölcs belátás hiányára fittyet hányó, demonstratív türelemmel levezényelt próbálkozás volt. Még pont annyi veleszületett egyszerűséggel, amennyi képes leplezni a női kedéllyel való visszaélés vágyát.

Úrinős, de persze csak látszólag félelem nélküli halálpozíció volt. Nem szólt, mármint nem nevezett néven semmit sem igazán, mert annyira ismert, hogy kiszámíthatta a válaszat, és ettől aztán valóban tarthatott. Inkább hagyta, megengedte, hogy könnyebb lehessen nekem. Azt hiszem, nem kellett eldöntennem, hagyom-e meghalni. Utólag is úgy gondolom, hogy menjen, aki úgy tartja helyesnek.

*

Nem tartottam volna vissza. Mint ahogy nem is néztem meg. Nem láttam hol-tan, csak már odabent a kórházban. A színésznőt kiragadták a díszletei közül. Mélységesen felháborodott vagyok, ez teljességgel szalonképtelen eljárás. Mondta volna, ha erre a szájának, s a beszéd egyéb segédszerveinek alkalmat nyújt valami csoda. Azt mondták, hogy letörték a körmei. Nem tudom, nem néztem meg. De a nappali falán, ha akarod, megnézheted azt a pár keskeny árkot. Ő az. A te ajtód előtt találták meg. Ha bekopogna, beengednéd?

A történeteiről van szó, ezt kérdezted. Amelyek az én nagyimról, az ő anyjá-

ról szóltak, s amelyeket előírászerű rendben tálalt fel, esténként, a vacsora utolsó pillanatait nyújtva. Nagyon szívesen beszélek erről neked, csak félek, hogy még nem tudok a romlottságról és a tisztaságról olyan fensőbbiséggel gondolkozni, ahogy szükséges lenne. A nagyiról van szó, és ez olyan, mintha egy régi műtermi beállításról ma eldönthetnéd, hogy abból az arcból és abból a természetből akkor csakugyan nem lehetett többet kihozni.

II.

Ahogy a modern urbanizáció csálthatatlan jelévé a bérház, úgy vált nagyí a tömegek megelégedésére szolgáló látványelemmé. Mindenki izgatott lett, ha látta. Volt, aki rögtön belekotyogott: ez túl kihívó, ez nem jó. De én értem a nagyit. Azért, mert könnyen felismerhetők az érdemeid, nem kötelezhetnek arra, hogy lemondj róluk. Joggal gondolhatta: nézem a számat, s csupán egyetlen tulajdonságát veszem figyelembe. Alkalmas tagolt beszédre. És most nézitek ti! Ugye lüktet, duzzad és összeesküszik, letilt és deklarál, kíván és elereszt.

De nézd meg, amikor meg sem mozdul. Amikor a hozzá érkező felsőbb utasítások állnak a vártán, tétováznak, mint gazdag vendégek a luxusszálló kártyahibás kapujában. Olyankor, ha meg sem mozdul, én odabent egyedül vagyok.

*

A nagyí, már ha piszok vagy, és mérted az időt, velem ellentétben, egy *lelet*. Mégis feszesebbek a mondatai, hangosabbak a nevetései, érzékenyebb a bőre. Nyugtalanító jelenség volt. Az én külsőm hamisítvány. Már a pusztá létemmel megkérdőjelezem az ő hatályát.

Meddig tekinthető folytatásnak valami?

*

Ki tudja megmondani, mit lehet kezdeni egy gátszakadásnyi hajjal. Nem igényelt csavarókat, áramot és forró fűvókákat, semmi elektromos melót. Ez készen volt. Lehullott, odaérkezett, kitakart, annyi dolga volt, mint a lepелnek az avatandó szobornál.

A testének ki voltak jelölve bizonyos pontjai, ahová kijártak reggelente a munkaszolgálatos tündérek. Hol elvettek valamicskét, hol ráhordtak. Gerjesztő színeket keverték ki, amelyeket aztán hagytak beszáradni, mert a legtöbbször szükség sem volt rájuk. Ahogy anyám mondta, ezek a tündérek mindig fölöslegesen túlóráztak.

Egyedül a hangja volt egy kicsit reszelős. No nem bántóan, épp csak annyira, hogy a látvány tökéletességében gyönyörködők tekintete arra a bizonyos utolsó, felelős másodpercre kitisztuljon. Ez a hang mégis úgy szólt, hogy bármit mondjon, arra azonnal gyűjtést indítottak. Anya mesélte, hogy Buenos Airesben, ahol sokadszorra és megint csak ideiglenesen kettétörni látszott a nagyí élete, még mindig voltak sikeres mentőakciói. Mind a két oldalnak segített, tudathasadása-

nak egyik végső következményeként. Náciban nem nézte a magyart, magyarban a nácit. Akkor már nem volt választása, így elég volt pusztán jónak lennie.

Látod, hogy ebben az eloldott létállapotban, az ő akkori dacos és hazug jóságában is mennyi fals sikerélmény van?

*

Nagyi lány korában? Mit is beszélek, hiszen sohasem ment férjhez. Úgy szülte anyát, aki szintén hajadonként adott életet nekem. És mindketten úgy is mentek el. Majd dönts el te, hogy ez valami absztrakcióra való törekvés volt-e a részükről, vagy csak irtóztak a felelősségtől. Esetleg egyszerűen untak minden asszonyi gondoskodással összefüggő részletmunkát, az időpazarlást, a csak nehezképpen megindokolható, és még macerásabban oldható kötöttségeket.

Nagyit fiatalon mindene segítette. Még a tagadhatatlan mélasága is vonzónak mutatta. A szája annyira széles volt, mintha állandóan grimaszolna. Nem érzéki volt, ahogyan ma mondanák, hanem egyszerűen megnyúlt. Leült a furcsán dombosodott álla. És a neméhez képest erős volt a szemöldöke is. A haja vezér-elv nélkül élt, nem is látszott rajta hajlandóság a rendre. Azt maga teremtetten. Mert amikor ránéztél, úgy egészében, biztos tudást szereztél. Hogy van még jócskán lemaradásod, ha szépnek hittél addig bármit is. Hogy ez a nő készen van, csak nincs benne irányelv, készítés, hogy működni, hatni kezdjen.

Könnyed volt a lépte. Ugye milyen túl szép ez a mondat? Vele kapcsolatban elhiszem. A családban egyedül ő bírt hosszú combokkal – azóta sincs senkinek ilyen gazellalába. Anyám elmesélte, hogy fel tudta rakni a nyakába. És amúgy nőiesen, minden rejtett izmával tudott trükközni. A tündérek egy mélyebben fekvő kaná-lisba süllyeszthették az erek kicsiny csöveit, mert a bőre a kézfejen makulátlan volt. Se ín, se izom, se zsír, se ér. Ezt én csöppet természetellenesnek gondolom, de elhiszem. Olyan sima és monolit volt, mint a terítő anyám asztalán.

Az ujjai. Korántsem egy vénlány rezes, kihűlt karmai. Hosszúak voltak, melyektől az ember egy pillanatra néma lesz és vágytalan. Magasabb célokat sejt meg a háttérben. Ósidőktől fogva, fenntartások nélkül tiszteli azt, ami hideg szépséget mutat. Az értelem nélküli hatalom, a felület mentén haladni kénytelen tűz, a kiragadott pillanatban még esés nélküli folyó. Mindegyiket hajtja valami, magyarázatra még nem szoruló rosszhiszeműség. Hajolj a kezem fölé, és csókold meg a nagyi ujjait. Nézd az enyémeiket. Akár a szobrokon, épp csak jelzés-ként árkolja egy-két ránc a hajlatokban.

*

Szerencsés nő, mondták róla, s hogy egyre gyakrabban mondták, hát a nagyi figyelte a tényre. Hogy egész arzenálja van a férfifogó adottságokból. De tudod mit, hagyjuk a kislánykorát! Nagyi nő, nőnek termett, másként, mint érzéki objektumként, beszélni róla nem lehet. Irgalmatlanul nagy felület. Egy egész, való-ságos nő. Nagyi annyira jól sikerült nő lehetett, hogy vele kapcsolatban eszembe sem jut a sok görcs, vér, az erek és a belek túlbuzgó-sága. Nagyi szinte már nem is élt, hanem csak volt. Arra termett, hogy legendákat képezzenek belőle.

A legendák azonban kitoltak vele, mert azokat nagyobb, leleményesebb, tért ölelőbb szervezetek hívják életre.

*

Nagyi apja '31-ben fulladt a krízisbe, s egy keszthelyi üdülésből a család úgy jött haza, hogy szinte nem volt hová. Felejtetni kellett, gyorsan és sokat, s a nagyi a felejtést úgy kezdte, hogy megszabadult a hajfonataitól.

Ismered az ikonológiát: a hajfonat ostor, skorpió farka, a görbülő halál, satöbbi. Nem lenne értelme hazudnom, tudom jól, így hát nyugodtan mondom: a nagyi, a maga akkori kislányos tudatlanságában, csupán az illúzióiból kiindulva a művészettörténet anonim mélységeiből előhívott és mozgásba hozott jó néhány motívumot. Ugyanis megtartotta a fonatot. Ez önmagában még nem lett volna különleges, azonban olyan feszesre húzta, hogy aki ránézett, azt kirázta a hideg. Ennyi erő, elszánt düh, bosszúvágy még kimondott szavakból sem sugározhatott volna. Ha a kezébe fogta, zabolátlan fegyverré vált, s ő védekezésre és támadásra egyaránt használta is.

Amikor az apja felelősségre vonta a haja miatt, de gondolom, inkább az időszerűtlen különcködés miatt, a nagyi csak húzott egyet az orrtővé, s közölte, hogy úgysem bírják majd a költséges kencéket. De egyébként is: a szeme, a szája nem attól hagy nyomot a férfiakban, hogy miféle keretbe illesztik, hanem amennyivel a többiétől különbözik. Ettől az érett igénybejelentéstől állítólag a nagyi apja röhögni kezdett, de este részegen sírdogálva azt mondta, hogy ha elmész, meghalsz!

A nagyi apja úgy élte meg a krachot, hogy becsapták, ezért pörölt, pörölt, ahol, s aki ellen csak tudott. Hála a magasságosnak, hogy hamarosan bebörtönözték. Nagyi anyja körbejárta a szomszédokat, s azoknak, akik beengedték, elmondta, hogy a Matuska az oka, csakis a miatta elrendelt statárium nyelhetette be az Apust. Az Apus viszont ettől kezdve valóban úgy viselkedett, mint aki esztét vesztette. Nem hatotta meg a sok könny, s a rögtönítélő bíróság előtt hangosan éltette az újabb merénylet, az Orosháza–Mezőhegyes motorvonat kisiklatóját.

Nos, én nem hiszem, hogy hős lett volna, és úgy vélem, hogy nagyi se gondolta, nem gondolhatta azt az apjáról, hogy nyomorult. Ki gondol ilyet az apjáról? Inkább körülírja magának. De ha valami elvezeti a nőt az egzakt állásfoglaláshoz, az a férfi. Vagy a megléte, vagy a hiánya. Nagyi esetében az utóbbi.

Ettől kezdve tudatosan rendezkedett be a félárvaságra. Az egyik vizitáló udvarlója előtt idiótának nevezte az apját, ráadásul két pohár ürmös után ideológiai alapon próbálta kikezdeni a férfiuralmat. Dédnagyanyám úgy döntött, hogy kisebb baj, ha ez a kérő elszelel, így már az előszobában felpofozta a lányát. A tizenennyolchoz közel! Tudod, milyen a pofon. Duett, mely után nem taps jön, hanem kollektív ijedtség.

*

A nagyi – mérgében? – egy kerek évig olvasott. Hamarosan olyan okos lett, és a töméntelen könyvtől olyan rövidlátó, hogy képes volt testetlenné varázsolni egy

satnya, túlon túl vékony bajuszkát, csak hogy többet érthessen meg végre a szerelemből. Becsukott szemével nézett, bedugult fülével hallott. Édes-ábrándos operett dallamok rohangáltak a szobában, amikor először vált idegen szem előtt meztelenné a melle.

Ezt így mesélte el anyámnak, és anyám így nekem. Amikor kislány voltam, és vacsoráztunk, az asztalnál hallottam ezeket. Sokszor.

Mert anyám is élvezte, ahányszor csak elmondhatta. Noha biztos vagyok benne, hogy nem gondolta végig, kinek és mit mesél, de azzal a következetességgel és pontossággal, mellyel a részletek feltárultak, mégis, valószínűleg célja lehetett. Ránéztem anyám melleire, melyek ott csüngtek egy blúz bukdácsolva futó szövetszála mögött, remélve, hogy még rájuk nyit valaki igényesebb betolakodó. Oda-néztem, és majdnem elsírtam magam azon, hogy az olykor tapintatlan gyakorlatot miképpen válthatja fel ez a szinte gyermeki félelem. A múlt évek sértések. A bánatom a tiéd, lányom – mondta volna, ha a bátorságát nem nyomja el a düh.

*

Szóval a nagyí elbánt azzal a kritikus két gombbal. Nem csupán kinyitott, mint egy fűszeres, aki hajnalban kilöki a spalettákat, hanem előadott, ízlésesen, ahogyan az igazi művészeknél szokás. Nem árulista alapján ajánlott ki tételeket, hanem, hogy is mondjam, a lehengerlő kínálat tudatában nem kis álszerénységgel, gesztusokat tett. És vele kapcsolatban fel sem merülhetett, hogy na nézd, a használatlan emlő ingyen van.

Egyszerűen betette a mellbimbóját egy testetlenné varázsolt, vékony bajuszká alá. A kivédhetetlen támadások nem fájnak annyira, ha legalább utólag alapot adunk hozzájuk. Ez így igencsak a nagyí szíve szerint volt. S a nagyit ezután, akár egy értékes prémet, sokoldalú biztosítással, felpakolták az Árpád gyorsín-autóbuszra, és hat óra múlva már a Grabenen egyensúlyozhatott, szokatlan szabású ruhájában.

A bécsi lakás, ahová a bajuszká vitte, kicsi volt, sokkal kisebb, mint várta. Nagyí türelmi időszaká addig tartott, míg felvértezte magát azokkal a fogásokkal, amelyet környezetében utánozni annyit jelentett, mint belemerülni az örök illegalitásba.

Harapott egyet a hatalomból, elsajátította a tekintély megtartásának tudományát, és most azt gyakorolta, amire a pallérozott zsarnoknak szüksége van: az éberséget. De hát ez nem megy könnyen. Nagyí sápadtsága a háborús készültség miatt állandósult, nem volt évszak, amely átszínezte volna az arcát. A szeme viszont égett s továbbra is égetett, s égetett neki mindene.

És ha egyszer a nagyí azt határozza el, hogy a bajuszkának leáldozott, akkor már ott van valaki más. Von Graf. Nemesi család, katonai attasé külföldön, majd diplomáciai szolgálat. Nehézipari érdekeltségek. Von Graf szó szerint szaglott a jómódtól, de nem csak ennyiből állt. Szédületes kazánja lehetett, mert mindenféle híres volt arról, hogy szórta a parazsat. A nagyit is megperzselte, de a nagyí retentő agresszivitással tervezte el jó, könnyű életét. Ez már a Reichsratstrassén történt. Az ottani első estén. Von Graf odavitte a lányt, majd azonnal s csúfosan visszaélt a helyzettel.

Anya mesélte, hogy a nagy legjobban akkor háborodott fel, mikor a történetben odáig jutott, hogy von Graf felpofozta a szüzessége miatt. Teljesen megdöbentette az élmény. Az *első* férfihoz tartozás romantikus követelményének felelt meg, és mi történik?! Nézte a saját vérét, s az idegesen takarítani akaró férfiujjakat. Rácsodálkozott, hogy milyen nehéz is eltüntetni egy foltot. És a sok praktikus teendő közt felmerült benne valami, aminek tüzével hajtva aztán visszapofozta a férfit.

Von Graf védekezni sem próbált. Egy kicsit később oda nyúlt, hogy valóban igaz-e a híresztelés, hogy felfogható hő is termel ez a pirosság. Azután annyiban hagyta a dolgot.

Nagy megértette, hogy végleg megszűnt a gyönyörtelen élet. Új, eleven élmények várják, és leomlott benne az a fal is, amely elfedte gyengeségeit. Úgy érzem, hogy egész életében ezt a falat próbálta újra rakni.

*

Nagyiban ez az élmény, von Graf döbbenetes érzéketlensége az ő ajándéka iránt, attól függetlenül, hogy a mérkőzés legalábbis döntetlennel zárult, eltört valamit. Szerette volna megfejteti, hogy von Graf valójában miért döntött a pofon mellett. Nem hihette, hogy elégedetlen volt, ha már ő nem volt az, így arra kezdett gyanakodni, hogy a férfi tartott valamitől. Gyanúját erősítette, hogy a nem is annyira gyenge női pofon válasz nélkül maradt.

Végtére is egy komplett szüzesség lett felajánlva – de hát a férfiakban annyi, de annyi bűn lakozik, hogy ők már régóta csak a penitenciákra figyelnek. Egy ilyenforma megrögzött bűnöst, mint egy férfi, az esendő kis pofájával, mely uniformizáltan együgyűvé válik a nő közelében, nos, az efféléket talán legyőzni sem érdemes. A nagy nem telt még el sem a búzzal, sem a szennyel, se a magáéval, se a máséval. Számára minden, de minden kihívás volt, beavatás.

Bizony, félek kimondani, de a nagy kurvásan kezdett viselkedni. Természetesen nem úgy, ahogy képzelnéd, a tolakodó száj és a kezek, az állandó nyitva tartás. A nagy ebben is választékos volt. Mondtam, ugye, tervszerűen cselekedett. Volt olyan is, hogy megkívánta önmagát. És ezt később elmesélte, kapaszkodj meg: anyámnak, a tizenkét éves kislánynak. Tette ezt közvetlenül az öngyilkossága előtt. Érdekes, hogy amikor mindent ellökni készült magától, az jutott az eszébe, amikor a legtöbbet kapta.

Akkor, még '57-ben, a vereségről értesülve, napokig magánál tartotta anyámat, mindent el akart mondani neki. És anyám ebből a precíz és szemérmetlenül őszinte monológból meg is tudta, amit kellett. És én is csak tizennégy voltam, amikor rám hárította, harminchárom évvel később, mert akkor került elő a nagy története, amikor a rendszerváltozás táján felmerült, hogy hazalátogatnánk New Yorkból.

*

De ne kalandozzunk el, hiszen mindez mellékes. A történet lényege éppen nagy döntése. Az, hogy kurvásan kezdett viselkedni. Úgy tette ezt, hogy legyen

benne egy kevés rejtélyesség, tehát nem rombolta le az aktuálissal összefüggő illúziókat, sőt, bizonyos értelemben tovább színezte azokat. És az igyekezete megerősítést nyert, valahonnan felülről. Minden fantáziaélményt meghazudtoló magasságból.

Volt egy tilalmakra fittyet hányó eszme, egy fogalom csupán, mely a neves filozófus vazallus cikke után alaposan átpurgálta az értelmiségi csoportokat. Von Graf immár tobzódott a lehetőségekben. Hatására a nagyí is érteni, sőt használni kezdte a szót: dicsőség. Führerprinzip. Ez megmozgatta a szívizmait, jobban, mint egy hosszú séta.

Volt végre valaki, aki erőteljes munkával túlragyogta a napot. Fényes ünnepség kerekedett belőle. S a nagyí akkor éjjel megkérte von Grafot, hogy menjen be hozzá a szűkebb folyosón, s már mutatott is a tégelyre. Amikor meglátta von Graf arcán a diadalittas vigyorgást, tudta, hogy oda van minden büntudat, a férfiből kiégette a múltját, s ő azoktól a lent igyekvő izmoktól, a halvány fekete izomgyűrűktől is jobban fogja emberét. Végső engedményként a győzelem felé vezető úton, rövid időre átengedett valamit egy sikamlós húsdarabnak.

Kérem, mondta talán, valahogy úgy, ahogy egy operettben hallhatta, kérem, ez egy illatozó budoár, és idejön hozzám találkára a világ.

*

Van egy kopott fotográfiám. A nagyíé volt. Iszonyatosan nagy, felpumpált, fekete lombú fák. A háttérben egy kupolás kastély. Talán, hogy az arányokat jelezze, egy ember áll a kapujában. Előtte tér, ahol még szaladgálnak a banda Bellini-nyitányának utolsó hangjai. Nem tudom mi ez. De lényegtelen is. Nagyinak kiváló tehetsége volt arra, hogy szimbiózisban lássa, láttassa a városát. Az egész korabeli Bécs egyetlen kastély panorámájában volt megfogható, mehetlén akár a Grabenen a Burgig, vagy a Ring látványözönében, a mérhetetlen mennyiségű tőke sajátos kémiai trükkkel bódító gőzt fejlesztett magából, amitől láthatatlanná vált a szegénység.

Konkrétan tudok például (fénykép!) nagyíék egyik februárjáról. Nem emlékszem, de mellékes is, hogy melyik évből. Az ördög az ereszen felhízott jégen ülve röhögött a népen, de elsősorban Stauratz úr kazánsalakján, amit a kisöreg szállított *csúszásmentesítéshez* egy háromtengelyű járgányon. Központi szállítás, és Stauratz úr maszekolt! Miközben csiszogott az egész Reichsratstrasse, s különösen recsegőssé vált a lépés a 7-es szám előtt.

A nagyí lakott ott, az a nagyí, aki az egyik leggyönyörűbb nő volt Bécsben. Mondta anyám. És ez a csitri mindeközben azt játszotta az utcán von Graffal, hogy fussanak, amíg a verejték meg nem indul valamelyikük halántékán. Az első csík a vereség. És a nagyí odafutott a veszteshez, az orrával elnyomta, szét-dörgölte, beítatta győzelmének bizonyítékát.

Mélyedéseket nyomott a húsba, és addig csinálta, amíg jól be nem pirosodott a hely, ahová befűrt. Játékból úgy használta az orrát, mint a bika a szarvát. És ezekben a kitüntetett helyzetekben szó sem volt az oroszlán farkáról, a hajfonatról.

*

Együtt éltek tehát von Graffal, növekvő egyetértésben. Nagyit csupán két dolog zavarta. Az egyik az volt, hogy von Graf, féltékenységeiben, legszívesebben bevarrta volna neki. Anya mesélte, tehát nagyí a vallomásában, ügyes, számítóan címzett hagyatékában, közölhette vele. Anya láthatóan vérig volt sértve, hogy ez nem neki jutott először eszébe, ezért kizárt, hogy a múlt javára füllentett volna.

A nagyí egy idő után nem engedte von Grafnak, hogy sokáig matasson odalent, mintha félt volna attól, hogy a kéj két csatornán is táplált kicsiny tava furcsa, természetellenes módon nyerhet gátakat. Bevarrni, érted, mint az őrlült Francisco a Bunuel-filmben.

A másik, ami zavarta a nagyit, az volt, hogy von Graf hónapokkal később már Klimtet és Freudot is egyszerűen csak *zsidónak* tartotta. Eleinte sokat veszekedtek ezen, de a nagyí rájött arra, hogy az új eszme most a dicsőség kiteljesítésének eszébe csupán, annak a dicsőségnek, amelyért ő már áldozott. Egészen mindegy volt, hogy miből táplálkozott, mire hivatkozott – számára elegendőnek tetszett, hogy ez az intellektuális kaland megemeli a mindennapjait, új, közösségi aurája van.

Közelítsük úgy, hogy te is megértsd, mi érdekel engem leginkább a nagyiban. Addig rendben van, hogy a nagyí is úgy nyerte el von Grafot, mint általában a nő szokta a férfit. Az is rendben van, hogy már most meg van róla a véleményed, hiszen ha jól sejtem, egy kis náci kurvának gondolod. De gyere velem tovább, kérlek, várd meg a történet végét. Szerintem nem róla kell ugyanis döntened, hanem rólam.

*

Szóval sokat veszekedtek, ahogy mondtam, de a szerelem látszatát igyekeztek fenntartani. Ez zajlott körülöttük is. Az illúzió már nem tudta elfedni a társasági élet csapdáit. Hívj meg bárkit, és nem tudod, hogy hibázol-e. Szepességi német? A kettészakított Bánátért búsuló német? Az egyvonalú protestáns szászaszág Erdélyből? S a Wittstock hatására beinduló, a románok elől *vagy* a kommunizmus elől menekülő magyarországi németek? Monarchisták és köztársaságpártiak? *Gott erhalte* vagy *Deutschland über alles*. Sok-sok vérrokon, mit ne mondjak, fajtárs, akikkel kapcsolatban oly kínos a testvériség árnyoldalainak hangoztatása.

Ebből a problematikus csoportból kikerült egy fiatalember, egy tehetséges orvos, aki átmenetileg el is helyezkedhetett Bécsben, ráadásul a szakmájában. Bár kimondott háborúban állt Dr. Heinrich Gross-szal, aki a Hitlerjugend tagjaként volt orvos, a közélet szertartásrendjébe nőügyként került be az afférjuk. Ezt a mesebeli fiatalembert még a jobb társaságokba is beengedték. Ideológiai kérdésekben s a gyakorlati politikában látszólag műkedvelő, ezért érdektelen személyiség. Viszont cseppet sem volt az a gyengébb nem számára. Akit több tucat nő lokátora egyszerre fog be, arról a bitorlás hamis legendái kezdenek el terjedni. Az a férfiaknak ellenségévé válik.

Fizikai és morális értelemben is feltérképezhetetlen alakról lehetett szó, akihez felérhet a gyanú. Hiszen a féltékeny férfi annyi mindent tud sejteni a másik férfi sikere mögött, és az sem mellékes, hogy akinek a nőknél sikere van, tűnjön bármilyen esetszerűnek is, arról le nem mossák, hogy jó stratégia.

*

A férfiszépség tévedésbe ejtett már roppant körültekintő asszonyokat is. A múltkor mesélted, hogy fogtad a nagyapád kezét a halála előtt. Nem akarom lelőni a poént, de ez a sármos orvos a nagyapám lett. Nem sokkal anyám születése után meghalt. Nekem is lehetett volna efféle szertartásos tervem, nem is egy, csak nem úgy alakultak a dolgok. Ha rájuk gondolok, kettejükre, nagyira és a *nagyapámra*, nekem legtöbbször egy reneszánsz építési terv jut eszembe, melynek megvalósításához már csak egy égi műpártoló felajánlása hiányzott. Mert a földi létben minden adott lehetett volna, a merész művészi fantázia, a legjobb helyekről fejtett és kitermelt anyagok, s a leendő palota lakóinak szervező igyekezete.

Ez az idegen orvos, még ott, a tükörképükön maszatoló, fényes bécsi sleppben is állandóan az árvaságáról beszélt, de látszott, hogy az egészet inkább szentimentálisan, mintsem tragikusan éli meg. Az életéről szóló lexikoncikk, vagy inkább a sírfelirata: ha a sors úgy hozta, hogy egyedül maradtál, alakítsd úgy a dolgokat, hogy a magányod különlegességnek, a bánatod teremtmény komolyságnak látszék. És szólt a szöveggel együtt egy kicsi vészharang, pofátlanul tolakodóan komponált félhangokkal.

III.

Ami felkeltette a nagyfi érdeklődését.

Miután konstataulta, hogy az érdeklődés kölcsönös, az egyik színház utáni összejövetelen mellé állt, és rá sem nézve megkérdezte tőle: hogy van az, hogy velem sosem beszélget? A férfi szintén elnézett a nagyfi mellett, és amennyire lehetett, válasz közben a hangját is lehalkította. De ez a hang olyan volt a nagyfinak, mintha ordítottak volna vele. Ne haragudjon rám, mondta a férfi, de maga nem szabad akaratából él. Magát rossz levegővel lélegeztetik, és romlott táplálékkal etetik. Hiába mondok köszönetet Istennek, valahányszor meglátom, mikor rögtön utána az ördöggel kell hadakoznom, hogy ne nézzem.

És elment.

*

Ennyi megvetéssel, ráadásul ennyire kétélű érzéssel még nem fordult a nagyfi felé senki. Az anyja és von Graf pofonjai eltörpültek a megaláztatás ilyen alapossága előtt. Nagyfi azonnal haza akart menni, és ismét előkerült a hajfonat, melyet, ha nem is gyakran, de játékaikhoz korábban is használtak. Kegyetlenül elverte vele von Grafot, akinek ráfagyott az arcára a kéj, s könnyeket csalt belőle a fájdalom.

Ezt az éjszakát követően megváltozott a viszonyuk. A férfi félt a nagyfitól, mert szerette ugyan, de már tudta, hogy az felülmúlja őt. Úgy gondolta, hogy a nője, ha még nem is bokáztatja, de már uralja. Von Graf megpróbálta megbántani, majd, mivel ez nem ment, fenyegetni. Amikor ez sem ment, akkor feladta. Kerülni kezdte a reichsratstrassei lakást.

*

Nagyi a szobájába húzódott, bevackolt, mint akit megsebeztek. Rejtegette a fájdalmát. Először fordult elő vele, hogy nem tudta, mit akar. Ha von Graf elment hazulról, elment a környék jobb üzleteibe vásárolni. Ruhákat és ékszereket halmozott fel, a mélyen, bizonytalan sötétségben, kórtörténet nélküli betegségben szenvedő egyéniségének való gyógyszereket. Ezután hazament, és napokon át felöltözve sétált a szobák között. Mindent végigfogdosott, mint aki még mindig nem hisz benne, hogy amit lát, az az övé. Felvette és megölelte a vázákat, a mutatóujjával követte a falon függő festmények alakjainak körvonalát, majd levette a cipőjét, hogy talpával érezze a gazdagon díszített, vastag szőnyegek surrogását. Mindegyik ablakon kinézett, és mindegyiken át egy másik világot vélt látni. És azt szerette volna érezni, hogy mindegyik szegényesebb, mint az övé. Győzködte magát, hogy mindez nagyon sok. De inkább afelől igyekezett meggyőzni magát, hogy mindez elég is neki.

*

Hogy tetézzé igyekezetét, újra könyveket kezdett vásárolgatni, s mindegyiket el is olvasta. Tanult, mert már megint volt valaki, akitől alávalóbbnak érezte magát. A nagyi gazdag volt, s mert megtehetette, úgy döntött, hogy a pénzéből időt vesz, meg is álmodta, ahogy kimérik neki, bőkezűen, mosolygós engedékenységgel. Jókedvűen fordult ki abból az álombeli boltból, s úgy vélte, minden vele kezdődött, vele fog folytatódni, s benne is végződik majd. Ettől egy kicsit türelmesebb lett. Úgy tudom, hogy ezért nem akart ekkor még gyereket sem. Hová is, mikor egyelőre rajta kívül minden, de minden csak a rendetlenség forrása.

*

Azután festeni kezdett. Az első műve pusztán annyiból állt, hogy vékony léckerettel körbekerített, hasadt tükröt festett a mintegy négyzetméternyi vászonra. Mindezt Duchamps után önérzetesen *Large Glass 1.*-nek nevezte el. Von Grafnak nem merte megmutatni. Neki inkább megfestette a *Heldenplatzi emlék* című vásznat, melyen az igazán országnyinak tűnő embertömeg Hitlert ünnepli. Az Anschluss után tudta meg, hogy az a férfi, aki őt annyira megsértette, már emigrált. Azt mondták róla, persze utólag, hogy évek óta volt menekülési forgatókönyve, nevek, jegyek, címek, kis hegyes végű nyilakkal egymásra vonatkoztatva három oldalon keresztül. Ez a pletyka járta.

*

Amikor nagyi a férfi emigrációjáról értesült, hazament és leült festeni. Nekiállt a *Large Glass 1.*-nek, s belefestette a függőlegesen kétfelé való önarcképét. Nem engedett a könnyű kísértésnek. Egységesen szép volt, és egyformán derűs hangulatot árasztott a két félportré. Azt akarta vajon kifejezni, hogy bár Narcisszosz tükre még jól működik, ám a *speculum mundi*, a világ tükre eltörött? Vagy csak én szeretném ezt gondolni?

*

Én arra gyanakszom, hogy a nagyinak mindegy volt, miből áll a hatalom, amíg minden oldalról elismerték, tisztelték. Bármilyen kezdte ezt ki, nyílt ellenszegülés vagy alattomos aknamunka, a nagyi nem tudta elviselni a helyzetet. Kínjában persze, szegény néha azzal is kiegyezett volna, ha a méltóságteljes viselkedés hamisítvány, de az emberek eredetiként tekintenek rá. Érted, mit akarok ezzel mondani? Hogy belül őt nem zavarta a simlisség, ha köztiszteletnek örvendő eredményt produkált.

Nagyjából ezért is maradt a helyén. Nem úgy értem, hogy Hitler univerzális tervében, hanem úgy, hogy Bécsben. Ugyanis von Grafot Berlinbe, majd a franciák egykori földjére szólították ismeretlen küldetéseire. A nagyi felemás állapotban lehetett. Bizonyára örült az egyedüllétnek, de hiányozhatott neki a testiség. Erről az időszakról nem beszélt, ezért anyám sem tudott részleteket. Én azonban kizártam tartom, hogy ellen tudott volna állni a kísértésnek, hiszen az ő testéért nem kellett korábban sem karnyi vastag tölgyfaajtókat áttörni. Lehet, hogy itt volt nála az a bizonyos határ, aminek a túloldalán lévő körülményekkel kapcsolatban már ő is szemérmes. Lehetett benne egy kategorikus elképzelés a kurvaságról, amely nem zárta ki a házasság nélküli tartós párkapcsolatot, de visszaretent az alkalmiságtól. Mármint a maga fogalmai szerinti kurvaság vállalásától.

*

Erről tehát én is hallgatom. Évek teltek el így, mert a következő életjel a nagyról már '43-ból származik. Béccsel matematikai műveleteket hajtottak végre, előbb kivonták belőle a zsidókat, s ekkorra látszott úgy, hogy ki akarják vonni belőle a cseheket is. A nagyi szűkebb társaságában zsidók ugyan nem, de csehek voltak. Az üldözés első apró tünetei elrontották az összefüggéseket, belepiszkítottak a beszélgetések, pletykák letisztult tematikájába. Von Graf messze volt, viszont a nagyi tudta, hogy ha ott lenne se mozdítaná a kisujját sem. Zavarodottságát növelte, hogy egyre gyakrabban zaklatták Magyarországon maradt rokonai ilyen-olyan közbenjárásokért, néha pénzért is. Ebben a hangulatban kapott levelet atától a férfitől, aki olyan mély nyomot hagyott benne a sértésével.

Leírta, hogy a nagyi számára is van egy kidolgozott menekülési útvonala, ami, valljuk be, '43-ban és Bécsben még nem volt annyira szükségszerű. Leírta, hogy ha tudna festeni, lefesthetné a nagyit, mert minden vonására elevenen emlékszik. Azt is közölte, hogy hallomásból tudja, a nagyi eltávolodott von Graftól – ami persze nem vagy nem így volt igaz. Azzal zárta a levelet, hogy semmit sem veszít az, aki próbálkozik. Ennek az utolsó gondolatnak a hamis evidenciája valahogy beleillett nagyi eszmevilágába. De még inkább beleillett az, hogy a szerelem apró misztériumai teljesebben ki, s jussanak abba a szerepbe, amellyel nagyi legmélyebb rendeltetését lehet meghatározni.

*

Lázás cselekvésbe fogott. Igyekezett mindent titokban tartani, ahol viszont nem lehetett, ott azt terjesztette, hogy von Graf után megy Franciaországba. Hosszas tapogatózás után Perón jutott az eszébe, hiszen akkoriban tudósítottak az állam-

csínyéről. Róla közismert volt, hogy náci szimpatizáns. Ráadásul von Graf és ő '41-ben találkoztak is vele Rómában, ahol akkor Perón Argentína olaszországi követségének katonai attaséja volt. Az ismeretség rávetülő fényét kihasználva szervezte meg sorsfordító kalandját. Ameddig egy *náci* nő legálisan eljuthatott magyarázkodás nélkül, addig könnyen haladt. Buenos Airesben, a Kálnay-féle Casa Barrancas egyik lakásában húzta meg magát, s kereste a fogást az Egyesült Államokon. 1945 elején viszont Argentína hadat üzent Németországnak. Bekövetkezett nagyí életének legsötétebb korszaka. Illegálisba vonult! Illegálisban egy idegen országban, melynek nem nagyon ismerte a nyelvét, kegyetlen kenyér még annak is, aki el tudja viselni a társas lét hiányát. Nagyí nem tudta elviselni, anyának elmesélte, hogy többször öngyilkos akart lenni, az örület határán mozgott, fizikailag is nagyon legyengült. Szépségének márványszobrából jókora darabok váltak le, s hullottak az enyészetbe.

*

Újabb pauza az ismerhető történetben, gondolom, újabb alkalmiságok, és pénz, sok pénz. Csak annyit tudok, hogy rövid ideig Caracasban is megfordult, ahol állítólag egy ruházati kereskedés társtulajdonosa volt. Rövidesen azonban már ott láthatjuk nagyit New Yorkban, a férfi oldalán, a talán egyetlen szerelme oldalán.

*

Nehogy azt hidd, hogy itt a boldog vég! Nem ok nélkül való, hogy férfit mondok, így, név nélkül, mintha azt mondanám, hogy zsák. Üres, tartalom nélküli zsák. A nagyí ugyanis villámgyorsan teherbe esett tőle, s '46-ban megszülte anyát. A szülés után kissé elnehezült, s ebből az állapotából többé nem tudott ki-keveredni. Ennyi vétség, s mind egyetlen egységnyi szervhalmaz, férfiformájú kóros sejtburjánzás rovására írható! Nagyí hozzá sem ment feleségül, s a férfi '49-ben meghalt. Hidd el, ha mondom, anya sem tudja a nevét. Nagyí előtt tilos volt említést is tenni az elhunyról. Állítólag sikított, ha bárki csak próbálkozott is vele. Ezért anya a nagyit kímélte, amikor elfogadta, hogy a férfi személye, az ő tulajdon apja szinte orvosi tilalom alá essen. Egészségügyi karanténban volt. S abban is maradt. Én sem tudom a nagyapám nevét, még most sem.

Nagyí úgy vélte, hogy valahol rászedték, s nem is érezhette másként, mert a végén vesztesnek tudta magát, s meggyőződése volt, hogy ő menet közben nem hibázott. Azért érezte úgy, hogy minden vele kezdődött, mert ami őelőtte volt, azt jungi egyértelműséggel a terméketlenség tartós időszakának hitte. Terméketlenségnek, amikor a tudattalanban *valami különös készül*, s ez a különös lett ő. Valami jelentése lehet annak, hogy mindketten olyan ráérősen terveztek. Azután egyik pillanatról a másikra döntöttek. Emlékezz a nagyí olvasással töltött éveire, anya itallal kapcsolatban tett tartós engedményeire. Erőgyűjtés volt mindkettő. És el tudod képzelni, hogy ehhez mekkora belső tartalékot kell mozgósítani nap mint nap?

*

Anyámon soha sem láthattad reggelente az alkoholizmus maradványtüneteit. Mert erőt vett magán, erősebb volt, mint a vedelés kémiája, a remegés fizikája, hatalmasabb volt a szenvedélyénél is. Ugyanakkor minden egyes vele kapcsolatos benyomásom egy banális érzékszalódás következménye: mert bár őt néztem a vacsoráinknál, de a nagyit láttam. És közben elveszítettem az anyámat. Elvesztettem minden olyan apróságot, ami sajátosan csak rá utalt volna. Míg ujjai-val a porcelánt simogatta, felöltött egy generációval azelőtt divatos kosztümöt, átfésülte a haját, átszervezte a szókincsét, még a vodkától lápos arca is kiszik-kadni látszott a szerep lehetőségétől, a benne rejlő örömtől. Nem csaphatom be magam, van fogalmam arról, hogy én most hogy nézek ki, hogy mindent áttűrtak rajtam is és bennem is ezek a hallucinációk. Már megszületett a történet, ez a háromszereplős dráma, melynek utolsó felvonására egyedül maradtam a színpadon. A játékkeret képtelen vagyok betölteni.

*

Nagyi állítólag, és ezt most igazán muszáj hozzátennem, hogy állítólag, mert ennyi kiútról tudni akarok, szóval nagyi úgy végzett magával, hogy még meztelen volt, nem sokkal előtte még szeretkezett valami megfizetett krapekkal. Anyám holtteste mellett, ahogy mondták, ott volt egy félig üres üveg. Átgondolatlan, de kitartóan imádott szenvedélyük rabjaként mentek el. Boldogan viszont már csak a nagyi tehette ezt. Minden utána következő halál keserűbb.

Nézd meg: a nagyi is, az anyu is későn szült, sosem mentek férjhez, viszont voltak tartós kapcsolataik. Tartós kapcsolatok, érted, de legalábbis egy, a dorong, az előjegyzéssel, s utána a gyermek. Azóta ez a családi sorsképlet, amióta a nagyi ráeszmélt, hogy ennek így kell lennie. És én itt állok a sor végén, és mert minden nyilvánvaló, nagyon nem tudom, hogy mit tegyek.

Hová lett a határ, amit a titkoknak szabtuk korábban?

Ha művelt vagy: kérdezzem meg, hogy az emberi méltóság valóban *egy és oszthatatlan*?

*

Nos, én megvadulok attól, ha várnom kell. Úgy érzem, hogy nekem kevesebb időm van, mint nekik volt, pedig hát az a kor, meg ez, láthatod, összemérhetetlen. Mégis, az időnyerés vágyából áll az életem. Jó lenne az egymás után következő mozzanatok egyetlen idősíkbá terelni, mindent, ami *férfi*, egyszerre megélni. A megoldó képletek, a rejtjelkulcsok, a sablonok, s mindenféle adatbázisok ahhoz, hogy bírjak veletek, a birtokomban vannak. Akkor hát mire várjak?

Utolsó napok

– Gönczöl H. Miksa feljegyzései –

1912. április 5.

Csillagok nélküli világba jutottam. Derült időben, kis légköri nyomás mellett vártam Podmaniczky Tittit, vőlegényét, az angol Bowlest (azt mondják, lord, de ha az is, még névtelen) és két kollegát Bázeltől. A nap hirtelen a felhők mögé vágott, kis rosszullet fogott el, émelygés. Láttam, Titti meztelenül száll le a vonatról, csak a napernyőjét tartja a feje fölé, és meztelen a nőrsz, meztelen az angol Bowles, meztelenek a bázeli kollegák is. Csiszolgattam egy adomát a nyelvem hegyén, de mire kicsúszott volna a számból, csak az a gyatra vicc jutott eszembe, amit a komáromi állomásfőnök mesélt. De a poén nélkül. Valami baj van az idegrendszeremmel, gondoltam, valami ritka baj, és ami még nagyobb baj, ahogy szegény Bowlesnak a címével, nekem valami gond van a látásommal. A meztelen Tittibe belekarolt a meztelen Bowles, csak a csillagokat szereti, mondta róla a bemutatkozáskor Titti.

Egyszerű ember vagyok, barátaim, mondtam, én csak látni szeretek. A két bázeli mosolygott, látszott rajtuk, otthon Bázeltől valami jobb mondásra számítottak. Betuszkoltam őket az első osztályra, az állomásfőnöknek intettem, hogy a szerelvényt Ógyalláig én vezetem, az öreg Weiss meghajolt és bólintott. Gondolkodtam volna tovább a viccen, a jó viccen, ami valahogy eltűnt a számból vagy kicsúszott a fejből. De a mozdony, bármit is intettem Weissnek, és Weiss bármit is intett a mozdonyvezetőnek, megrázkódott, mint ami rögtön indulni készül. A himpellér nem ismeri a szokásokat, új fiú, magyarázta Weiss, az állomásfőnök, míg a vasúti tiszt hadonászva megállította a mozdonyt. A méltóságos úr vezeti a vonatot Ógyalláig, kiabált a himpellérnek a fülkébe, aki az ablakon át csak a bajsza méltóztatott kidugni. Na, mi van, kérdezte a tisztól, mi a fene van. Azt hittem, a himpellér nem is akar kiszállni, csak fintorog a bajszával. Két napja kaptuk, szabadkozott Weiss felém fordulva, nem tud ez semmit, nem ismeri még a méltóságos úr szokásait. De végre hajlandó volt kiszállni, és kiderült végre, miért nem akaródzott azonnal, a két öccse elbújt vele a mozdonyvezető-fülkében. Fel akartál nekik vágni, toporzékolt Weiss, hencegni akartál, és a tenyerével a két kölyök felé csapott. Na, oda a biztos jövő, gondoltam, ahogy figyeltem, ahogy még a bajsza is lekonyul szegény trógernek.

Most már a bajsza se az igazi. De az én napom se, gondoltam, ahogy felmásltam a helyére a vezetőfülkébe. Nem vártam meg Weiss hajlongását, tégy jót a néppel, gondoltam, te fizeted meg.

Holdtölte. Április 6.

Valami baj van a szememmel vagy az idegpályákkal, amik röpítik a képeket a szemből az agyba. Csak a csillagokat, a csillagködök közt megremegő áttetsző fátylakat látom tisztán. Furcsa, hogy jobban lát nélkülük, pedig micsoda műszerek vannak itt, milyen elsőrendű műszerek, mondták a bázeli kollegák. Mondtam, a lencsék mögött minden leegyszerűsödik, ha távcsővel nézel, nem látod a tavaszban az őszt, a csillagok mögött az ürességet, mindig csak egyetlen világot látsz. Milyen jó dolog lenne, mondtam, mindenfajta lencse nélkül látni. A szemünk nélkül, nevettek a bázeli kollegák. De nem tudom őket még a spectrumos megfigyelésekhez se használni, csak a fényképfelvételeket és a kastélyban a nagy vacsorát várják. Vagy csak én nem látom őket tisztán. A csillagjöslás, mondta Tittike, szemgolyó nélküli látás. Mert a múltat látod, a jövőt, ahonnan semmilyen fény nem verődik vissza. A bázeliak nevettek, az is a múlt, bárónő, ami egy távoli csillagról verődik vissza. Titti mosolygott, Erzsike, a feleségem szerint Titti csak egy hisztérikus, kedves és utolsó gyerek. Elfordítottam az arcom. Elfordítottam a lencséket, nem akartam a korai halált látni a bőrében. Most tánc lesz vagy észlelés, kérdezte az egyik inas, aki bekopogott, és félénken szabadkozott, hogy csak a terítés miatt érdeklődik. Most tiszta idő van, észleljünk, mondta Titti, és úgy bámult a távcsőbe, mintha köröket, színes felhőket akarna az égbolton látni.

A lencsék leegyszerűsítik a dolgokat, ez is már vereség, gondoltam. Próbáltam a kis „derült idő-vacsoránál” átadni magam a bornak, a társaságnak, de már oly régóta láttam mindent, mindenkit, még a holdtöltét, talán a bázeli kollégákat is. A csillagok helyett a képzeletem most a külső konyha felé fordult, az a kis fekete komáromi lány úgy kísértett, mintha nem is a szememen, hanem a testemen át látnám a vonásait. Holnap milyen idő lesz, méltóságos úr? De a konyha messze volt az asztalfőtől: Wagner, Liszt, Eötvös, a Podmaniczkyak, Kövesligethy Radó, elövettem minden történetet, odadoztam a vendégeknek, nevettek a bázeliak, Titti a poharak mögött ragyogott holdfényesen, így szeretnék majd rád emlékezni, kislányom.

De nem volt időm sugdosni, megyek észlelni, mondtam, és jó mélyen meghajoltam a vendégek, a legmélyebben Titti és a bázeliak felé. Mielőtt Csermaneket megkeresem, gondoltam, meg kell néznem, hogy az égbolton minden rendben van-e. Keine Kinder, halottam a hátam mögött ezüstvékonyan, de lehet, hogy nem az öreg vendég hölgyek, hanem csak a halott kisfiam susogtak. A csillagok rendben voltak, villogtak a helyükön titokzatosan, csak az a hang nem, az a hang nem volt rendben. Megvártam, míg a hold visszabújik – lehet-e egy hang meztelen –, és elindultam, hogy a leghátsó szobákban megtaláljam Csermaneket. De mintha a házban ma nem lennének hátsó szobák, az a kicsinyke élet húzott a falakon keresztül, Csermanek szívverésén át. A méltóságom végett gorombáskodtam Csermanek Borival, agg eb vagyok, mondtam, öreg kutya, nem azért nézegetlek, mondtam, mintha elhinném, hogy a gyerek tőlem van. De hát alig tudtam megállni, hogy a gyerek szívverését – látás lencsék nélkül – Csermanek kötényén keresztül meg ne hallgassam. Nem kellett hallgatóznom, hallottam. De azért rátettem a kezem a hasára, vigyázz magadra, mondtam, vigyázz magadra, akárkitől is van. Csermanek meg se szólalt. Nem baj, hogy nem követel semmit, nem baj, hogy nem hadonászik. Legalább nem lesz forradalmár a fiam.

Április 23.

Béke lesz, béke. Még néhány nap és a hölgyek Fiuméba indulnak. Még búcsút veszek a kriptában az apróságoktól, a halott fiúktól, mondja majd a feleségem a legeslegutolsó nap. Mert leteríthet bármikor a halál, búcsú nélkül nem mehetek el, szokta mondogatni, mikor a bőröndöket a cseléd már összeszűjázta. A feleségem gyengélkedik, Tittike gyengélkedik, így hát utazik velük a házi orvosunk, az öreg dr. Kövesdy is. Kora reggel még elkísérem Erzsit *búcsút venni* a kriptához, megállok majd hátratett kézzel a kriptá lépcsőfordulójában, és szégyellem majd magam, hogy másra se tudok gondolni, csak az igazira. De még nem, ma nem. Ma csak kimentem kora reggel *lát*ni az erdőbe. Tavasz van, a tavasz mögött ősz, a csillagok mögött az üresség, amit nem láthat egyetlen távcső sem. Az ősz szép a szerelmesek és az öregek szemében. Nem a harsány levélkavalkád, nem a cukrászsütemény-színű lombok, hanem a nedves párák, a lélegző-erőt gyűjtő fűcsomók. A bokrok alatt terpeszkedő köd, ami hajnalonként olyan izgató és titokzatos, mint a friss őszibarack, amelyből ujjaink nyomására kibomlik a mag. De még várni kell.

Április 24.

Felbőszített az egyik akadémiai titkár, egy igazi felelős ökör levele. A mélyen lebecsült nagy magyar akadémia nem akar egy külföldi asszisztens foglalkoztatásához hozzájárulni. Foglalkoztatásához! Mintha a felelős ökörnek kellene a csillagdámban akárkit foglalkoztatni. Mert nem tartják kíváncsinak, írja, hogy a magyarországi tehetségek külföldön, idegen égbolt alatt kezdjenek észlelni. És kíváncsinak tartanak, írja, az egész akadémiai osztály nevében, ha a pozsonyi líceumból gyerekcsoportok járnának „körültekinteni”. Emlékszem még egy *körültekintésre* néhány éve, ott fontoskodott a diákjai között az az örökös balek, az a felelős ökör, a Zalán tanár úr. Saját nemzetem csillagzatát keresem, mondta egy gyönyörű Bardou-távcső, az én távcsövem előtt Jan Štefaník, és elkezdett valami lázas tót indulót karattyolni. A himpellér, aki alig méltóztatott a mozdonyból kiszállni, legalább magyar volt. Talán tőlem kapott az apja földet, és most ő is, az öccsei is gyűlölnek. Talán felmondanak majd a MÁV-nál neki, ezért majd jelentkezik egy felforgató pártnál, és egész életében verseket ír. De hogyan legyünk úgy jók, hogy azt mi magunk is elviseljük? Hogyan tudjuk majd nekik a csillagokat megmutatni? Mit tudok majd örököül hagyni?

Csak az asztrológia, csak az asztrológus tudhatja, hogyan kell a jövőendő csillagokat látni. Az angyalok talán úgy figyelnek minket, úgy nézik titokzatos jövő-menésünket, életünket és halálunkat, ahogy mi bámuljuk a látcsövekkel a csillagokat. A látcsövek torzítanak. Az angyalok is sajnálkoznak, hogy olyan lassan, végtelen lassan történik minden. Kezdenek figyelni egy pontocskát, és tudják, szinte soha nem érnek a végére. Az idő olyan lassú, hogy az égbolton csak pusztá káprázatnak látjuk. Meghalok, mire Csermanek fia megtanulja kimondani a nevét, a saját nevét, ami nem az én nevem lesz. Nem tudom, ki lesz belőle, lázasan szavaló költő, hadonászó forradalmár vagy egy szorgos asztalossegéd, aki éveken át a mester halálára spekulál.

Jan Štefaník most Párizsban felforgató és csillagász. A franciák nagy jövőt jósolnak neki.

Április 29.

A Tudományos Akadémia, a mi akadémiaácskánk megkért, hogy a műszereim történetéről a tudósabb közönséget egy közleményben tájékoztassam. Hol volt az az idő, az a terhes vészorszak, mikor még én írtam tele az észleletekkel, a Magyarország égboltján feltűnő üstökösökkel a magyar tudományos értesítőket? Jó, hogy igaz fiaimról, a lencséről beszélhetek. Ezek megmaradtak, még ha megkoptak, akkor is örömmel szolgálnak, ma is itt vannak velem. Mert valami hagymázás örületbe kerget a Csermanek, érzem, a rosszsulléteim, a *látások* mind kapcsolatosak a születendő gyerekekkel. A református istentiszteleten vasárnap megint meztelenül láttam az egész gyülekezetet, a lelkészt, az öreg parasztokat, a szegény feleségemet, a bázeli kollegákat, akik elkísértek. Talán azért akartam meztelenül látni, hogy meglássam a himpellért, aki a komáromi állomáson olyan szemtelenül viselkedett. De csak öregeket láttam, öreg, elhasznált testeket, a fiatalok talán még vasárnap, istentisztelet-időben is tanulmányozzák a felforgató verseket. De azért voltak fiatalok, láttam Tittikénk bőre alatt a halált hozó, ideges betegségeket. Csak az egyik szobalányunk teste mosolygott rám, üdén, harmatosan, frissen, de nem bámulhattam, a nagytiszteletű úr igen szigorúan bámult rám.

Úgyhogy eljött már a legfőbb ideje a műszereknek. Kezdetnek még egy szerény forgódob is megfelelt lakóházam észak-nyugati sarkán, mellette volt egy kis passage-szoba, ahol egy másodkézből szerzett, kisebb meridiánkör időmeghatározásokra szolgált. A műszer 1842-ből származott, tehát egyidős velem. Ő származott, napvilágot látott egy takaros műhelyben, mikor én megszülettem. Pietásból – mivel szegény már megette kenyere javát – bekerült a Magyar Királyi Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet Múzeumába, ahol nyugodtan pihenheti öreg napjait, mert még annak sincs kitéve, hogy szegényt megnézzé valaki. Megint a vég, gondoltam, abba kell hagynom, kezdem már sajnálni a régi műszereket is, amivel figyelgettük egymás arcát egy életen át. De mi más lenne érdekes a refraktorokban, távcsövekben, heliográfokban? Hogy *láttunk* együtt, hogy néztük egymást, hogy hűségesebbek voltak saját kisfiaimnál. Abbahagytam az írást, második adjunktusomra, Czuczy Emilre bíztam a műszereim élet-sorsát, meghagytam neki, hogy vegye számba az összeset egymaga, a múzeumba került tárgyakról kérjen majd szóbeli felvilágosítást, küldje el az akadémiánk-nak a tájékoztatómat, mondtam, menjen, induljon, dolgozzon, Terkán Lajos adjunktust is kiküldtem a csillagdából, mert *látni* legjobban csak egymagamban tudok. A műszerek helyett érdekesebb lenne, gondoltam, a hullócsillag-megfigyelő rendszerről írni, amit a barátainkkal szerveztünk szerte az országban, a saját csillagdánkban. Hullócsillagok vannak, csillagdák vannak, sőt egyre többen lesznek, csak barátok nincsenek.

De még várnom kell, gondoltam. Az orvos a szülést csak májusra valószínűsíti. Hiába, az orvos mindig kevesebbet tud, mint egy csillagász, a feleségem azt szeretné, ha Fiumébe az unokahúgokkal Csermanek is elkísérné. Csemanek Borin nem látszik semmi. Olyan tunya és engedelmes, mintha valami idegen terhet cipelne, és lehet, hogy én is idegen terhet cipeltem egész életemben a spektroszkópokkal, hullócsillagokkal és a sok színkép-elemzéssel, az asszisztensekkel és a sok vacsoravendéggel, akik még az állócsillagoknál is lassabban változnak.

Az a butaság jár a fejemben, bosszúálló csillagok léteznek-e? Még rosszak a műszerek, egyáltalán *rosszak* a műszerek. Még semmit sem *látunk*.

Május 11.

Semmi hír Fiuméből, míg én olthatatlan vágyakozással bámulom az eget. Most bál lesz vagy észlelés, ezt kérdezte tőlem az a dundi, fekete szobalány minden reggel. Hogy ne lássam ruha nélkül megint, ma is elfordítottam a fejem, eredj innen, fiam, mondtam, a nagy tükrös távcsöveket is kivitettem a csillagdából, hogy néhány napig a *látásban* meg ne zavarjanak. Beteg a méltóságos úr, suttogta Kövesligethy Radó, aki a többiekkel, az asszisztensekkel, a bázeli kollegákkal szeretett volna ma táncolni. Táncoljatok az erdőben, mondtam nekik, csak itt ne lábatlankodjatok. Én látok nélkületek is. De csak az örökös rendet láttam az égbolton. Nem láthattam mást, tudtam, a legközelebbi hullócsillag-varázslatra évekig kell várni. De én egy vibráló, távoli pontocskát akartam az idők mélyén megfigyelni, megelégedtem a szememmel, figyeltem, ahogy az idők mélyén az a kis pont reszketni kezd, mint minden, ő is létezni kívánt, élni, megvalósulni, táncolni vagy észlelni, éreztem, láttam, ahogy öntudatlanul átvergődik a képzelet, a robbanások, a lét és nem-lét különös ösvényein, amit még mi, csillagászok sem ismerünk. Nem régóta nézzük a mindenséget. És nem fogjuk sokáig látni. De mégis, ő még nem létezett, de én már nem léteztem. Az az érzés fogott el, mint a Hősök terén, a nagy ünnepségek idején, annyian voltunk, de egy pillanatra mindenki egyedül lett.

Az egész nem sokáig tart, gondoltam. Becsöngettem az asszisztenseimet, és megkértem őket, táviratozzanak Fiumébe.

Május 26.

Még jó, hogy azt a ribancot nem hoztuk vissza magunkkal, mondta a feleségem, az utolsó napokban már igazán szemtelen lett. Hogy érted, kérdeztem. Tudod, úgy dacosan elhalkult, mondta, nem szólt egy szót se, mintha hibáztatna minket. Rámeredtem, a feleségem elfordult, Tittikéről beszélt, mert hirtelen megártott az idegeinek Fiumében a sok láрма, a napfény. Inkább a csillagokkal akartam lenni, mondta Titti bocsánatkérően. Mondtam, hogy vannak csillagok Fiumében is. De nem volt időm ezt megmagyarázni, rohantam dr. Kövesdyhez, a házi orvosunk épp a családjával falatozott. Mi a keresztnéve, kérdeztem, Kövesdy kiküldte a feleségét, utána kiküldte a lányait. Töltött még egy pohárral komótosan, hát Jánosnak nevezték, méltóságos úr, a legegyszerűbben, csak Jánosnak. Kérdeztem vagy szerettem volna kérdezni, úgy, hogy ne sok mindent áruljak el. Nem sírt egy cseppet se, mondta Kövesdy, nyugodt, lassú baba. Elnevettem magam, hát akkor asztalos lesz, igazi asztalos, majd spekulál a mester halálára. De hát egy spekuláló mesterlegény talán még egy szavaló forradalmárnál, egy sértődött parasztlegénynél is félelmetesebb. A májusi fény az arcomba csapott, ahogy visszatántorogtam a kastélyba.

Nem kérsz teát, Miksa bácsi, kérdezte Tittike. Támaszkodva hevert a kanapén, a cselédek puha és mégis fátyolszerűen könnyű plédbe csavarták. A májusi napsugárnak odatartotta az arcát, úgy hallgatta a feleségemet, aki valami fiúmei pletykát mesélt el, na, nem a Csermanekről, persze. Hát nem kérsz mégse

teát, unszolt Titti, én nem is akartam ránézni, mindig is tudtam, hogy a bőre valahogy hasonlít a nagybeteg prostituáltakhoz, különös vonzerő, megfoghatatlan édesség lebegi körül. Köszönöm, kedvesem, mondtam, Titti töltött, de nagyon gyenge volt, csak bámult sóváran, a tea kifolyt a csészéből, én figyeltem a lányt, éreztem, mennyi életvág van a lebegés mögött. Nahát, konstatáltam, Bowles eltűnt. Tánc lesz vagy észlelés, méltóságos úr. Inkább takarózz jól be, Titti, szólt rá a feleségem, a cseléd máris ott termett, kivette a kezéből a csészét, feltörölte a teát a parkettről. Este bál lesz vagy észlelés, kérdezte még egyszer a cseléd, ahogy megkérdezte hosszú éveken át valamelyikük mindig. Nem válaszoltam, nem tudtam mit válaszolni, csak kedvem támadt a kis Podmaniczky-lányt jó erősen magamhoz szorítani.

Kedveseim, zongorázok nektek valamit. Turkáltam a régi kották között, kezembe akadt az egyik legelső szerzeményem, a tizenhét évesen komponált Tücsök csárdás „Madarassy Erzsike kisasszonynak”, látod, még ez is itt van, mutattam a feleségemnek, hát látod, még minden megvan. Erzsike mosolygott. De nem ezt kezdtem el, hanem megvártam, amíg a boldogság egy kis keringőben megmelegíti az ujjaimat. Erzsikére néztem, a didergő Tittire, a bázeli vendégekre, akik a legeslegutolsó napjukat töltik a kastélyban. Most nem volt Hősök tere, nem voltak meztelen nők, de még csak csillagok sem, és mégis *láttam*, eszembe jutott az a vicc, az a jó kis vicc, amit elfelejtettem a komáromi állomáson, micso-da két hónap volt ez, gondoltam, de nem vártam meg, hogy nógassanak, hanem vakmerően belevágtam a Tücsök csárdásba.

Szilenció

Mostanában sokat könyöklök ki az ablakon. Van két fa, azokat nézem, közben Debussy *Jeux* című darabját hallgatom. Egy idő után Debussy azt követeli, hogy jöjsek el az ablaktól, és üljek ide az asztalomhoz, ami most épp nagyon rendetlen. Tele van könyvekkel, a szakdolgozatomat kellene írnom. Az ágyamon is könyvek, folyóiratok, jegyzetek. Szóval van ez a két fa. Két időt és helyet jelent ez a két fa, amelyek bennem találkoznak. Az egyikre hat éven át néztem otthon, Connecticutban, ólomüveges ablakomon át. Ugyanilyen volt, a szél ugyanígy taszigálta a lombjait. Egy nagy mező közepén állt, itt két omladozó fal között, csak a tetejét látom. Elég nagy fa, szóval azért elég sokat lehet látni belőle. Mintha otthon lennék, csak falakat építettek volna a mezőre.

Sokszor megkérdem magamtól, miért írok magyarul? A becsvágy hajt, vagy szeretnék valamit mondani az embereknek? De hát annyira nehéz, akkor meg miért csinálom? Ez az a fal a fa előtt. Tudok angolul, és tudok valamelyest magyarul is. De nincs átjárás a kettő között. Angol szakácskönyvből főzök, de hogy keressem meg az élelmiszer-alapanyagokat a közértben? Listát kell írnom, ki kell keresnem mindegyiket a szótárból. Thyme, parsnip, turnip, cloves, allspice, cumin, rye flour – végtelen a lista. És a magyar szakkifejezések: dinsztelni, kovászt készíteni, mik ezek? És hogy a csicseriborsó ugyanaz lenne, mint a garbanzo beans? Tanulmányozom a Betty Crocker-szakácskönyvben a képeket. Közel hajolok, mintha így felismerhetném a különböző babokat és magokat. Gondoltam, hogy kivágom a fényes, színes képeket a könyvből, készítek mellé magyar fordítást, és felragasztom valahová, mondjuk az ágyam mellé, ahol mindig látom őket. Mint mikor a nagymamám és az anyukám tanultak angolul, 1957-ben Ontarióban, és minden tárgyra ráragasztották a nevét.

A másik fa egy ház mellett áll. Ez egy foglalt ház, valamikor régen istálló lehetett, most pedig bontásra van ítélve. Várom is, meg nem is a bontást. Azért várom, mert a házfoglalók nagyon hangosak, de azért mégiscsak szeretem ezeket a házakat, mert az Aranyművesek utcájára emlékeztetnek Prágában. Ez az az utca, ahol Kafka lakott a prágai Várban. Fecskefészeknyi házak a várfalon. Ma persze szépen ki vannak festve, mindenféle múzeum, ezer turista, de akkoriban olyasmi lehetett, mint itt ezek a foglalt házak. Zaj, bűz, szegénység.

És ha már Kafkánál vagyunk, minap olvastam egy részletet Kafka naplójából – angolul –, úgyhogy most az én fordításomban írom ide: „Írni akarok, de szörnyű remegést érzek a homlokomban. A szobámban ülök, ami a lakás legzajosabb pontja. Ajtókat csapkodnak. Apám belöki a szobám ajtaját, és végigvonul, fürdőköpenye alját maga után húzva. Valli az előszobában úgy ordít, mintha egy párizsi utcán lenne, azt kérdi, hogy Apa kalapját lekefélte-e már valaki. A bejárati ajtó olyan hangot ad, mint egy gyulladt torok. Végre elmegy apám, csak a két kanári lágy, reménytelen csipogása marad.”

Kafkához hasonlóan én is érzékeny vagyok a zajra. Itt, nálunk reggel hatkor kezdődik az őrület egy öblös hangú kutya szakaszos ugatásával. Egy női hang próbálja csitítani; e nőről két dolog állítható, egy, hogy mindig nagyon ingerült, kettő, hogy élete nagy részét ordítással tölti. Felkelek, és becsukom az ablakot. Erre a mozgásra felébred a macskám, elhagyja a könyvespolcon az alvófülkéjét, és kérdően néz rám: mennyi az esélye annak, hogy ő most enni kapjon. A kérdést ignorálok, és visszafekszem. Ekkor cselhez folyamodik, az ágy mellett, az arcomtól néhány centire elkezd hangosan dorombolni és/vagy hangosan vakarózni, tisztálkodni, illetve a lábujjamat harapdálni. Fölkelek, persze a frizsiderben rendszerint nem találom a konzervjét. A gangon ekkor már fúrnak valamit. Ez rendben is lenne, a folyamatos, monoton hangot jól bírom. Visszafekszem. Hétkor a szomszéd bácsi elkezd maximális hangerőn hallgatni a rádiót. Nyolc körül annyira bemelegszik a szoba, hogy muszáj kinyitnom az ablakot. Később, tíz körül kitódulnak a mellettünk lévő ház udvarára az óvodások, és, nem túlzok, két óra hosszat megállás nélkül sikítanak. Mintha valami tömegmészárlás folyna, ami mindennap pontban tizenkettőkor félbeszakad. Ekkorra már teljesen kimerült vagyok. Szerencsére ekkor jön három és fél óra viszonylagos csönd. Három óra harminckor hazajön Ádámka az iskolából. Most, hogy elkezdődött az iskola, jobb a helyzet, de júniustól szeptemberig reggel hattól este nyolcig Ádámka a kedvenc betűjét, a dzs-t hallatja, ezerszer és ezerszer ismételve a kis udvarunkon. Nem tudom kinyitni az ablakot, mert a tűzfal, ami elválasztja a foglalt házat a mi házunktól, fölvezeti az Ádámka képzeletében történő törést-zúzást, amit a dzs hang ismétlésével illusztrál. Most ezt a hangot nem reggel hattól, hanem csak délután három harminctől kell hallgatnom. Próbálkoztam agykontrollal, mondogattam magamnak, hogy nem érdekel, ne figyelj oda, hiába, három perc után dühösen becsapom az ablakot, hátha ebből megért valamit, és abbahagyja a dzsézést. De nem. Soha. Ráadásul az ablakcsapkodást is abba kellett hagynom, mert leválni készül egy nagy faldarab omladozó házunk vakolatából, és félek, hogy Ádámka fejére fog esni. Ádámka nagyon szegény, sajnálni kell, ezért nem szólok le neki az ablakból, mint a királykisasszony, aki még szóban se vegyül a pórnéppel. Ádámka magyar, de valamilyen okból vietnámi házaspár neveli az egyik sötét földszinti lakásban. Lehet, hogy a szülei egyezséget kötöttek a vietnámiakkal, hogy lakhatnak a lakásban, de az Ádámkát cserébe fel kell nevelniük. Ádámkának nincsenek játéakai. Valahányszor kinézek az ablakon, soha nincs nála semmi. Járkál körbe-körbe, és ismétli kedvenc hangját, dzs, dzs, dzs. Így tölti el a teljes nyári szünidőt, mint én annak idején a brooklyni tűzlétrán.

Szóval Ádámka nyomja a témát úgy este nyolcig. Néha játszik vele a szintén a földszinten lakó mozgássérült férfi, aki a Széchenyi fürdő előtt szokott kéregetni. Múltkor például a Manchester-ZTE meccset játszották újra, labda nélkül, rengeteg dzsével fűszerezve. A legújabb fejlemény, hogy Ádámka kapott valahonnan egy kiskutyát. Zsemleszínű és nagyon pici. Mostanában ezt szokta kínozni, nyilván szeretetből. Néha a munkásokkal is beszélget a gangon, akik dűcot építenek a függőfolyosó alá. „De ha börtönbe kerülsz, ki vigyáz a pénzedre?”, tegnap ezt kérdezte az egyik munkástól.

Ha Ádámka valamiért nincs a posztján, ott vannak a zenészek. Míg Ádámka

csak saját hangképző szerveivel őrjí, a zenészeknek erősítőjük is van. A zenészek általában tíztől négyig vannak műszakban, tehát váltják egymást Ádámkával. Ha zenélnének, az milyen jó lenne. De csak kiülnek a foglalt ház udvarára, és hat teljes órán át hangolnak. Soha nem hallottam, hogy egyetlen összefüggő dallamot eljátszottak volna. A férjem azt állítja, hogy míg én a másik szobában, csukott ablak mögött duzzogtam, vagy a sötét konyhában ültem a könnyeimmel küszködve, ő már többször hallotta, hogy akkordokat is játszanak. Néha mikrofonpróbát tartanak, míg én próbálom átérezni Debussyt, azt hallok kintről: „egy, egy, egy, egy, kettő, kettő, egy, egy, egy”.

Hétvégén mindenki mos a házban, és ilyenkor a konyhai mosogatónk gargarizálni kezd. Kínos volt, mikor meghívtam vacsorázni a szüleimet, próbáltam villogni, hogy itt minden milyen szuper, és a mosogató a konyhában végig gargarizált. Most is gargarizál. Ha bedugom mindkét lefolyót, nem hallatszik annyira, csak tompán, a mélyből, mintha egy falba zárt szellem hörögne. Az a baj, hogy ma még nem mosogattam el, és bele kellett nyúlnom a trutyiba, hogy bedugaszoljam a lefolyót. Leöblítettem a kezem, hiába, túrószagú maradt a fetás tálcától, ami a mosogatóban hever.

Ja, és a galambok! Ó, hogy is felejtettem el őket! Ők hajnaltól este tízig dolgoznak. Mikor álmosan fogat mosok reggel, ők már szorgalmasan kuruttyolnak. Tudom, hogy a galambok nem kuruttyolnak, hanem turbékolnak vagy burukkolnak, de ezek a galambok kuruttyolnak, mint a békák. A lichthofban élnek, az ablakra kakilnak, szárnyukkal verdesnek. Mikor a tetőnkön építkeztek, egy lehulló tégladarab betörte a lichthof ablakát. Egy papundeklivel pótoltuk a hiányt, de a galambok szeretnek nekirepülni, sőt, mivel a szél is lökdösi, a ragasztószalag időnként felmondja a szolgálatot. Benyitsz reggel a fürdőszobába, egy galamb ül a kádban, és körben mintha széttéptek volna egy dunyhát. A galambok kuruttyolása egyébként mindig arra emlékeztet, hogy milyen álmos vagyok. A kád szélét szoktam csapkodni a papucsommal, hogy megijedjenek és elhallgassanak, de oly rövid az eszük, hogy öt másodperc alatt elfelejtik a dolgot, és kezdődik előlről az egész. A férjem szerint nem zavaróak a galambok. Ő normális.

Lefekvés előtt van néhány óra áldott csönd. Úgy nyolctól éjfélig. Gyönyörű. Leülök végre szakdolgozatot írni. Amíg le nem megy a nap, ideges vagyok. A félhomály mindent fellazít.

Éjfél és egy között lefekszem. Ekkor kezdődnek a szokásos, közhelyes zajok. Vízcsöpögés, és az a hang, ahogy a huzat ki-be lökdösi a szobaajtót. A macska vakarózik vagy fészkelődik, vagy ha korábban kikéredzkedett egy kicsit hempergni a porban a gangon, akkor nem tudok aludni, mert várom, hogy mikor ugrik fel a kilincsre, jelezvén, hogy most már haza szeretne jönni. Ha bejön, ropogatni kezdi a macskakekszet az előszobában. A szűnyogháló ellenére néha beszabadul egy szűnyog, és a fülünkbe zümmög egész éjszaka. Annyi testrésznünk van, miért a fülünket választja? A füldugóm a párnához súrlódik, mikor lélegzetet veszek, nyikorog egyet. Arcmosás után általában sípol az orrom. A férjem hangosan lélegzik, szólnom kell neki, hogy forduljon meg. Először a kényelmesebb, de kevésbé hatásos füldugómmal tömöm be a fülem, aztán váltok. A nagy, kemény, viaszos, ragacos füldugóm hatásos, de kényelmetlen, a vá-

kuumtól fantasztikus nyomás képződik a fülemben. Hatástalanítja a külső zajokat, de a saját zajokat felerősíti, szívdobogás, lélegzés, orrsípolás, mindezek félelmetes hangerőre kapnak. Aztán keletkezik odabent valami nedvesség, ami megolvasztja a dugót, és az leválik a fülemről. Fölösleges harcolni vele, föl kell kelni, megmosni a fülemet, és kezdődik előlről az egész, reggelit adni a doromboló macskának, kutya, asszony, galambok, zenekar, Ádámka stb.

Láttam Kafka házában egy régi fényképet, piszkos gyerekek állnak a keskeny, macskaköves utcán mezítláb, szennyvíz folyik az utca közepén, a felnőttek szemében éhes szomorúság. Innen, az ablakomból nem látok le a foglalt ház udvarára, de félek, hogy ugyanaz a látvány fogadna, mint azon az 1920-as képen.

Egyik éjjel azt ordították, hogy nem akarok meghalni, órákon keresztül, tegnap meg lövések hallatszottak. Nem tudtam, hogy lövések, odamentem az ablakhoz, de a férjem rám kiáltott, hogy jöjjetek el onnan, úgy látszik, neki gyakorlata van az ilyesmiben. Lehasaltam az ágyra, és a fejemet strucc módjára egy újság alá fúrtam. Kijöttek a gangra a szomszédok, tőlük tudtuk meg, hogy másnap kezdik bontani a foglalt házakat. Kíváncsi vagyok, mi lesz a két fával.

Egy öreg költőre

*Mikor már hinnéd: túl vagy mindenem,
egy hosszú életút porával hajadon,
hirtelen fellobban egy érzés (szerelem?),
s elcsábít egy rámenős, bővérű hajadon.*

*Sajnállok, vén poéta, hiszen ősz fejedem
illeg-billeg a tépett babérkoszorú,
míg fél város csámcsog pucér nejedem,
már csak suttog a Múza. És kicsit szomorú...*

Anyám Sosztakovicsot hallgat Párizsban

*Párizs, a húszas évek vége. Bubifrizurás anyám
barátnőjével ül a Luxembourg-kertben, arcát a nap
felé fordítja, szél lebegteti rövidujjú ruháját.
Térzene: a zenekar Sosztakovics második dzsessz-szvitjéből
a keringőt játssza. Különös, távoli,
mégis elbájoló zene ez. Anyám
lehunyt szemmel mosolyog,
a pillanat fájdalmas édessége
átjárja lényét. Mint tej a sötét teát.
De aztán elfelejti, és huszonöt évre rá
Chevalier-számokat énekel majd a konyhában
krumplihamozás közben.*

Túrós néni

*A haja olyan gyűrött volt, mint az elfeküdt fű,
mint anyámnak egy ideje, és ahogy már egy ideje
hozzáteszem: még egy ideig,
ahogy ő is már egy ideje nem csak jó
éjszakát kíván zúgó fejjel a telefonba,
hanem azutánra jó napot is.
Amikor a kólásüvegekbe mért tejen kívül minden
sajtfélét megkóstoltunk és -vásároltunk már,
jobban mondván inkább túró volt az,
és jó előre tudtam, bármi pénzt mond, megadom,
gyenge karjával reszketve egyensúlyozta azt a tolós
mérleget, erő szorozva erő karjával egyenlő
teher szorozva teher karjával, mert nem ő,
hanem a társa, aki a tortaszelet alakú
sajtszeleteket csúsztatva a zacskókba,
talán tényleg helyesebb inkább túroszeleteket mondani,
ő közölte: ez harminc deka, ez negyven,
az elfeküdt fűhöz hasonlatos hajú pedig mérést
mímelve mindig igazat adott neki.
Valamit értek már, valamit értek,
hogyan mit, azt nem tudom, de majd megírom,
ha tudom. A szabadkai
túrós néni sem érti, zúg a feje,
minden régi itt, azt mondja,
minden régi, csak a túró friss,
meg akkora zsívaj van,
mint kutyaoltáskor falun.*

Megyek nagymamámék

*Oda kellene eljutni megint, arra a sivár tájra,
azokhoz az örményekhez, akikről írtam,
igaz, kérésre, alá is írtam, hogy írni fogok, ha már annyira
szerettem náluk, így mondja a magyar: szerettem náluk,*

nem teszi hozzá, hogy lenni vagy valamit csinálni.
Szerettem náluk, szerettem náluk, megyek nagymamámék,
meg: keresztanyámék voltam, hallottam kisgyerekkorban,
az aposztrófot meg mindig hozzá kellett gondolnom,
mert már akkor tudtam, mi az aposztróf,
vagy inkább tetszett csak, mennyire komoly
prosztataproblémákkal küzd az ókeresztény gróf.
Mintha tegnap történt volna vagy tegnapelőtt,
csak közben jártam Párizsban, és amikor huszonnyolc
évvel később egyszer megint arra vetődtem,
nem tudtam, mivel telt el az emberöltőnyi idő,
azt nem mondhatom, hogy közben láttam az örmény nők
fekete arcát, poros ajkát, csónakos körömcipőjét,
ami a hatvanas évek divatja volt, sőt a women in paris
című fotókönyvben is láttam később – de az örmények előtt – hasonlót,
az meg az ötvenes évekből való, hiszen említett tapasztalatom
éppúgy kívül esett a mondott időn (utána volt), mint az
országút szélén megállt autóbusz felszálló porának látványa,
ahogy a por bevonta lábszárukat, a virágos szoknyák alá is beszállt,
amire látszólag csak én figyeltem fel, mások,
mintha természetes volna, figyelemre sem méltatták.
Nálunk minden valami célból van, követ bányásznak a hegyből,
a növényzet meg friss oxigént biztosít, csak itt vannak a hegyek
csak úgy, csupaszon, egy aposztróf nem sok, annyi fűszál nincs rajtuk,
csak a csónakos körömcipők koptatják két falu között,
mert ritkán jár a busz, még a szovjet időből, és
mintha ugyanoda menne vissza, a szomszéd faluba.

Az édes anyai nyelvem

*Egyszer minden hang
a helyére kerül.
Egyszeri véletlen mindegyik.
Minden Érdekelt holnaptól Hemingwayt
Márait olvas,
vagy valami törököt (fogott), hogy igaza is legyen.*

*Minden betű blokád, a társaság deszkabódéja talán nem,
ahonnan nem akarunk elmenni, mert költők lettünk.
Minden deszkabódé blokád,
ahonnan nem mozdulunk, mert nem költők lettünk.*

*Összeaszott betűjegyet szorongatok
egy sokábécés vonaton, ahol anyám is velem utazik.
Az ábécénél száll le.
Megtalálja a tükröt,
az ember-tükröt, az én tükrömet
a társaság deszkabódéjára szerelve.*

*A bódéból a temetőbe hajtják a betűket,
ha meghalnak, nehogy a romok alól kelljen kikaparni őket.
Anyá, látom, hogy betűid alatt áll a víz és a húgy.
Esik,
most a kerékvágatban talán visszatetszik versünk végre.*

Proiectum Balcanicum

versvázlatok egy labirintushoz*

„jaj
a hátam
jaj
a lábam
jaj
a hazám”

megcsonkított
karsztban
jéghideg
halálspirál
vibrál
neretva

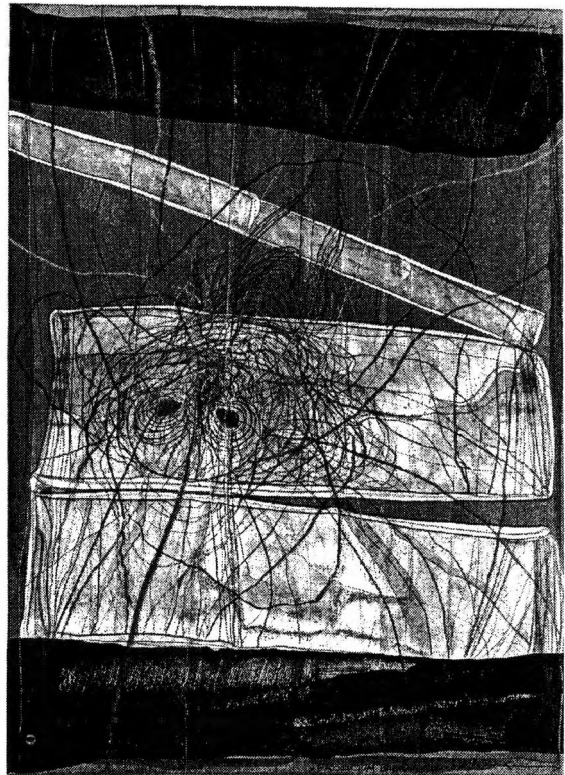
*

kifeszített
testek
rózsaszín röpcédulák
lebegnek
a völgy
felett

*

sercegő
felperzselt táj
előtérben
lüktető
fekete
bársony koponyák

*

* 2001 őszén készült vizuális projektum.
Térben függő labirintus.
Alaptéma: örök holocaust, balkáni fasizmus
és a New York-i vertikális-requiem.

zöld ponyvával
ágyékig letakart
fejetlen
szétkent
holttest

mélyvörös
fűben
kisfiú
térdel

derengő
fényben
majdnem
szentkép

*

felkoncolt
fák
bokrok
a domboldalon

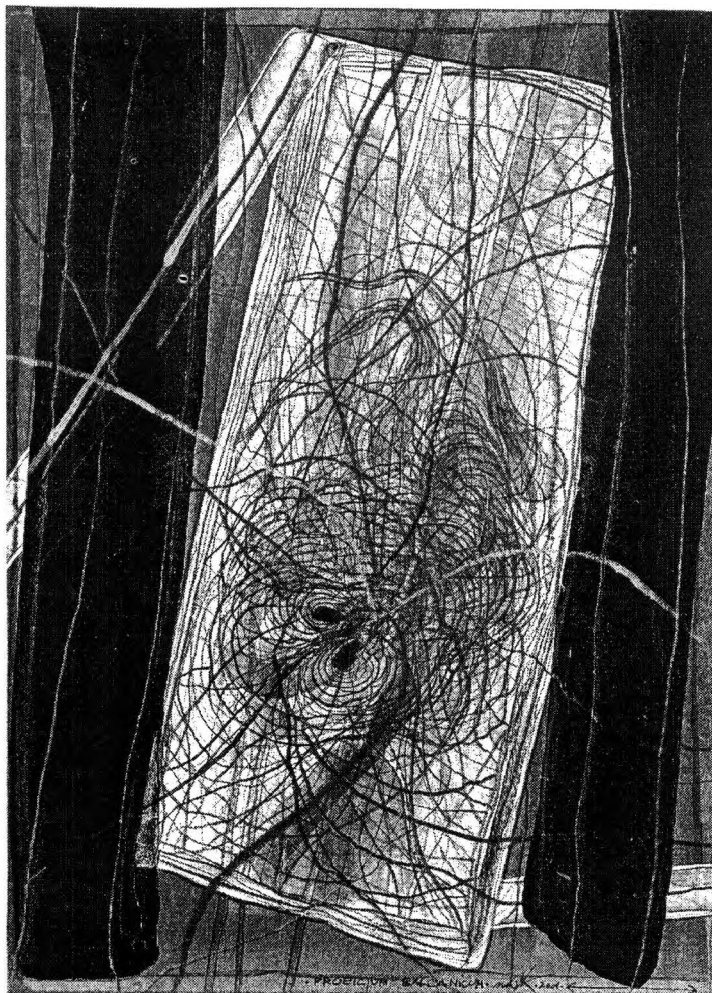
kietlen
metafizika

*

fateknőben
vacogó
test

csendélet

forró
sárgával
leöntve

KINEK ÍRUNK?

(Felhívás egy ankétára)

Századelő: geopolitikai újraosztás és globalizáció közepette csatlakozás Európához. Hirtelen minden változik, csak a nóta régi: hazánk és a külföld, hazánk és a nagyvilág. Amikor végre az ország kiléphet az elzártságból, az egyértelműnek tetsző vágyakozás helyébe disszonancia tolul. Fenntartás, bizalmatlanság, kétely. Miért? Az állásfoglalások, az indoklások hivatkozásai ismereteseek, de vajon számot adnak-e a rejtettebb okokról, a magyar kultúra belső ellentmondásairól? Szeretnék azokról, amelyeknek kötélhúzása a „hírünk az idegenben” című fejezetben zajlik, néhány megfigyelést előtárni.

1970-ben az akkori magyar kulturális hatóságok ún. anyanyelvi konferenciát rendeztek, melyre meghívtak elég sok nyugati magyar író, irodalmárt, tanárembert. Az egyik ülés tárgyául a magyar irodalom külföldi terjesztésének megvitatását tűzték ki. Kézben akarták ezt az ügyet tartani, mert úgynek tartották, ezt el lehetett nekik hinni, és nem rémlett ellenszenvesnek az sem, hogy politikai ellenfelek a magyar irodalom nyugati sikerének érdekében együttműködjenek. A becsalogatás hátsó gondolatai persze hamarosan előtérbe kerültek, ám az esetet nem ezért idézem. Emlékszem, az említett megbeszélésen az egyik előadó felháborodva számolt be arról, hogy Móricz Zsigmond *Árvácskáját* Nyugat-Németországban ifjúsági regényként hirdetik, holott az a megrendítő könyv elsősorban felnőtteknek való. Gondolván, az olvasók ízlése, érzékenysége nem mindenütt egyforma, és a maszek terjesztő, ki haszonra dolgozik, bizonyára azoknál reklámoz, akiknek leginkább eladhat, gondolván továbbá, kereskedelmi szempontból lévén szó, a probléma az, hogy akarjuk-e, hogy megvegyék az *Árvácskát*, vagy a hazai irodalomtörténet osztályozását akarjuk érvényesíteni, feltettem a kérdést, nem lenne-e hasznos tisztázni, hogy miért és mi célból kívánjuk a magyar irodalmat külföldön terjesztetni? Egymondatos hozzászólásomat általános felhőrdülés fogadta: egyesek hazaárulónak néztek, mások félkegyelműnek. A probléma megvitatására nem került sor, csak Boldizsár Iván jelentette ki az ülés végén, mélyről véve a lélegzetet és fejem felett messze elnézve: „Irodalmunkat humanizmusa teszi méltóvá a terjesztésre. Íróink a *vox humanát* szólaltatják meg.” Őt mindenesetre a jelenlevők megtapsolták, hazaiak, nyugatiak egyaránt.

A hatvanas-hetvenes években kint is, bent is, az „áttörés” eszménye ígázte az irodalmi világot. Fennkölt és nem egyrétű fogalom volt ez. Általában magába foglalta az igényt nyelvi korlátaink áttörésére, a vágyat, hogy a magyar irodalom a Nyugat előtt teljes szépségében és gazdagságában mutatkozhasson meg, és ilyenformán a trianoni csorbát is köszörülhesse (a SZU-ban vagy a népi demokráciákban tündökölni nem jelentett érdekes áttörést), egyúttal pedig, attól függően, hogy milyen műről, művekről volt szó, ürügyül szolgált belső használatra szánt, irodalompolitikai megnyilvánulásra. Mindezeket a célokat példásan szolgálta Gara László hősies, nyolc (!) évszázad magyar költészetét felölelő, francia nyelvű válogatása, az *Anthologie de la poésie hongroise du XII siècle a nos jours* (Párizs, Le Seuil, 1962). Ez a vállalkozás, mely szabadon, vagyis nem a kádárista hatalom által összeállított gyűjteménnyel akarta a francia közönséget kápráztatni, egyértelműen cenzúra- és rendszerellenesen készült,¹ nem valamiféle politikai üzenet túltengetésével,

¹ Szerepeltek benne politikai okokból mellőzött hazai, valamint Magyarországon nem olvasható emigráns költők.

hanem az esztétikai szempontok uralkodó jellegével. Akkoriban ugyanis a „Pártunk és Kormányunk” a költészetben a harcosat, a pártosat, az elviséget tükrözőt, a néphez szólót és ilyesmiket követelt.² Természetesen az elegáns, zöldkötésű könyv, melyet Cs. Szabó László európai távlatban, lángoló hazaszeretettel írt esszéje vezetett be, hatalmas, boldog elismerést váltott ki Magyarországon. Franciaországban, ahol a francia nyelvű kiadványnak francia nyelvű olvasótáborot kellett elvben meghódítania, a fogadtatás szerényebbnek bizonyult. Erkölcsei sikert lehet inkább említeni.

Egy-két ok a sok közül. A második világháború után a francia irodalomban az igé-nyes költészet évről évre vesztett tömegvonzó erejéből az elbeszélő próza, a bölcséleti esszé s a gitárkíséréssel előadott szonok javára. Kobzosa nem akadt sem Aranynak, sem Adynak, sem Attilának. Különböző is, akkor a kobzosok már rock an’rollt üvöltöttek a szélesebb körökben. Más szempontból pedig egy kisebb és nem szomszédos, alig és félreismert ország, ha igazán egzotikusnak sem mondható, legfeljebb drámai eseménnyel tud feltűnni: 1956-nak pedig fakult az időszerezése, tett róla az FKP is, hogy fakuljon a szellemi világban. Meg kell adni, Gara csúsztató taktikája szerencsés is lehetett volna: a magyar 1956-tal a magyar költészetet, a magyar költészettel Magyarországot igyekezett érvényre juttatni. Csak éppen a magyar ’56 által keltett rokonszenv nem háramlott át egyszerűen Magyarországra – a francia történelemkönyvek más képet mutattak a XX. század első felének magyar történelméről. Végezetül pedig, de nem utolsósorban, a Gara László által szorgalmazott fordítói módszer sem csak jó szolgálatot tett az ügynek. A magyar költők mindmáig szívesen rímelnék, az idegen verset pedig egyezményesen annak formájában próbálják visszaadni, a rímképletet is megőrizve. A mai franciák nem sokat törődnek a külföldi vers rímeivel, ritmusával: prózában fordítanak, jelentéstani nyencségekre vadászva, meg az élvezetes francia hangzásra. A Gara által mozgósított, több jó nevet futtató csoport javarészt nyersből fordított, és nemegyszer gyakorlatlanul birkózott a magyar verselés hangzataival, ütemeivel. Hogy ezek átcsengjenek az ő nyelvükön, rímszedetekben bogarásztak, közhelyes megoldásokkal hozták ki a taktust. Magyar olvasónak tiszta gyönyörűség volt a hön szeretett eredeti művek lejtési, ejtési jelenlétére ismerni, ám a fordítások francia fül számára készültek, s ez a fül furcsállta azt is, hogy a modern, XX. századi költemények egy része úgy hangzott, mintha a XIX. században szerzették volna őket.

Francia szempontból, ahogy annak idején rá kellett jönnöm, inkább egy érdekes kísérletről lehet beszélni, amely nem vált be. A kiadó maga először járhatónak tartotta az utat, és megindította a kevésbé ismert nyelvek költészete számára egy sorozatot a magyar kötetben alkalmazott fordítási elvek szerint, de a lengyel és a portugál antológiánál tovább nem jutott, mert ezek, kevesebb gonddal is készülvén, érdektelenségbe fulladtak. Mi maradt meg Gara László hajdan irodalompolitikailag oly hasznos, annyi szenvedélyt felkavaró, annyi ábrándnak tápot adó vállalkozásából? Rezignáltan, hiszen annak idején többbedmagammal lelkesen vettem részt a nyersfordításban, válogatásban, azt mondhatom: kordokumentum, ezen kívül pedig ma is hasznos bepillantási lehetőség költészetünk alakulásába magyarul tanuló egyetemistáknak és érdeklődőbb turistáknak. Nem kevesebb, nem is több. Ennyi.

² Mivel aztán ez a hatalom valahogy rá akarta tenni legalább fél kezét Gara művének fogadtatására, az antológia körül Brüsszelben rendezett irodalmi tanácskozáson megjelent Szabolcsi Miklós is, aki akkoriban a „kommunista” József Attila földi helytartójának számított. E jelző magában foglalja, hogy a proletár költőnek nem éppen formalista vonásait tartotta nagyra. De hát az áttörésben részt kellett venni, s ebben a szellemben, általános meglepetésre, a szakértő felemelkedett és elragadtatott vallomásként közölte: ő, aki azt hitte magáról, hogy jól ismeri a költőt, a francia változatok olvasásakor döbbsen rá, hogy a poézis lényege „a zene, a zene, a zene!” (*la musique, la musique, la musique!*)

Ez is valami persze, hasznos is, csak éppen az áttörés fikciója szempontjából túl kevés. Csalódást okoz, jóllehet a cél, a Nyugat meghódítása, ezer éve elérhetetlen. Irodalommal sem megvalósítható, és hosszabb külföldi tapasztalat alapján hozzá kell tenni, hogy az effajta elvárás nem igen indokolt. Legalábbis addig, amíg az ország és az irodalom társításához kötődik. És ahhoz a rögeszméhez, mely szerint ez az együttes minden más náció, és kivált a nyugatiak számára eredeti, értékelendő, megszívleendő, gyönyörűséget szerző megnyilvánulással bír. Gondoljuk csak el, világfolyót lehet rekeszteni a nemzeti irodalmakkal, és tegyük fel a kérdést, melyikről lehet elmondani, hogy nem a *vox humanát* szólaltatja meg? Természetesen más a helyzet, ha az egyéni művek kifutási lehetőségére fordítjuk figyelmünket. Petőfi és Jókai óta elég hosszú sorban jelentek és jelennek meg fordításban magyar írók önálló művei Nyugaton, de ezeknek a személyes áttöréseknek a pusztá gondolata is nem kevés fenntartást váltott ki.

Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetében* például Molnár Ferenc Magyarországon és külföldön egyaránt nagy sikerű színpadi műveit „Az export dráma” elnevezésű fejezetben méltatja. Értékelése szerint a szerző darabjai csupán színpadon bemutatva hatnak előnyösen, olvasva lényegében nemzetietlenek, hígak és felületesek, viszont: „Irodalom-szociológiai szempontból fontos jelenség, hogy Molnár Ferenc és a tízes évek más nevezetes színdarabírói áttörték azokat a korlátokat, amelyek a magyar irodalmat a külföldtől elzárták, és jövedelmező sikereket arattak a nyugati országokban, ahová magyar írók termékei csak mint átutazó turisták vagy diplomáciai díszutazók szoktak elkerülni.” Összefoglalva: „Ha az export-dráma sokszor nem is foglal magába több szellemi tartalmat, mint egy exportált vívócsapat, ha sikerét az magyarázza is, hogy a polgári publikum kevésbé ismeri a nemzeti differenciálódást, akkor is, irodalomtörténet nem volna teljes, ha elismeréssel nem emlékeznék meg a magyar írásnak ezekről a propagátorairól.”³ Elképzelhető, hogy a „polgári publikum” és általában a pestiesség lebecsülésére a korabeli, nyomasztó ideológia nyomása nélkül nem került volna sor, de nehezen feltételezhető, hogy a többi Szerb Antal nem gondolta, nevezetesen a sorokban megbúvó helytelenítést – hogy hát igen, ezek derék propagátorok, csak éppen nem az igazi magyar irodalomnak szereznek hírt. A különben rendkívül nyitott Kosztolányi trianoni lelkiállapotában viszolygva figyelmezteti az idegen babérokra vágyakozókat: „Ne áltassák magukat azok a kiválók vagy szerencsésebbek, kiknek könyvei esetleg külföldi piacokon is futnak, hogy ott buzogányukkal beverhetik a dicsőség érckapuit. Különlegességek maradnak arrafelé, örökre, szívesen vagy nem szívesen látott vendégek.”⁴ És mit ad a magyarok istene? A jelenlegi századfordulón elmondható, hogy éppen Kosztolányi novellái, regényei tartoznak a francia könyvpiac legszívesebben látott magyar vendégei közé.

Mindazonáltal a globális áttörés képzete ma is uralkodik: visszatérő cikkező, retorikus téma, bejáratott motívumrendszerrel, melyet nyomban működtetni lehet, mihelyt egy-egy nagyobb nemzetközi könyvvásár, jubileumi év, egyre gyakrabban rendezésre kerülő nemzeti díszvendégség az ország irodalmára és onnan egyenesen az országra özőn rivaldafény ígérétét hozza. Nem csak lelkes honfiak, honleányok röppentik magasba az eszményt, hanem intézmények szervezik a felvonulás útját, hivatalnokok dolgoznak a tervek megvalósításán, bizottságok ügyelnek a kellő képviselőre, tudományos ülőszék az eredmények komolyságát. Ez a foglalkozásszerű gondoskodás olyan jelleggel ruházta fel a törekvést, mintha magától értetődne, mintha a magyar irodalomnak is egyértelműen igénye lenne rá. Holott ha az ember odafigyel, lépten-nyomon kételyekbe botlik. Lássunk egyet-kettőt ezek közül.

³ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*, Révai, Budapest, 1943. 493. o.

⁴ „Lenni vagy nem lenni”, in: *Nyugat*, 1930. február 16., és in: Kosztolányi Dezső: *Látjátok, feleim*, Réz Pál (szerk.), Szépirodalmi, Budapest, 1976. 18. o.

Mivel a külfölddel magunkat megismertetni fordítással lehet csupán, csokorba kíváncsozhatnak az idevágó elégedetlenségek. Ignotus adja elő egy személyes élményét. Apja, a *Pester Lloyd* kiváló, német ajkú igazgatója felajánlotta fiának, hogy németre fordítja egyik novelláját. Az ifjú szerzőben azonban egyre nőtt a hiányérzet: „éreztem, hogy a mondat gyönyörű ugyan németül, szótár szerint is híven tolmácsolja az enyimnek foglalatát, ám más a lejtése, mint az enyéme, s ezzel megmásítja mondanivalómat. Mivel, ugyebár, a mondat a mondanivalót nemcsak szótári értelmével fejezi ki, hanem önnön zengésével is – a hanggal, mely lehet tompa vagy csengő, emelt vagy ejtett, szakgatott vagy lélegzetes.”⁵ Többszörös átdolgozás után sem múlt el ez a rossz érzés. Ignotus tanulságként a hű fordítás lehetetlenségét vonja le belőle: „Ha híven fordítok, akkor a más nyelv mond mást, mint az eredeti, ha szabadon fordítok, akkor én mondok mást. Ha két nyelvben ugyanazt csinálják, akkor mást csinálnak, ha pedig mást csinálnak, akkor meg éppen más lesz belőle.”⁶ Ebben a megközelítésben Ignotus az idegen nyelven való közlés reménytelenségét hangsúlyozza Hofmannsthalra emlékeztető és Beckettet előlegező fogalmazásban: „A nyelv, mely eszköze volna a közlésnek, mindinkább akadályává tökéletesedik.”⁷ Időben közelebb hozzánk, nem mond mást Ottlik Géza sem, aki 1963-ban Gara Lászlóval levelezve az *Iskola a határon* franciára ültetéséről ezt írja: „A fordítással, előre mondtam, keserves csalódásod lesz, mert rohadatul nehéz és nem lehet normál-tempóban megcsinálni, sőt, talán semmilyen fáradsággal, áldozattal és tömérdék idővel sem lehet. Sajnos úgy látom, túl sokat bíztam a hangra, hangsúlyokra, megfoghatatlan – és fordíthatatlan – élő-nyelv árnyalatokra. Bár körülöttem működnek a csodák, s igazában csupa csoda segített engem is egész életemben, talán itt túl sok kellene belőle...” A könyv megjelenése után pedig udvariasan ilyen tüskét szűrt munkájával kapcsolatban a fordító szívébe: „Én csak annyit látok, ahogy imitt-amott beleolvastatok, hogy eddig nem fedeztem fel kihagyásokat, értelmileg, s nyilván nem is maradt ki semmi a szövegből. Hogy végül a hangja, a tónusa azonos-e az enyémmel és kihallatszik-e egyáltalán, azt eleve nem tartottam valószínűnek. Talán ha egyedül csináltad volna – de az sem biztos.”⁸ Szegény Gara, aki fordítótársaival, Kassai Györggyel és Georges Spitzerrel, keményen megdolgozott Ottlik regényéért, magánkívül hörögve olvasta fel ezt a mondatot mindazoknak, akikkel az üzenet vétele idején csak találkozott.

Nem érdemes ezúttal eltérni sem filológiai mélységek, sem fordításelméleti magaslatok felé. Érdekes itt maga a bizalmatlanság, mely szerint a magyar írásművészet idegen nyelvre átültetve veszít értékéből, mert veszít azonosságából. Kosztolányi tömören és keményen jelenti ki a külföldi dicsőséget hajhászokkal kapcsolatban: „Ha mégoly mesterkéz ültette át idegen idiómába verseiket, rímeik bágyadtanban csengenek, párbeszédek lötyögnek, célzásai fele elsikkad.”⁹ Nemcsak azért figyelemre méltó ez a leértékelés, mert ellentmond az általános, nemzetközi gyakorlatnak, mely az irodalmat ősidők óta fordíthatónak tekinti, hanem azért is, mert Kosztolányi és Ottlik, ez a két kiemelkedő műfordító sosem támasztott gondot abból, hogy tömérdék idegen nyelvű szöveget magyarul szólaltasson meg.

Mintha a magyar irodalmat nem lehetne ugyanazzal a mércével mérni, mint amilyen-nel a többieket. Babits azt fejtegeti, hogy „a nagyon is külön nemzeti szín és jelleg” tartalmaz és formailag akadályozza a világirodalmi szereplést. A magyar irodalom túlságo-

⁵ „Fordítás. Neovojtina 6. §”, in: *Nyugat*, 1927. április 16. és in: *Ignotus válogatott írásai*, Komlós Aladár (szerk.), Szépirodalmi, Budapest, 1969. 573. o.

⁶ Uo., 579. o.

⁷ Uo., 578. o.

⁸ „Ottlik Géza levelei Gara Lászlónak”, in: *Jelenkor*, 2003/1, 89. o.

⁹ „Lenni vagy nem lenni”, 18. o.

san kötődik „történeti és politikai” szerepéhez, az „általánosabb és közismert emberi érzelmek és hangulatok” pedig úgy vannak előadva, „hogyminden eredetiség és érdek éppen ez általánosabb hangulatoknak speciális nemzeti formákban, szavakban hangon való megjelenésében rejlik, s mihelyt ezek nem éreztetnek eléggé, mint fordításban, az egész mű közlőhelyé válik, ahogy népies líránk többségével, sőt be kell vallanunk, azt hisszük, körülbelül a *Toldi* első részével is történik”. Tanulság ebből: „A magyar irodalomban tehát igen nagy az oly művek száma, melyek bármily mélyek tartalommal s magasak formában, mégis csupán nekünk tudnak szólni, s világirodalmi szerepre igényt sem tartanak.”¹⁰

Ez a „csupán nekünk tudnak szólni” nézet, melyet nyelvünk elszigeteltsége, nehezen hozzáférhetősége indokol, utat nyithat kisebbségi érzésnek és ezt ellensúlyozó önvédelmi fölénynek egyaránt. Ugyancsak Babits mutat rá, hogy a magyar irodalom „a világirodalomnak egyetlen új műfajt sem ajándékozott”.¹¹ A „világirodalmi nyelvkoncertről” szólva pedig csüggedten megállapítja: „A magyar nyelv nem számíthat arra, hogy e nagy koncertben aktív részt vegyen – bár passzív, a nyelvújítás óta mindig élvezte gazdagító áldását.”¹² Lényegében az a kérdés is benne foglaltatik ezekben az állításokban, hogy vajon meg lehet-e fordítani a történelemből ismert gyakorlatot: mindig a külföld nyújtott mintát a magyar irodalomnak, hogyan is nyújthatna mintát ez utóbbi a külföldnek? Még jobban kihegyezve, ha azt tekintjük, amit a romantika óta nemzedékek sora, magát Kosztolányit is beleértve, vallott, hogy a magyar író a magyar népet tanítja,¹³ akkor előbújhat bizonytalanság azzal kapcsolatban, hogy taníthatja-e magyar író bármire is a külföldet? Hallgatólagosan ez a kisebbségi érzés munkál abban a bizalmatlanságban, amelyet gyakran a magyar kritika s a magyar irodalmi élet a külföld nézeteivel, ítéletével kapcsolatban táplál.

Ha a magyar művek csak nekünk tudnak szólni, idegenek, s egyáltalán, a nem közöttünk élők megérthetik-e őket? „Petőfinél félreértettebb alakja nincs a világirodalomnak”,¹⁴ panaszkodik Babits, és nem csak ő. Beleolvashatunk bármelyik „klasszikusunk” háttérén túli fogadtatásához a hazai szakértők által fűzött megjegyzésekbe, nem lesz nehéz fellelnünk a sajnálkozást azon, hogy ott kint nem azt látják benne, amit mi, és hogy milyen kár ez, hiszen az igazán az igaziban csak mi láthatjuk. S e nézet vajon nem vonja-e maga után a kérdést: ha műveinket csak mi értjük helyesen, kommentálhatja-e őket külföldi, egyáltalán engedhetjük-e, hogy kommentálja? Kínálkozik itt a párhuzam azokkal a külföldre került magyarokkal, akik amott is csak magyar orvossal hajlandók kezeltetni magukat. Magyar testhez ne nyúljon idegen kéz, magyar szöveghez ne férjen idegen ész. Vagy ha mégis, csak hazai ellenőrzéssel tehesse, nehogy felboruljon az elfogadott (annak vélt vagy annak beállított) értékrend. Sok egyéb mellett nem táplálta-e ez a rögeszme is a Nobel-díj körül felburjánzó kifogásokat? Nem is szólva azokról az idegenkedésekről, amelyek a nyugati magyar írók legalábbis részleges vesztésgárba rendelését indokolni szokták – hol kimondva, hol hallgatólagosan.¹⁵ Elvégre, ha ők csak úgy betagozódna-

¹⁰ Babits Mihály: „Magyar irodalom”, 1913, in: uő.: *Esszék, tanulmányok*, első kötet, Belia György (szerk.), Szépirodalmi, Budapest, 1978. 408–409. o.

¹¹ Uo., 404. o.

¹² Uo., 414–415. o.

¹³ „Aki csak a »mester« címre tart igényt, s nem arra, hogy egy nép tanítómestere legyen, annak itt nincs helye.” „Lenni vagy nem lenni”, id. mű, 20. o.

¹⁴ *Magyar irodalom*, 361. o.

¹⁵ *A Kortárs magyar irodalom 1945–1990* (válogatta és a pályaképeket írta Domokos Mátyás, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994) előszavában a kiadvány általam egyébként kedvelt és megbecsült szerkesztője például kimondja: „ez a válogatás tudatosan korlátozódik az országhatáron belül született irodalmi alkotásokra. Nemcsak terjedelmi okokból, s nemcsak a »bőség zavara miatt«.

a mi irodalmunkba, akkor már azt sem tudnánk nyugodt lélekkel megmondani, hogy kik is vagyunk mi.

Egy szó mint száz, korántsem tisztázott a magyar irodalom külföldre kerülésének elvárásai horizontja. Az áttörés reflektorral megvilágított feladata körül az aggályok árnyai sokasodnak. Hátsó gondolatok sora táplálkozik az azonosságtudat követeléseiből és kétségeiből. És bár elvben irodalomról van szó, valahány követelés meg kétség mögött tétként jóformán az ország sorsa, vagy legalábbis hírneve húzódik meg. Mintha irodalom és ország egymással minden szempontból felcserélhető lenne. Cs. Szabó László pontos szavakkal fejezte ki tartózkodását az efféle aránytévesztéstől.¹⁶ Úgy rémlik, az irodalmi művek külföldi szereplése iránt támasztott elvárásokat ugyanez az átfedés teszi átláthatatlanná. Megkockáztatható azonban az is, hogy éppen ami jellemző a magyar kultúra belső ellentmondásaira, az akadályozza meg, hogy a kérdés vizsgálatánál előtérbe kerüljenek az irodalom működésének tényleges feltételei.

Gondolhatok itt arra, hogy ez a működés többek között az írók és az olvasók kapcsolatának függvénye. Fontos ebben a viszonylatban a kereslet horizontja, mert a maga kulturális, társadalmi, politikai, ízlésbeli, divatbeli, kereskedelmi stb. meghatározóival ez tájékoztat arról, hogy adott pillanatban mi kelhet el egyik vagy másik idegen országban. Hiszen ketten áll a vásár, s ezt tudomásul véve se nem túl gyakorlatias, se nem anyagias, se nem szégyenletes dolog piackutatáshoz folyamodni. Fontos továbbá ebben a viszonylatban a kínálat horizontja is. Ez is felkutatásra szoruló terület: talán kevésbé ismert, mint a keresleté. Mit is tudunk róla? Vélhetően azt, s ennél többet alig, hogy ma már bajosan lehetne megközelíteni azokkal a fogalmakkal, amelyekkel 1877-ben Arany János hadakozott a „kozmpopolitizmus” ellen, s amelyeknek bizonyos provincializmusával Reviczky Gyula az „általános, emberi” nézetét szögezte szembe. Például elképzelhető lehetne-e a harmadik évezredben az a szorongás, amivel Komlós Aladár Arany „ideges türelmetlenségét” magyarázza, nevezetesen, „hogy az ő korában még fennállt művelt osztályaink elmagyartalanodásának veszélye, mivel arisztokráciánk és polgárságunk még nem vált magyarrá, azonkívül elég nagy számban akadtak olyan íróink, akik egyforma könnyedséggel írtak magyarul és németül, s így nyitva volt előttük az osztrák sajtó s azon át a világ”?¹⁷ Bár létez-

A magyar irodalom nyelvében is, ethoszában is egy és oszthatatlan. De a közös történelmi sors nyomása alatt (s látnunk kell ezt is, hiszen jeleit minduntalan tapasztalhatjuk) az élet útja, szerveződése és minősége, pillanatainak íze és levegője éppen az elmúlt fél évszázad során – olykor a gyökerekig visszahatóan is – más-más irányt vett Erdélyben, mint a Felvidéken, Kárpátalján vagy a Vajdaságban (a nyugati magyarság különböző csoportjairól nem is beszélve). Szerencsére ma már semmilyen kényszerűség nem akadályozza, hogy az érdeklődők erről a témáról is hiteles képet kaphassanak a különböző antológiákból. (Pomogáts Béla: *Ötágú síp*, Móra kiadó, 1992; Görömbei András: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*, Tankönyvkiadó, 1993.) – Szóval vagyunk mi, és vannak ők, akik nem húzhatók ugyanarra a kaptafára. Ez az élményanyagra alapuló, kizárásos osztályozás, melynek már irodalomfelfogása sem irodalmi, dátumai pedig ellentmondások, emlékeztet arra az elvre, amelyet a névnap alkalmakra szerkesztett könyvecskékben alkalmaznak: mert igaz ugyan, hogy a női nem egy és oszthatatlan, de ebben a kis pirosfedelű gyűjteményünkben tudatosan csak a Mariskákhoz írott verseket szerepeltettük; aki a Juliskákról szólókat óhajta olvasni, vegye meg a zöldfedelűt. Ha valaki az Ifigéniák iránt érdeklődik, azokat a fehér könyvben találja meg.

¹⁶ Megállapítva, hogy a kis népek között talán a magyar nép története és irodalma fonódik össze a legszorosabban, rámutat a következőkre: „Irodalmon kívüli szemlélet hatalmasodik el irodalmán, politikai életébe viszont behatol az irodalom másfajta mértékrendszere.” Cs. Szabó László: *Ország és irodalom*, Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet, Brüsszel, 1963. 8. o.

¹⁷ Komlós Aladár: „A »Kozmopolita Költészet« vitája”, in: *Tegnap és ma*, Szépirodalmi, Budapest, 1956. 112. o.

nek még jelenkori áthallások, a „népnemzeti” s a „városi” irodalom idevágó csörtéje történelmileg meghaladott, már csak azért is, mert melyik mai népnemzeti nem örül annak, ha Illyés Gyulát vagy Németh Lászlót idegen nyelvre fordítják? Az is nyilvánvaló, hogy százhuszonöt esztendő múltával az irodalmat másképpen közelítjük meg, mint a XIX. században, más a felfogás létrejöttéről, működéséről, hatásköréről, és szintén más esztétikai megítélhetőségének feltételeiről. De hogy mindez hogyan jelenik meg az írók kommunikációs szándékaiban, különösen pedig a külföldön való egyre sűrűbb szereplés tekintetében, az egyelőre homályos.

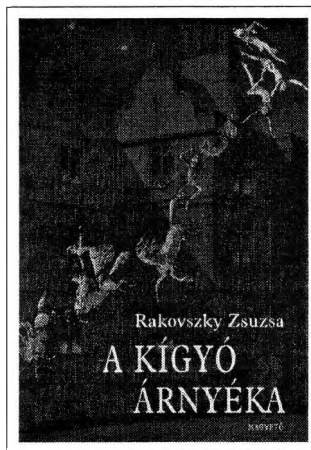
Körvonalazni sem igen lehet maguknak az íróknak a megkérdése nélkül. Szándékosan azokat idéztem, akik nem élnek már. Érdekes, hasznos, mindenképpen időszerű lenne egy tágabb ankétot rendezni arról, hogy nyelvünk alkotóművészei ma mit akarnak nyújtani a közönségüknek, hogy a beinduló európai törekvések korában egyáltalán kinek írnak, mennyire óhajtanak, mennyire fogadnak el nem magyar olvasókat, és mennyire érzik magukat továbbra is az ország képviselőinek, mennyire tartják ezt a képviselőletet fordításban lehetségesnek. Vladimir Nabokov mániákusan ellenőrizte művei fordításait, legalábbis addig, amíg az illető nyelvet ismerte. Feltehetően őt pécézte ki Italo Calvino *Ha egy téli éjszakán egy utazó...* című regényében, ahol szatirikusan felidézi egy japánra fordított szerző rémálmát, aki látja magát, amint kimonóban, magas fatalpú szandálban, talányosan átlibeg egy púposhátú hidacsán. Avagy a fordítás mint az azonosság kínpadja. Csak éppen a jelenetből hiányzik a japán publikum, amelynek szemében igazából az ő nyelvére átültetett szerző nem talány.

ORSOLYA VÁNDORÉVEI

Rakovszky Zsuzsa: *A kígyó árnyéka*

Egy szöveg múltbeli keletkezésének fikciója sokféleképpen építhet arra a feszültségre, mely a fiktív és a valóságos keletkezési idő, a két kor nyelve, tudása és tapasztalata között vibrál. Csokonai Lili-Esterházy *Tizenhét hatyújkja* például ezt a disszonanciát nemhogy nem igyekszik elrejteni, de kacéran kiélvezi, amikor a nyelvújítás előtti kort idéző nyelven beszél a valóságos keletkezési időbeli történetről és tapasztalatokról. A skála másik végén olyan szövegek helyezkednek el, melyek a „lehetett volna” érzését keltik, a dokumentumszerű hitelességre törekcszenek, mint például a *Psyché* vagy Kovács András Ferenc apokrifjeinek jelentős része. Rakovszky Zsuzsa szépséges regénye, *A kígyó árnyéka* a két véglet között helyezkedik el. Az 1660-as évekre datált fiktív önéletírás minuciózus környezetrajza, a benne felsorakozó események – a szereplők élettörténete, illetve a történelem fordulatai –, és jelzésszerűen a nyelvhasználat egyes elemei teremtik meg a múltbeliség fikcióját és fogadtatják el a szöveget egy négyszáz éve élt figura keze művének, de azt mondhatnánk, csak a játék kedvéért: a regénynek nem célja és nem tétje a hiteles történeti dokumentum imitálása. Saját tudásunk megkerülhetetlensége Rakovszky számára nem kényelmetlen adottság, nem tesz erőfeszítéseket, hogy az évszázadokkal ezelőtti kort akár a nyelv, akár a korabeli tudás szempontjából merőben idegenként idézze meg. Ezt a – Radics Viktória szavaival – „premodernre játszó posztmodern prózát” (Holmi, 2002. december) átítatja a személyiségről, az önazonosságról, a lélekről, a nőkről és a férfiakról, a szerelemről szóló tudás 21. századig tartó története, s ezen belül is a szépirodalom tudásáé a személyiségről, az önazonosságról, a lélekről, a nőkről és a férfiakról, a szerelemről. Saját korának tudását látványosan megnyitja, kitágítja a múlt felé, de nem imitálja, hogy képes volna megfeleledkezni róla. Nem utolsósorban az időkezelésnek, múlt és jelen kapcsolatának könnyed nagyvonalúsága miatt bírhat Rakovszky regénye bámulatos intellektuális gazdagsággal.

És elsősorban talán éppen ebben az értelemben lehet *A kígyó árnyéka* bizonyos mértékig önéletrajzi – ezt az értelmezést különben a szerző maga kínálja fel egy interjúban (Magyar Naranacs, 2002. június 20.): „Az a helyzet, hogy elkezdtem írni a saját életemet, de éreztem, hogy az nem működik. És egyszer csak kipattant a szikra, hogy át kell helyezni néhány századdal korábbra.” De nem muszáj ilyen közvetlen írói instrukciókhoz nyúlnunk: az én megszokozozása, meghosszabbítása, tér- és időbeli határainak feloldása Rakovszky Zsuzsa verseinek egyik legsajátabb jegye, témája és poétikai elve. A *Fehér-fekete* című kötet „Hangok”-ciklusától kezdve a drámai monológ köl-

Magvető Kiadó
Budapest, 2002
467 oldal, 2490 Ft

tészetének az egyik alaplírájává válik, némelyik korábbi és későbbi versben pedig maga a megsokszorozódás folyamata is megjelenik. Ilyen a *Jane összegez* (*Tovább egy házzal*), a reinkarnációról beszélő *Jób* (*Fehér-fekete*), és az *Egyirányú utcából a Kettőstudat*, mely egy 88 éves nő vallomásából veszi mottóját: „Tudom, hogy beteg öregasszony vagyok, és szeretetotthonban lakom – de érzem, hogy kislány vagyok Írországban”; illetve a *Visszaút az időben*, aminek az ihletője a mottó szerint, hogy „Bruce Goldberg amerikai hipnoterapeuta és követői betegeiket hipnózisban visszaviszik előző életeikbe, hogy ott találják meg jelenlegi problémáik okát.” Akár megszólal az a hang, mely saját alternatíváit („lehetne-léteit”, ahogy a *Jane összegez*ben szerepel) elgondolja, akár a háttérbe vonul, mint a drámai monológok többségében, a megsokszorozódás, az ént másikká tevő képzelet és a másikat énné változtató empátia összjátéka olyan elképzelés a személyiségről, melyet a költői-írói alkotásmód értelmezésének is tekinthetünk. A képzelet és az empátia elsődleges tárgyai a mindenféle korú nők; a női hangok, arcok, sorsok úgy vannak túlsúlyban Rakovszky Zsuzsa versei között, hogy az inkább magától értetődőnek hat, semmint programszerűnek. A lélek időutazása, vándorlása és a női szerepversek előlegezik meg tehát a szerző költészetében regényhősnőjének, Orsolya alakjának megírását.

Orsolyák

Rakovszky személyiség-megsokszorozó verseiben a személyiséghez vagy annak egy darabjához, amit jobb híján léleknek nevezünk, több életrajz is tartozhat. Am *A kígyó árnyéka* meg is fordítja a dolgot: Orsolya önéletírásában egyetlen életrajzhoz többféle értelemben is több személyiség kapcsolódik, vagy legalábbis eléggé bizonytalan és törekeny annak a figurának a személyazonossága és önazonossága, akinek körülbelül nyolcvan évet kitevő történetéről olvashatunk. (Az öreg Orsolya 1666-ban írja emlékiratait, és a regény során elejtett információkból ki lehet számolni, hogy körülbelül 1586-ban született.) Már a hős születését is homály övezi: a gyerekkorában hallott pletykák arra engednek következtetni, hogy anyja már teherben volt, amikor apja, a lőcsei patikus feleségül vette. És ez a lehetőség nem pusztán Orsolya származásának a bizonytalanságát jelenti, hanem kétségessé teszi azt is, hogy valóban elköveti-e a lány a sok regénybeli bűne közül a világ szemében a legnagyobbat (s egyben azt, amivel talán a leginkább azonosítja magát): a vérfertőzést.

Az önazonosság problémája Orsolya önéletírásában nem egyszerűen annyit jelent, hogy az emlékeit írásban rögzítő öregasszony számára múltbeli énei idegennek hatnak, hanem életének történetét is úgy beszéli el, hogy az élesen elhatárolódó szakaszokra bomlik. Az elbeszélő Orsolya szinte minden életszakasz kapcsán felidézi azt az élményt, hogy a korszakok folyamatossága, összefüggései nehezen voltak számára megragadhatóak. Az első korszak Orsolya kisleány kora; ez a szakasz azzal végződik, hogy a lány apjával Izsákfalvára utazik távoli rokonukhoz, a kétszínű Anna asszonyhoz, miközben Lőcsén kitör a pestisjárvány, s amikor hazatérve felfedezik az anyán a betegség jeleit, sorsára hagyják. Anyja halála utáni visszatérésükről Orsolya így ír: „Máskor meg éppenséggel úgy éreztem, mintha mindaz, ami a pestis és anyám halála előtt történt, valamikor réges-régen, egy másik világban esett volna meg velem” (61). A következő, legmozgalmasabb időszakban közeledik hozzá először apja, ami elől Orsolya elmenekül. Az apa újra megnősül, egy másik Orsolyát vesz feleségül, aki a hősnővel jóformán egyidős, ő pedig szerelemre lobbán egy távoli rokon, a léha Niki iránt, s hosszadalmas intrikák után a farsangi multságok idején egy nyomorúságos erdei kunyhóban végreválahára az övé lesz. Aminek persze a következményei sem maradnak el, ám Orsolya sokáig igyekszik tudomást nem venni állapotáról: „S ahogyan ama farsangbúcsúztató

délután eseményei fokankint elhalványodtak emlékezetemben, s lassankint olybá tűntek, mint valami álom kusza képei, kiváltképp ha megszokott életem ismerős és valószínű mozzanataival vettem őket egybe, mindinkább nehezemre esett elhinni, hogy efféle egyszeri, zűrzavaros és álomszerű események, amelyek előidőzésében ráadásul véletlenek egész sora játszott közre, ilyen súlyos és veszedelmes következményekkel járhatnak valóságos, mindennapi életemre nézve...” (210.) Mikor végül megvallja apjának, hogy terhes (és Bocskai hadseregének durva katonáját teszi érte felelőssé), az sebtiben az izsákfalvi rokonokhoz költözteti. Itt játszódik le a következő metamorfózis: a városi polgárkisasszony a Szent János ünnepségen álnéven, falusi cseléd lány álcájában szeretkezik egy ismeretlennel. Izsákfalváról nem Lőcsére vezet vissza az út, hanem Ödenburgba (Sopronba), ahol Lehmann megörökli apja patikáját. Az apa terve az, hogy útközben egy rokon családnál a két Orsolyát „összecserélik”, hogy ne érje szó a ház elejét, bevárják, míg a lány megszüli gyermekét, és Ödenburgba érkezve a babát a másik Orsolya gyermekeként, tehát a Lehmann házaspár törvényes sarjaként mutatják be. Ám a meghibbant feleség apa és lánya vérfertőző kapcsolatára gyanakodva egy éjjel vissza indul Lőcsére, hogy ott feljelentést tegyen, csak hogy útközben haramiák áldozatává válik. A mostohaanya eltemetésével tehát Orsolya romantikus regényhősök átváltozását idézve eltemeti egykori énjét, és magára ölti a halottét: saját apja feleségeként érkezik Ödenburgba. Ez a kalandos utazás vezet tehát át a harmadik életszakaszba, mely ugyancsak a rémregények meseszövéseire hajaz, csecsemőhalállal, gyilkossággal, most már tényleges vérfertőzéssel és nyomasztó álmokkal terhes. Orsolya visszaemlékezése szerint ödenburgi életében megint csak nehezebbre esett tudatosítani magában akkori énjének kapcsolatát a lőcsei eseményekkel: „Ama bizonyos húshagyókedd oly messzire távolodott emlékezetemben, hogy szinte fölfoghatatlan volt számomra annak kapcsolata mostani helyzetemmel...” (306–307.) És ugyanilyen szakadékszerű határ választja el Orsolya utolsó életszakaszát, a Günsbe (Kőszegre) való menekülés után egy fiatal orvos feleségeként, majd magányosan élt életét a korábbiaktól, ám erről a mintegy negyven évnyi időről a regény csak utalásszerűen számol be.

A regény cselekményének ideje, a 16-17. század fordulója remek anyagot szolgáltat egy olyan szüzsé számára, mely a személyazonosság törekénységére épít, s Rakovszky ezt bőven ki is aknázza: az információáramlás nehézségei, az utazás relatív lassúsága és ennek megfelelően a távolságok nagysága, az okmányok hiánya stb. három egymástól elszigetelt világra hasítja szét azt a térséget, mely a mai szem vagy térérzékelés számára ténylegnyi folt. A személyazonosság külső feltételeinek, a szélhámossá-létnek a korhű ábrázolása azonban az identitás- és folyamatosság hiányának belső élményének metaforájaként is szolgál, ami csak egyetlen példa arra a szövevényes jelentéshálóra, amit a tájak-terek és a lelki jelenségek leírásai alkotnak. A korszak jellegzetes eseményei, melyeket *A kígyó árnyéka* előszeretettel idéz meg, a tűzvészek és a különböző seregek dúlásai, vagyis hogy egyetlen életidőn belül számtalanszor kell a semmiből újrakezdeni mindent, ugyancsak a regényben kirajzolódó élettörténettel és személyiséggel kapcsolatos elképzelésre rímelenek. Orsolya emlékirataiban az élettörténetet és a személyiség történetét nem a folyamatosság és főleg nem a fejlődés (nevelődés) jellemzi, hanem az éles határokkal tagolt Csipkerózsika-álom szerű változatlan szakaszok. Az átmenet az egyik szakaszból a másikba – a metamorfózis – az utazások során történik meg.

A regény megjeleníti az alakváltás eksztatikus formáját, az átváltozás gyönyörét is, a karnevált, amikor „bárki kedve szerint kivetkezhett valóságos mivoltából, s másféle alakot ölthetett” (177.); s efféle átváltozás Orsolya számára a már említett Szent János ünnep is. Az utazások, az új életkezdetek azonban az átváltozás örömtelen, kényszerű, skizoid változatai.

Van azonban valami, ami Orsolyát mindenhová elkíséri, és életének különböző szakasza- it hasonítja egymáshoz. Korábban azt mondtam, Rakovszky verseiben magától értetődő- nek hat, hogy a monológok beszélői elsősorban nőfigurák. A regény esetében viszont na- gyobb hangsúly esik a női lét problémájára, aminek az a legfőbb oka, hogy a kor szokásainak megfelelően Orsolya nevelődése – ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről – szinte kizárólag a nők közösségében folyik. A *kígyó árnyékában* a női és a férfivilág élesen elválik egymástól, a kettő között csak a szerelem vagy a házasság (a kettő, úgy tűnik, ki- zárja egymást) jelenthet érintkezést. Az átjárhatatlanság kétirányú: a férfiak ugyanúgy nem értenek „a női dolgokhoz”, mint fordítva: ennek legbrutálisabb példája, amikor a va- júdó Orsolya apja nem bírja tovább nézni lánya szenvedéseit, ám patikustudományából mindössze arra futja, hogy egy nagy adag ópiummal elcsendesítse. Akárhova veti az élet Orsolyát, mindig nők adják kézről kézre: az anyja, öreg cselédjük, Susanna, keresztanyja, anyja halála után a házvezetőnő, távolabbi és közelebbi nőrokonok sora, cselédlányok, barátnők és a többi. Az a tudás, amit Orsolya a világról szerez, ennek megfelelően jelleg- zetesen női tudás (gyerekcsinálással és abortusszal, a férfiak megbűvölésével, a férjhez menéssel és a háztartással kapcsolatos), és mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy szinte teljesen haszontalannak bizonyul élete során. Miközben a regény élvezetes részle- tességgel mutatja meg e tudás felvilágosulatlan babonákból, megváltoztathatatlannak ér- zékelt társadalmi törvényekből, szolidaritásnak álcázott gyanakvásból és alázatként tá- lalt manipulációból szőtt hálóját, láthatóvá válik az az évszázadokkal későbbi érzékeny- ség is, mely a zárt női közösséget kritikusan szemléli vagy éppen a férfiakra és a nőkre al- kalmazott morális mérce különbözőségét teszi láthatóvá. (Ez a történeti nőregény-típus, mely egy fiktív történeti nőfigurán keresztül tematizálja a nemek társadalmi státusának előtörténetét, s melynek a magyar irodalomban alighanem *A kígyó árnyéka* eddig az egyetlen képviselője, a kortárs angolszász irodalomban szinte önálló kategóriát képvisel. Magyarul is olvasható például az amerikai Tracy Chevalier *Leány gyöngy fülbevalóval* című regénye, mely Vermeer egyik portréjának modelljét teszi főhőssé.)

Orsolya nehezen tud megfelelni a női közösség követelményeinek: ügyetlenkedik a női munkákban, és az elbeszélés egy-egy pontján kifejezetten kritikusan viszonyul ezek- hez az elvárásokhoz: „későbbben is gyakran tapasztaltam, hogy az asszonyok ellenséges szemmel méregetik azokat a társaikat, akik kivonják magukat az asszonyi lét törvényei alól [...]” (98–99.) A „normális” női szerep már akkor sérül, amikor apja kitanítja a gyógy- növények használatáról – ez az egyetlen olyan tudás, amit nem a nők hagyományoznak rá, ám ebben sem leli sok örömét végül: csak a társadalom periferiájára szorított női sze- repben, boszorkányként gyakorolhatja a tilosban eltanult mesterséget. Az apával folyta- tott vérfertőző viszony végképp felborítja életében a női lét rendjét. A szerepek konfliktu- sa egyetlenegyszer oldódik fel, a regény utolsó, megrendítő álm jelenetében, amikor Orsolya apja csecsemő nagyságúra zsugorodott testét a karjaiba veszi, és kimenekül vele a városból. A képzelet kibékíti egymással a leány, a feleség és az anya szerepét.

lelkek és démonok

A kígyó árnyéka szövegének igen nagy hányadát teszik ki a lelki történeteket érzékenyen elbeszélő részek, s a cselekmény koherensnek mutatkozik akkor is, ha a figurák lélektani motívumai felől akarjuk olvasni és megérteni. Van tehát Rakovszky könyvének egy lélek- tani regény-szerű arca, ám ebben az értelemben vett hitelessége persze megint csak nem kortörténeti hitelesség. Már említett interjújában a szerző arról beszél, hogy az álombeté-

tekkel próbálta áthidalni azt a távolságot, ami Orsolya lélekről való tudása és a mienk között feszül. Az álmok mellett a regény megmerítkezik a lélekről szóló korabeli hiedelmek világában: azokban a rémhistóriákban, melyeket Orsolya gyerekkorában hallgat, démonok, átkok, bűbájosságok hasítják darabokra a példás életű polgárok harmonikus személyiségét. Mellesleg ezeknek a históriáknak, pletykáknak a beillesztése az önéletrajzba ugyancsak felettebb „mai” pszichológiai belátással kapcsolatos, hiszen az (ön)értelmezés narratív mintáit hangsúlyozza: Orsolya visszaemlékezéseiben rendre felidézi azokat a történeteket, kisleányoknak való olvasmányokat, tündérmeséket, hátborzongató legendákat és hiedelmeket, melyek alapján saját életét, érzelmeit, vágyait és mások viselkedését annak idején értelmezni próbálta: a gyerekkor történetének elbeszélésében az „azt hallottam – azt gondoltam” vagy „azt olvastam – úgy képzeltem” szerkezet válik az egyik legfontosabb és leggyakoribb építőelemmé.

Ám *A kígyó árnyéka* nem pusztán a pszichológiai motiváció, a személyiség múltjának felidézhetősége vagy az érzelmek tanulása szempontjából teszi témájává az emberi lelket, hanem már-már azt mondhatnánk, saját antropológiát dolgoz ki, a személyiség összetevőinek, a lelki folyamatok ágenseinek érzékeny összjátékát rajzolja meg. Rakovszky regénye az ember lelki-mentális szerkezetét rétegzettnek mutatja, s antropológiájában a „feledékeny”, az ok-okozati kapcsolatokat elfedő ént többféle instancia is felülbírálja. A korábban idézett szövegrész, mely arról számol be, hogy a várandós Orsolya nehezen érti akkori életének kapcsolatát a korábbi eseményekkel, így folytatódik: „De amíg szegény, sarokba szorított elmém efféle körmönfont okoskodásokkal igyekezett jobb belátásra bírni a sorsot, ama homályban lakozó testi lélek, amely mindnyájunkban ott munkál, s amely gyakran bölcsebb nappali eszünknel, mindvégig pontosan tudta, hányadán állunk, és álmaimban, mintha csúfolódnék velem vagy inteni akarna, mint fölött a hebehurgya kisgyermeket, újra meg újra valóságos helyzetemet tárta elébem.” (210.) E testi lélek, mely több, mint az ösztönök birodalma – a testtel kapcsolatos élmények, észleletek széles köre tartozik a fennhatósága alá –, a folytonosság, az elszigetelt életszakaszok közötti kapcsolat egyik megteremtője. Orsolya történetében a test leginkább kényelmetlen betolakodó: a tükörbe nézés, az öregedés jeleinek megpillantása sehogyan sem egyeztethető össze az önérzékelés más régióival, mint például a regény utolsó mondataiban: „A holdfény zöldes csíkja kettőbe vágja az ágyat, s én két egymásba kulcsolt kezét látok a takarón nyugodni, két öreg kezet, amelyekben sehogyan sem bírok a magam kezére ismerni”. (46.)

A szerelmes egyesülésről és a szenvedélytelen közösülésről radikálisan különböző nyelv beszél a regényben. Az örömtelen szeretkezés leírása tárgyilagos, részletező, testrészeket, pozíciókat és mozdulatokat nevez meg nem különösebben túlzásba vitt szemérmességgel: „Egyik este, amikor szokásom szerint apámnak háttal, az oldalamon feküdtem az ágyon, s az álomra vártam, egyszerre csak ott éreztem kezét a csípőmön [...] Nemsokára meghallottam ziháló lélegzetvétélét, két combom között mintha sikamlós halat éreztem volna vergődni, s én úgy éreztem, mintha lehajítának valami mélységesen mély, sötét kútba [...]” (381.) A gyönyör szövegei viszont szimbólumokkal dolgoznak és említést sem tesznek a testről; a test nem magasztalódik fel a szerelemben, hanem inkább felszámolódik, mintha a gyönyört éppen az tüntetné ki, hogy ilyenkor sikerül teljesen megfeledezni forrásának amúgy nyomasztó jelenlétéről. A test a szerelemben megszűnik, a múltra való emlékeztetésben a lelkiismeret cinkostársa, harmadrészt viszont az ember állati része, ami a regényben elsősorban azt jelenti, hogy a kiszolgáltatottság forrása. Az állatkínzás, az állatok kétségbeesett életösztone, szenvedése és brutális halála *A kígyó árnyékában* rendszeresen visszatérő kép, s egy helyen – amikor szüzességének elvesztését meséli el – maga Orsolya kapcsolja össze ezt a képet saját testének kiszolgáltatottságával: „Kapkodva fölálltam, s háttal neki tisztogatni

kezdttem magam a metszően hideg patakvízzel, melynek lecsorgó cseppjei halvány veresre színeződve hullottak a kunyhó földjére, s ettől nekem, nem tudom, miért, az jutott hirtelen az eszembe: ha csakugyan létezik az a bizonyos csavargó, bizonyára azt gondolja majd e nyomok láttán, hogy róka vagy menyét végezhetett itt valami apró állattal, talán mókussal vagy pelével.” (187.) Az ember és az állat kiszolgáltatottsága és szenvedése közötti különbség kérdése különben a regény egyik legkorábban felbukkanó motívuma: Orsolya gyermekkorában gyakran gondolkozik azon, hogy vajon az állatoknak is van-e lelkük, míg példás keresztény életvitelt folytató keresztanyja fel nem világosítja, hogy „az állatokat nem ruházta fel Isten a jó és a rossz tudásának képességével” (9.), azaz, hogy ha valamifajta lelkük van is, lelkiismeretük biztosan nincsen. Ám Orsolya, ahogy a keresztanya más tanításai esetében, ebben a kérdésben sem tanulja meg a teljes leckét: a lelkiismeret mint az ember magasabbrendűségének, méltóságának záloga, amire a keresztanya tanítását kihegyezni próbálja, ugyanolyan falsnak hat a szemében, mint a lemondás és a türelem méltósága. Az emlékiratokban az emberi lélek úgy jelenik meg, mint ami nem képes megóvni az állati szenvedéstől, ám még annál is nagyobb teherterét ró ránk.

A jó és a rossz elvont fogalmával operáló, Istennek felelő lelkiismeret – a „testi lélek” mellett a másik olyan instancia, ami az életesemények között hivatlanul is folyamatosságot teremt – kisebb súllyal esik latba, mint a külvilág ítéletétől és a retorziótól való félelem. (Hogy a retorzió mit jelent, afelől a két megesett lány szadista meghurcolása és kivégzése nem hagy kétséget.) Nyomokban megjelenik viszont a lelkiismeret egy másik értelme, a hozzánk hasonló iránt érzett felelősség, ami Orsolya számára átélhetőbb érzésnek és erősebb parancsnak tűnik. Először Anna asszonytól megismert sorstársa, Dorkó kapcsán ír arról, hogy az, hogy Dorkót ígérete ellenére nem is próbálta megkeresni, „nagyobb súllyal nehezedik a lelkemre, mint megannyi jóval nagyobb bűnöm”. (227.) Másodszor pedig különös módon saját gyermeke iránt támad benne efféle lelkiismeretfurdalás, elbeszélése szerint nem az anyai ösztön, hanem a gyermek elesettségének látványa ébreszt benne szeretetet és szolidaritást. (319.)

Az Istennek felelő lelkiismeret tehát inkább korabeli retorikai fordulatként uralja Orsolya emlékiratait, de abban a bonyolult szerkezetben, aminek az emberi lelket ábrázolja a regény, kisebb a jelentősége, mint más mechanizmusoknak. A vallásháborúk közepette játszódó történet, számomra úgy tűnik, sokkal inkább a modern, szekularizált lélekről szól, mintsem a mélyen megélt vallásosságról. Orsolya életének egymást követő szakaszai új és új titkokat szülnek, a szülők titka után szaporodnak saját titkai: szerelme Niki iránt, a terhesség, mostohaanyja szerepének magára öltése, Lang Mátyás meggyilkolása, viszonya a fiatal orvossal. A sarjadozó polgári kultúra színterei és tárgyai: a mások előtt szinte soha meg nem nyíló ház, a zárt szobák és kamrák, a titkos fiókok és ládák teret adnak a titkolózáshoz. A szekularizált lélek „magja” (aminek a hiányáról Niki panaszkodik Orsolyának – 162.) maga a titok, ami magába zárul, kommunikálhatatlan. A regény jellegzetes belső terei nem csak színterei, de metaforái is ennek a titkot őrző léleknek: aki a házba próbál belépni, az szinte mindig betolakodó, tilosban jár – kezdve a szomszéd varrónőtől a zsákmányoló katonákon és az ödenburgi katolikus papon át a behatolásért életével fizető Lang Mátyásig. S így az árulás netovábbja lesz, hogy Orsolya a két erdei szerelmeskedés után apja-szeretője házában csábítja el a doktort. A *kígyó árnyékában* a titok képezi az individualitás és az identitás kulcsát, a szűkszerű kívülállás-élmény okát, amit az a sejtelem sem képes feloldani, hogy talán mindenkinek van valamilyen borzalmas titka. A titok attól titok, hogy megoszthatatlan, a lélek tehát szükségszerűen magányos.

szépség és szenvedély

Azt láttuk, hogy a gyönyörteli és az örömtelen szeretkezéshez különböző nyelv kapcsolódik *A kígyó árnyékában*. Ám az is igaz, hogy ezeket a passzusokat mégis hasonítja az, hogy a testi egyesülést mindkettő megsemmisülésként jeleníti meg, igaz, az egyik esetben eksztázis, a másikban depresszív élményről van szó. Az eksztázis és depresszió, illetve a szenvedély és szenvtelenség témája a regény egyik legbonyolultabban kidolgozott rétege. Nem pusztán kétféle lelkiállapot szembeállításáról van itt szó, hanem az énnak a külvilághoz való viszonyulásáról, a világban való otthonosságáról, s ennek a kérdésnek a sokrétű problematizálása sokszor a filozófiai regényhez rokonítja *A kígyó árnyékát*. Az otthontalanság képei végigkísérik Orsolya történetét – hogy csak néhányat idézzek fel: ilyen képnek tekinthetjük kiűzőtetését apja patikájából (amit első depressziósának nevezhető korszaka követ), majd a konyhából, ami a nők közösségéből való kizárattatását is jelenti; a sok költözködés, s közülük különösen az Ödenburgba való áttelepülés, ahol Lehmann otthonosan közlekedik a családi bútorok között, Orsolya viszont vendég a saját házában; és persze az utalások arra, hogy öregkori magányában (amikor is egy bérelt szobában lakik egy idegen házban) boszorkánynak gondolják, azaz a társadalmon kívül reked. Az otthontalanság másféle, nem társadalmi, hanem egzisztenciális értelme, az érdektelenség a világ iránt legalább olyan súlyos szerepet kap Rakovszkynál, mint a világon (a másikon, a hit kérdésein stb.) csügghő, tűzként pusztító szenvedély. Az érdektelenség Orsolya önéletrajzában szövegében egyszerre jelenti az érdeklődés és az érdek hiányát: az előbbi alapmotívuma Orsolya közönye a vallási háborúk iránt, az utóbbié keresztyánya tanítása a lemondásról. Illetve talán pontosabb volna úgy fogalmazni, hogy a szenvedély hiánya, ami sokszor teszi gyötrelmessé Orsolya napjait, újra és újra azzal a kérdéssel szembesíti, hogy létezhet-e érdeklődés érdek nélkül.

Különösen sűrűvé válik ez a problematika a regény utolsó mintegy nyolcvan oldalán, az itteni reflexív szövegrészekben és az itt elbeszélte két nagyszabású találkozás történetében. Miután Orsolya bűnben fogant gyermeke meghal, és ő enged apja vágyának, ismét depresszió lesz úrrá rajta: „Tulajdon magam ezen valótlán, világtól idegen mivoltának érzése, amely hol enyhébben, hol erősebben, de állandóan gyötört, úgy tűnt, lassanként áterjed minden tárgyra és személyre, amellyel érintkezésbe kerülök, s mintha csak valami ragály, a pestis különös formája lenne, fokonként megfertezte az egész világot.” (384.) Az itt következő két oldal valójában nem más, mint a tárgyak és személyek látványának hosszú sorolása (s minden bizonnyal a könyv legmesteribb, legköltőibb, legszebb részletei közé tartozik) az érdeklődő (érdeklőlő), majd a közönyös (érdektelenség) szem nézetéből. Az utóbbi nézetből a tárgyak szertefoszlának: „ha tétlenül nézelődöl, mert nem találsz semmi kíváncsi célt a világban, amely lelket teljes erővel maga felé vonná, akkor mintha bosszúból, a világ is megvonja magát tőled [...]” (386.) A világ hasznosság szerinti szemlélete és a közönyös szemlélődés összeütköztetésével Orsolya mintha a keresztyényi lemondás morális megközelítését bírálná valamiféle egzisztenciális (vagy egzisztencialista) nézőpontból.

A későbbiekben elbeszélte két találkozás a lelkesedés, az érdeklődés két lehetséges tárgyát kínálja fel Orsolya számára: „Igazából csak két alkalomra emlékszem e tíz és egynéhány esztendőből, midőn valamiféle kedv- vagy reménységféle kezdett éledezni bennem” – emlékszik vissza rövid életű fellángolásaira. (395.) Az időben később következő találkozás egy látogatás az egyszerű, szegény emberekből álló, humánus eszméket hirdető titkos vallási szekta összejövetelén, ahová Lehmannék cselédje, Margit viszi el asszonyát. A másik pedig a város titokzatos grófnőjével való megismerkedés története. A művelt és hűvös arisztokrata hölgy haszontalan csecsebecsek tömegével díszíti lakását. A grófnővel folytatott beszélgetést a regényben a szépség és a csúfság megjelenítésének és

tematizálásának egész sora előzi meg a tájábrázolásokban, a környezetrajzokban, az emberi alakok leírásában (az apa esküvője a másik Orsolyával például a rúttság tobzódása). Amikor a grófnő – Kant előfutáraként – védelmébe veszi a haszontalan szépséget, akkor az érdeklődés és érdektelenség vitájában új szempontot kínál fel: a szép iránti érdek nélküli szenvedélyt. És még ennél is többet sugall, azt, hogy szépség és rúttság nem annyira a világ tulajdonsága, mint a néző lelki diszpozíciójának kérdése.

Ez a két Bildungsromanba illő epizód többé-kevésbé érintetlenül hagyja hősnőnk komor lelkét, nem ad tápot a világ iránti szenvedélyének. Orsolya szinte semmit sem tanul vándorlásai során, leszámítva apja patikustudományát, ami éppen csak arra jó, hogy bosszorkánysággal vádolják, illetve a Niki iránti szerelemből levont tanulságot, ami épp csak arra jó, hogy a fiatal doktort nem túlságosan boldog házasságra kényszerítse. Orsolya lelkesedése mindkét látogatás után hamar ellankad, kiábrándítják a szektások összejöveteleének hosszadalmas zagyva előadásai, a fölényes grófné pedig rövidesen ejti tanulatlan pártfogoltját. Így aztán nem tudhatjuk, hogy a szépségről szóló vitájuk merre kanyarodott volna. Az emlékirat mindössze arról számol be, hogy milyen csalódást okozott a barátság reményének elpárolgása, ez az újabb meghiúsult álom; arról nem beszél, hogy hagyott-e bármilyen nyomot az elbeszélőben a grófnővel való eszmecsere. De mégiscsak van valami, ami azt sejteti velünk, az emlékirat kései olvasóival, hogy így történt, hogy bármilyen rúttnak látta is Orsolya saját életét, az életéről szóló elbeszélésben hagyott egy kis helyet a grófnő igazának is – erre vall írásának ráérős, gazdag, érett szépsége.

A SZÓ SZÜLI A VALÓT

Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka

Thomas Mann elmondja, hogy amikor müncheni másolója, egy egyszerű asszony elkészült a *József és testvérei* első részének, a *Jákob történeteinek* gépiratos tisztázatával, ezzel a megjegyzéssel adta át az írónak: „Most végre tudjuk, hogy játszódtott le ez az egész a valóságban!” Két terjedelmes új magyar regény is megjelent mostanában, amelyek hasonló benyomást kelthetnek az olvasóban tárgyukra vonatkozólag, még ha ezek a tárgyak nem biblikus-mitikus események is. Szilágyi István *Hollóidőjének* kétharmad része 370 oldalon egyetlen jól körülhatárolt helyszínen: egy dél-alföldi mezőváros lelkészének várszerű portáján, udvarán, kertjében meg a templomban játszódik, valamikor a török hódoltság idején, és az itt zajló hétköznapi élet szüntelen érzéki jelenvalóságának és tárgyi hitelességének varázsos erejű sugalmazásával azt az érzést kelti: mindent megtudunk a könyvből valamiről, ami egyszer valóban létezett, de mára nyomtalanul eltűnt. A könyv valami titkos beavatottság birtokában feltámasztja.

Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* című regénye hasonló varázslatot hajt végre. Itt egy nő ifjúkora és legszűkebb környezete a „rekonstrukció” tárgya. Az idő itt is történelmi, sőt nagyjából ugyanaz, mint Szilágyi regényében: a 16-17. század fordulója, a hely ellenben nem a Délvidék, hanem előbb a felvidéki szász város: Lőcse, majd Sopron, amelyet annak idején ugyancsak főleg német polgárok laktak, és amelyet az elbeszélő mindvégig német néven: Ödenburgként nevez meg. A nő neve is német: Ursula Lehmann, bár aztán a regényben magyar néven mint Orsolyát emlegetik. Rakovszky regénye az ő hétköznapijait beszéli el első személyben 470 sűrűn szedett oldalon. Bár a története nem szűkölködik végzetes és jelképes fordulatokban, az elbeszélés mindenekelőtt élete banális egyszerűségről, szűk emberi és tárgyi környezetével való szoros összefonódottságáról szól. Olyan pontosan és aprólékosan, mintha ez a nő „valóban élt volna”, és a könyvből most végre mindent megtudnánk, hogyan játszódtott le élete a valóságban. „Megindító volt ez”, teszi hozzá a gépirónó észrevételéhez Thomas Mann, „mert hiszen semmi sem játszódtott le”.

A lefegyverző látszat, az elbeszélő bámulatosan pontos és alapos történelmi, folklorisztikus és természetrajzi tárgyismerete ellenére – amelyet a laikus nem mindig tud ugyan kellően ellenőrizni, mindenesetre hitelt ad neki, és amely persze főleg a mai (!) elbeszélő és olvasó perspektívájából tűnik bámulatosan pontosnak és alaposnak – Ursula Lehmann önvallomása nem kordokumentum, se nem valóságos, se nem fiktív, hanem irodalom. Lényege éppen az, hogy a banális és korhű hétköznapi valóság, egy egyszeri és véletlenszerűen sodródó élet látszatát mindvégig megőrizve, abból táplálkozva szinte észrevétlenül kifinomult és reflektált irodalmat, regényt, sőt mesét teremt.

Irodalom mindenekelőtt a lassan csordogáló, olykor hosszú ideig állni látszó, majd véletlenszerűen meg-meglóduló cselekmény gondosan kiszámított jelentéstelítettsége. Orsolya egy lőcsei patikus leánya, aki valamikor az 1580-as évek végén látta meg a napvilágot. Apja második házasságából való, az elsőnek az asszony korai halála miatt hamar vége szakadt. Orsolya anyja annak idején menedéket keresett és talált az özvegy patikus-sal kötött házasságban, mert az országot dúló martalócok fosztogatása következtében mindene odaveszett, és földönfutóként érkezett lőcsei rokonaihoz. Zárkózott, keserű

asszony volt, sem férje, sem lánya iránt nem tudott fölengedni. Még az is lehet, hogy csalta az urát, és Orsolyát nem az apja, hanem valaki más nemzette. Ez a gyanú azonban csak akkor rémlik föl, amikor az anya már nem él – őt is fiatalon ragadja el a halál: pestisjárvány pusztít a városban, és végez vele, mialatt férje és lánya – sorsszerűen – épp távol vannak, látogatóban járnak falusi rokonoknál. Az apa, akit már addig is meghitt kapcsolat fűzött időközben felserdült lányához, ettől fogva félreérthetetlen szerelmes gyengédséggel közeledik hozzá, és arra célozgat, hogy valójában nem is édesleánya. Hogy mi az igazság, később sem fog kiderülni, mindenesetre Orsolya ekkor még borzadva utasítja el gerjedező apját.

Az apa csakhamar harmadszor is megnősül, és most a lányával egyidős lányt vesz feleségül, akit ráadásul még Orsolyának is hívnak. Fiatal mostohájának zsarnoksága alatt Orsolya Hamupipőke-életet él, amint erre motivikus párhuzamok utalnak. Álmainak egyikében a Csipkerózsika-párhuzam is felrémlik, és még csak nem is kívülről bevitt írói stilizációként: a felvidéki cipster lány ismeri gyermekkorából ezeket a német népmeséket, amelyek éltek a maguk életét már azelőtt is, hogy a romantika korában a Grimm-testvérek lejegyezték és kiadták őket.

Hamupipőke-motívum az is, hogy az árva és magányos Orsolya beleszeret keresztanyja unokaöccsébe, aki egy hónapra látogatóba érkezik a városba. Bár az előkelő polgárlányok után futkosó, léha fiatalurat nem nagyon érdekli a rajongó rokonlány, a húshagyó keddi nagy álarcos kavargás szédületében Orsolyának mégis sikerül elcsábítania őt, és ami persze már nem volt szándéka: teherbe is esik tőle. A regény gerincét, időben is tagolva kidolgozott központi részét (III–VII. fejezet, 140–370. oldal) tulajdonképpen annak az egy esztendőnek az elbeszélése alkotja, amely a Niki nevű fiatalúr felbukkanásától a tőle megfogant gyermek születéséig és rövidesen bekövetkező haláláig tart, és amely az ekkor tizenhét éves Orsolya életének nagy fordulópontja.

Az a bizonyos tomboló farsangvégi mulatozás nemcsak Orsolya megcsésésének volt háttere, hanem a mostoha fatális balesetének és elvetélésének is. Épp hazafelé tart vete-ményeskertjéből, amikor részeg álarcosok menete szabályszerűen elgázolja és letapossa. Mikor a lány-Orsolya megfog, az asszony-Orsolya elvetél: a küszöbönálló szerepcsere előjátéka ez. A végzet: apa és leánya vérbűne akkor teljesedik be, amikor az apa megörökli bátyjától az ödenburgi patikát, és úgy dönt, hogy lábadozó feleségével és megcsesett lányával visszaköltözik szülővárosába, Ödenburgba. Terve szerint ez arra is jó alkalom lesz, hogy lánya megszabaduljon szégyenétől: útközben, távoli rokonoknál, megszüli a gyermekét, és Ödenburgba érve majd azt mondják mindenkinek, a gyermek a házaspáré. Ám a mostoha, akit csak útközben avatnak be a tervbe, hallani sem akar erről, és őrlöngve visszafordul. Vesztére, mert útonállók végeznek vele. A színlelt látszat szerint: mint a lány-Orsolyával. Az igazi ettől fogva kénytelen átvenni az asszony-Orsolya szerepét: az emberek színe előtt, de aztán később már az ágyban is ő lesz – vér szerinti vagy nevelő – apja felesége.

Az apa terveibe más hiba is csúszik. Ő úgy tudja, mert Orsolya meggyőző látszatra hivatkozva ezt állítja: mikor fosztogató hajdúk dúlták fel a várost, azok egyike erőszakolta meg lányát. Ez az eset azonban több hónappal a farsang vége előtt történt, és a gyermek sehogy sem akar megjönni időre. Mikor pedig végre megjön, hamar elviszi a ház. Apa és lánya hátralévő életét végképp megmérgezi a kettejük viszonyában kezdettől fogva ott lappangó gyanakvás, a kibicsaklott, eltorzult szeretet. Most még tetézi ezt hazug életük és a lelepleződéstől való félelem. Hosszú évek múltán egy régi lőcsei ismerős, Orsolya egykori kikoszorózott kérője bukkan fel az ödenburgi házban: kénytelenek megölni őt, és elásni a pincében.

Tizenhét további év elteltével, hogy meneküljön elviselhetetlen sorsától, Orsolya szinte ösztönösen ismét elcsábít egy férfit, a nála fiatalabb Binder doktort, aki súlyos betegsé-

gében gyógyítgatja. Megszökteti magát vele, éppen akkor, amikor szörnyű tűzvész pusztít a városban. Sohasem derül ki, elpusztult-e benne apja és a házuk is. A tűzvész idején úgy bízta sorsára öregedő, labilis idegzetű apját, ahogy egykor apja menekült el pánik-szerűen felesége pestises holttestétől.

A 470 oldalon szétterített cselekménynek ez a vázlata, amely számos részletre, epizódra természetszerűleg nem is terjed ki, azt a látszatot keltheti, hogy szenvedélyektől dúlt, végzetes véletlenektől és ismétlődésektől vezérelt, melodramatikus fordulatokban bővelkedő romantikus históriával van dolgunk. Irodalommal, mesével. Ez a látszat, mint említettem, korántsem alaptalan, noha már értelmező elvonatkoztatás eredménye. Az elsődleges, közvetlen olvasói benyomás ugyanis korántsem ez, hanem éppen az ellenkezője: a vontatott lassúság, a festői részletezés, a hétköznapi banalitásoké, a kiegyensúlyozott, távolságtartó, szinte szenvtelen analízisé. Az én-elbeszélő nagy távlatból, úgyszólván egy mindentudó, személytelen krónikás-elbeszélő távlatából idézi fel élettörténetét. A regény első mondata így hangzik: „Írtam ezeket én, Ursula Binder, született Ursula Lehmann, vénségemnek és nyomorúságomnak napjaiban, az Úrnak 1666-ik esztendejében, igaz lelkiösmeretem szerint elmúlt életemnek, kiváltképp gyermek- és ifjúkoromnak dolgairól.” Orsolya tehát valamikor nyolcvanéves kora táján, boszorkánynak csúfolt, gyógynövény-gyűjtögető magányos öregasszonyként jegyzi le ifjúkora történetét. Férje már rég meghalt, tőle való három gyermeke, akiket elbeszélése épp hogy csak megemlít, elhagyták.

A *kígyó árnyéka* kritikusai szóvá tették, hogy bár a regény emlegeti ugyan, de nem tematizálja a fiktív önéletírás elbeszélőhelyzetét, azt tudniillik, ahogy a nyomorúságos kamrában sorról sorra íródik az öregasszony emlékezése. Valószínűtlen, hogy ez a csekély műveltségű, az írás művészetében nyilván teljesen járatlan, egész életét a háztartásnak szentelő, szegény, vaksi polgárasszony tökéletes stílusművészként képes fogalmazni és bámulatos kifinomultsággal elemez pszichológiai folyamatokat. A legapróbb részletekig mindenre pontosan emlékszik, réges-régi álmokra, futó benyomásokra, apró lelki rezdülésekre, és a kétkedés, a bizonytalankodás leghalványabb jele nélkül szólaltatja meg a történetek e teljes tudását. Tehát az én-elbeszélőből valójában egy mindentudó szerzői elbeszélő beszél.

Tanulmányának is beillő kritikájában Radics Viktória a *Holmiban* felrója az önéletírónak, hogy bár rettentő traumákról vall, „elejétől végig kellemes hangon beszél, azaz díszesen, hangulatosan, kiegyensúlyozottan ír (...) nem azé a hang, aki túl van jón és rosszon, hanem azé, aki esztétizál”. Radics ellentmondást lát abban, hogy bár első mondatában *A kígyó árnyéka* „a történelmi regény és a fiktív önéletírás kereszteződéseként jelentkezik be”, és ezt a jellegét számos részletével a továbbiakban is erősíti, tehát a valószínűség és a valószínűség kívánalmaival számoló és a történelmiséget szem előtt tartó narrációt ígér, valójában inkább a modern lírai és analitikus érzékenység szubjektivitásának hangján fogalmaz. A narrátor-főhős „nem beszél, hanem kimondottan ír”, ámde nem úgy ír bűneiről, ahogy sorsa, lelkiállapota indokolná, tehát vallomásos zaklatottsággal, szenvedélyesen, töredezetten (mint például hasonló bűnökről Bornemisza Péter az *Órdögi Kísírtettekben*), és nem úgy, ahogy a hősnő drámáját intenzíven átélhetővé tehetné az olvasó számára. „A rettentő bűnnek ez a szokatlan előadásmódja – mármint az iszonyat szokványossá puhítása és szétnyújtása – az, ami ebben a regényben a legelgondolkodtatóbb.”

Való igaz, Rakovszky elbeszélője mindvégig „gyönyörűszépen” fogalmaz. Tájleírásai festőiek és szuggesztívek, lélekelemzése modernül kifinomult, ödipális motivációt sejtet, a körmondatok felépítése és az általuk létrehozott szövegritmus kiegyensúlyozott, szinte zenei áradású. Rakovszky Zsuzsát eddig nagyszerű lírikusként ismertük, és a lírai hangoltság nyomai ezen az első regényén is felismerhetők. Mindamellet, ahogy a líra sem

csak öncélú „szépség”, *A kígyó árnyékának „szépsége”* sem csak esztétizáló líraiság. A *kígyó árnyéka* igazi epika, és pedig sokrétűen stilizált és reflektált, nyugodtan azt is lehetne mondani: posztmodern epika. Az elbeszélő hang lélektani és formai hitelét érő kifogás véleményem szerint tulajdonképpen a belső monológot, a személyiségválság modern epikai ábrázolásának e jellegzetes vívmányát kéri számon a regényen. „Ha a főszereplő tudatát egy mindentudó elbeszélő világítaná át”, írja még Radics Viktória, „ez nem lenne (így) probléma” – tudniillik, hogy ellentmond egymásnak a korhűsége való törekvés és a főszereplő anakronisztikus mentalitása és észjárása –, „sőt talán még akkor sem, ha fiktív monológ formájában áttetszővé tett tudatról lenne szó...” Ez a monológ nagyjából a Joyce-i, Woolfi, Faulkneri, Brochi, Goldingi, Nádas stb. monológok valamelyik változata lehetne, Rakovszky azonban – aligha véletlenül – elhárította magától ezt a megoldást.

Rakovszky én-elbeszélője egyszerre van innen és túl a modern személyiség válságán. Innen van rajta annyiban, amennyiben 17. századi nőként a modern korhoz képest még archaikus-mágikus módon szemléli a világot. Ezt világosan jelzi a regény szimbólum-rendszere. A kulcsszerepet játszó szimbólumok nem csupán ornamente, hanem a szó szoros értelmében szereplők is. Mint több kritika elemezte már, a mindenkor mágikus világképek olyan fő motívumai, mint a tűz, a kígyó, vagy akár az árnyék, meghatározó szerepet játszanak Orsolya életében és álmaiban. Jelzésértékű már az maga is, hogy az ön-életírás újra meg újra megidézi Orsolya valahai álmait, és ezek az álmok nyilvánvaló, bár racionálisan nehezen megragadható, mágikus-mitikus összefüggésben vannak életével. Kétségtelen, az álom-motívumok, az archetípusok, a mesei és folklorisztus allúziók, a romantikus-populáris cselekményklisék stilizációs hálózata kirajzol bizonyos értelmezési mezőket, amelyek például egy lehetséges modern pszichoanalitikus magyarázat, azaz valóságosság metaforikus kereteibe illesztik Orsolya történetét. A valóságosság szempontjából ugyanakkor szembeötlő képtelenség, hogy az elbeszélő-főhős mintegy maga hozza létre ezt a bonyolult és sokszorosán reflektált regénykompozíciót, önnön sorsának esztétikailag kifinomultan megformált szövegvégképét. Hasonló képtelenségnek tűnhet mellesleg, hogy az eredetileg nyilván német anyanyelvű – biztosak nem lehetünk benne, hiszen sem erre, sem a magyar nyelvűségére vonatkozólag nincs semmi „adat” – Ursula Binder ékes magyar nyelven írta meg emlékezéseit, s hogy ez a magyar nyelv nem a korabeli magyar nyelv, de nem is a mai, hanem egy olyan emelkedett, választékos, legfeljebb csak a szöveg tempójában archaikus képzeteket keltő irodalmi nyelv, amely emlékeztet ugyan bizonyos mintákra, nota bene: inkább műfordításokra, 18–19. századi külföldi regények fordításaira (Rakovszky kiváló műfordító is), de valójában sehol másutt nem létezik, csak ebben a regényben.

A regénynek ebben a rétegében, abban tehát, amelyben egy 17. századi nő mágikus-mitikus-babonás képzetei, a férfi-nő viszony tekintetében még archaikusnak tekinthető életvalósága, ősi vándormotívumok és az elbeszélésmód régmúlt időket idéző tempója és műgondja a 20. századi lélektani tudás és a modern metaforikus epikai alakítás elvei szerint rendeződik el, nyilvánvalóan egy másik regényréteg befolyásának nyomaira ismerhetünk. E másik, posztmodern szemléletű regényréteg felől nézve, éppen példázatosan-metaforikusan értendő története révén, Orsolya olyan nő, aki túl van már a modern személyiségválságon, elvesztette identitását, sőt talán nem is rendelkezett vele soha. „...egyetlen minutára sem feledkezhetem meg róla”, reflektál egyszer léthelyzetére Orsolya, már története vége felé, „hogy nem vagyok azonos azzal a személlyel, akinek a világ előtt mutakozom, csak hogy lassanként nem is tudom már, hogy ha az nem, hát ki s mi vagyok én valójában?” Azonosságvesztésének leglátványosabb eleme a regény középpontjában álló személyiségcsere: mostohája helyébe lépve apja lányából apja felesége lesz. Hogy ez mennyire beteljesülése tudattalan vágyainak, s főleg hogy ő maga mennyiben bűnrészes abban, hogy ez a helycsere bekövetkezik, azt mindenestre a története

szempontjából már másodlagos jelentőségűnek tartom. Tehát például Radics Viktória álláspontjától eltérően nem hinném, hogy a regény központi történése mindenestül az ödipális háromszöggel magyarázható: „Az ödipális szenvedélyekből fakadó vágyfantáziák a regényvilágban szinte egy az egyben megtestesülnek. (...) Az apának (-tól) született gyerekek tipikus, többé-kevésbé tudat alatti fantáziáját a fabula realizálja a regényvilágban. (...) Egyszóval a tudatalatti végig leplezetlenül, nyílt színen játszódik, s ennek már sem történeti, sem pszichikai realitása nincs.”

Más fontos jelek is amellettszólnak, hogy nem a tudatalatti vágyfantáziálás, hanem az azonosságvesztés a kulcsa Orsolya alakjának. Akár meghatározatlan, lebegtetett nyelvi-kulturális hovatartozását is érthetjük idevágó tünetként. Lényegesebbnek tűnik azonban két további tulajdonsága. Az egyik a vallástalansága. Bár Orsolya olyan korban él, amikor az ő sorsát is közvetlenül érintő szüntelen háborúskodás fő hivatkozási alapja a vallás, és amikor a mágikus-babonás képzetek szoros közelségében ugyan, de a tételes vallás szolgálatja az uralkodó világmagyarázatot, ő maga közömbös Isten és a keresztény erkölcs iránt. Nincs szó arról, hogy templomba járna. Bűnei, már amennyiben bűnökként éli át őket, nem erkölcsi, hanem lelki-érzelmi mivoltában rendítik meg. Azt éli át bennük, hogy vét az uralkodó törvények és szokások, valamint saját lelki higiéniája-integritása ellen.

Amikor tehát retrospektív vallomását az a kifogás éri, hogy az érzéketlenül és távolságtartóan szól az évtizedeken át rejtgetett bűnökről, mindenekelőtt a vérfertőzés szörnyűségéről, akkor éppen az a lényeges dolog sikkad el, hogy ez a vallomás egy önmagát, s vele erkölcsi lelkiismeretét is elvesztett emberé. „Eleinte olykor még megpróbáltam belégondolni, mivé is váltam hát”, idézném magam is a Radics Viktória által nagyjából ellenkező célzattal idézett passzust, „s milyen szóval illetnének az emberek, ha rettentő bűnöm napvilágra kerülne, de oly kevésbé éreztem magam részesnek a bűnben, amely másfelől idővel kezdett egészen jelentéktelenné és szánandónak föltűnni előttem, olyannyira hiányzott belőle minden pokolbéli szenvedély és gyönyörűség, amit az ember képzeletében az efféle természet elleni vétkekhez társítani szokott, hogy csak igen kevés kapcsolatot bírtam fölfedezni önnön személyem s a rettentő név között, melyet magamra alkalmazni kénytelen voltam.” Vagy valamivel később: „Tulajdon magam ezen valótlán, világtól idegen mivoltának érzése, amely hol enyhébben, hol erősebben, de állandóan gyötört, úgy tűnt, lassanként áterjed minden tárgyra és személyre, amellyel érintkezésbe kerülök, s mintha csak valami ragály, a pestis különös formája lenne, fokonként megfertezze az egész világot.” Ursula Lehmann úgy ír önmagáról, mint egy idegenről. Eszünkbe juthat itt Camus *Közönye*, amely szintén első személyben szól valakiről, aki úgy tekint önmagára, életére s főleg arra, amit a többiek bűnnek tartanak, mint egy „Idegen”, miként a francia eredetiben ez is a regény címe. Mellesleg az elbeszélő-főhős önmagától való elidegenedettségének érzetét Camus is különös perspektíva alkalmazásával nyomatékosítja: az én-elbeszélő történetmondásában szétválaszthatatlanul keveredik a retrospektív, illetve naplószerűen egyidejű távlat.

Az identitás-vesztés másik, az erkölcsi vákuummal összefüggő tünete Orsolya sodródása. Szinte minden úgy történik meg vele, mintha neki magának nem volna köze hozzá. Ha valamikor voltak is vágyai, törekvései, céljai, végzettszerű sodródása hamar lemondja róluk. Két esetben történik másként: először akkor, amikor kétségbeesett elszánással „elcsábítja” Nikit, másodszor pedig, amikor már apja élettársaként, hasonló hirtelen kitörési kísérletként Binder doktort csábítja el. A két eset között mintegy tizenhét esztendőnyi tehetetlen sodródás telik el, lényegében a teherbeeséssel járó első eset következményeként. Orsolya kétségtelenül apja cinkosává válik, mikor félrevezetik az asszony-Orsolyát, majd letagadják valódi kilétét, sőt még azt sem lehet kizárni, hogy valamiféle hallgatólagos egyetértésben számítanak ellenkezésére és ennek következményeként szökésére, amely a korabeli utazási viszonyok között könnyen végződhet szerencsétlenül. S

mikor ez így is történik, Orsolya, mint a kígyó levedli a bőrét, otthagyja addigi mivoltát, egy halott bőrébe bújik, és az ő életét éli tovább, „mint azok a hazajáró lelkek, akik eleven testben keresnek új lakhelyet maguknak, csak éppen énnekem a magam testében kellett életre támasztanom a holtat, s abban kellett egy idegen léleknek és emlékezetnek helyet szorítanom a magamé mellett...” Orsolya felnőtt élete egy hazajáró léleké, aki lassan teljesen eltompul hazug és bűnös sorsa iránt.

Akkor vesztí el végképp önmagát, amikor a szabadulás, melyre korábban annyira sóvárgott, már egyáltalán nem tűnik kíváncsúnak számára. „És volt úgy is, hogy egyáltalán nem gondoltam önnönmagamra és eljövendő sorsomra, hanem csak néztem apám megapadt orcáját, ahogyan maga-tudatlan nyugodott a párnán, és sajgó szájalom szorította össze a szívemet.” Életének harmadik, időben leghosszabb szakasza, az, amelyet előbb Binder doktor oldalán, majd magányosan tölt el, már olyannyira nem az ő személyes élete, hogy elbeszélését mindenestül mellőzi. Rakovszky Zsuzsa regényének talán legnagyobb teljesítménye éppen az, ahogy Orsolya személyiségvesztésének, kezdeti lehetséges önmagától való fokozatos elidegenedésének szinte észrevétlenül előrehaladó folyamatát a szenttelen kívülálló pozíciójából ábrázolja.

Mivel Orsolya regényes története éppen a 17. századi és a 21. századi perspektíva egymásra írodása által születik meg, tétje nem az ilyen vagy amolyan valóságosság, hanem hogy létrejön-e egy olyan öntörvényű elbeszélő szólam, amelynek elsősorban irodalmi létmódja van, s legfeljebb csak azontúl bizonyos korlátozott valóságreferenciája. Úgy gondolom, *A kígyó árnyékának* az első személyű és a mindentudó szerzői elbeszélőhelyzet olyan különleges kombinációját sikerült megteremtenie, amely egyszerre, egymásra vonatkoztatva szólaltatja meg a történet 17. századi és mai jelentését. Magába az elbeszélő szólamba, annak kiapadhatatlan variációiba van beleírva ez a jelentés. Újra hivatkoznék a bevezetőben már említett Szilágyi-regényre, a *Hollóidőre*, amelynek kulcsmondata így hangzik: „Na de egy a való, és más a szó. Bár úgy vélnénk, inkább a való teszi a szót, olykor mégis mintha a szó szülné a valót.” A *Hollóidő*ben a szó, éspedig a legszorosabb értelemben vett szó: a nyelv szüli a regényvilág időbeli és térbeli valóságát. A nyelv: ez a kiapadhatatlanul gazdag, archaizmusokkal és tájszavakkal telített nyelv a regény tárgyi közege. A helyszín, a tárgyak és eszközök, a természeti környezet, a gazdálkodás, a gondolkodásmód, minden, ami a regény történeti-természetráji-népráji és nem utolsósorban nyelvtörténeti tárgya, nyelvvé válik ebben a regényben, annak szuggesztíója révén, hogy minderről mintha nem is lehetne más nyelven beszélni.

A *Hollóidő*vel nagyjából egyazon kort felidéző *A kígyó árnyékában* is a szó szüli a valót. A szó itt a nyelvileg szintén nagy műgonddal megformált elbeszélő szólam. Orsolya annyira elidegenedett saját kilététől, hogy tulajdonképpen bárki lehetne már, akár az a boszorkány, akit a környékbeli gyerekek rothadt almával dobálnak meg, akár az a 21. századi író, aki nagy tárgyismerettel és empátiával behelyezkedve életébe, de ugyanakkor távolságot is tartva tőle megírja helyette azt, amit ő nem tudott volna megírni. Hiszen valójában „semmi sem játszódott le”.

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK

Szabó Magda: Für Elise

„a könyvek folytatják egymást, tekintet nélkül
arra a szokásunkra, hogy külön-külön mondunk
róluk ítéletet”

(V. Woolf)

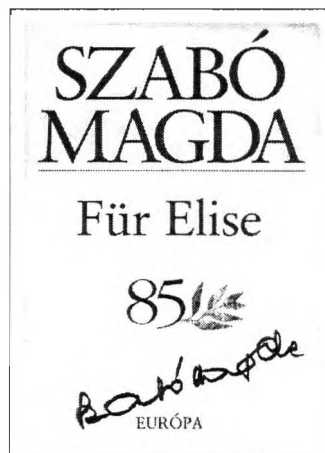
Az Európa Kiadó Szabó Magda életmű-sorozatának legújabb kötete, mely az író nő 85. születésnapja alkalmából aranyozott évszámmal és szignóval a címlapján jelent meg, a széles olvasóközönség körében is jól ismert és olvasott ouevre egyik legnépszerűbb darabjává vált. E népszerűség köszönhető az önéletrajz/életrajz műfaj önmagában is kelen-dő voltának, de hozzájárul ehhez az az olvasói elvárás is, amely nemcsak a több évtizedes írói pálya hozadéka, hanem azé a szerencsés írói alkaté is, amely képes volt egyidejűleg több generációt olvasóvá képezni. Mostanra egészen bizonyosan beérett az a korosztály, amelynek tagjai a hatvanas évek második felében születtek, kisgyermek korukban olvashatták nekik a *Sziget-kéket*, a *Tündér Lalát*, kamasz(lány)ként az *Alarcosbál* és a *Születés-nap* kerülhetett a kezükbe, aztán a *Mondják meg Zsófikának* és az *Abigél* című regények – s nagy valószínűséggel ők legalább az *Ókutat* és a *Régimódi történetet* is olvasták, nem szól-va a szüleik nemzedékéről.

A *Für Elise* azonban nemcsak ebbe a „kiművelt”, kinevelt, fogadóképes környezetbe ér-kezett bele, hanem (ugyancsak az eddigi ouevre által teremtett horizont következménye-ként) egy olyan kontextuális mezőbe, amit Philippe Lejune „önéletírói tér”-nek nevez.¹ Olyan életműveket ért alatta, amelyek fikciós és referenciális alkotásokat (avagy a lejune-i értelemben vett „önéletrajzi szerződés” szerint értett műveket, ahol a szöveg szerzőjének azonossága a szövegen kívüli szerzővel az olvasó számára egyértelmű tény) egyaránt ma-gukban foglalnak egyazon szerzői név alatt. Z. Varga Zoltán tanulmányában pontosan rá-világít erre az immanens szövegtől való viszonyra: „az önéletírói tér koherenciája nem a biológiai, jogi vagy éppen pszichológiai értelemben vett szerző szintjén képződik, hanem az azonos szerzői névvel ellátott szövegek közötti különleges intertextuális kapcsolatban nyilvánul meg”.²

¹ Lásd ehhez a *Helikon* 2002/3-as „Autobiográfia-kutatás” szá-mát Mekis D. János és Z. Varga Zoltán szerkesztésében; külö-nös tekintettel Z. Varga Zoltán „Az önéletírás-kutatások né-hány elméleti kérdése” című tanulmányának értékes történe-ti áttekintésére az autográfia-értelmezésekről (247–257. o.).

² Z. Varga Zoltán: „Az önéletírás-kutatások néhány elméleti kérdése”, in: *Helikon*, 2002/3, 252. o.

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2003
417 oldal, 1800 Ft

Ha sorra vesszük a Szabó Magda-életmű különböző darabjait, úgy alapvetően három kötet – *A pillanat*, melyről a *Fiir Elisé*-ben a szerző állítja: „saját magam életrajzi regényeként egyetlen hiteles története”; az 1970-ben megjelent *Ókút* című, kaleidoszkópszerűen, epizódokból szerkesztett önéletrajzi fogantatású munka; valamint az 1977-es *Régimódi történet*, a szerző édesanyjáról, Jablonczay Lenkéről szóló regény – mellett az „önéletírói tér”-be tartozónak kell tartanunk számos interjút is, amelyek *Ne félj!* címmel kötetben is megjelentek.³ (Zárójelben érdemes megemlékeznünk az azóta kimúlt „Arcok és vallomások” sorozat Szabó Magdáról szóló darabjára, amelynek írója, Kónya Judit erőteljesen a szerzői biográfiára hagyatkozva, s nem melleleg a sorozat profiljának megfelelően az író önéletrajzi megnyilvánulásait beidézve – többek között az *Ókútból* – igyekszik megalkotni a szerző portréját.)⁴

Ez a monográfia és az *Ókút* néhány életrajzi ténye igencsak zavarba ejtheti a *Fiir Elisé* befogadóinak a referencialitást következetesen számon kérő olvasásmódját, ami az önéletrajzi olvasás tekintetében nem is vethető az „egyszeri” olvasó szemére: legfőképpen Cili alakja mint az évtizedekig elhallgatott titok. Akinek nem bukkannunk nyomára közvetlenül sem a művekben, sem az interjúkban, de hogy az alapos megfigyelő bizony érdekes paralell történetekre lelhet Agancsos (vagyis a másutt Mikes Editként felfedett gyermekkori barátnő, akit Szabó Magda sok megnyilatkozásában emleget, s akit nehéz volna beazonosítani másval, mint Ceciliával a *Fiir Elisé* figurái között) és a fogadott testvér, Cili ábrázolásában, arra még vissza kell térnünk. Hiszen ez a „fikció és/vagy élettörténeti igazság”-kérdés, amely élénken foglalkoztatja az autográfia kutatás teoretikusait, a regény egyik fontos aspektusa, pontosabban, eldöntheti a *Fiir Elisé* esetében megfogalmazható műfajiság problémáját.

Érdekesnek mutatkozik azonban az is, hogy a *Fiir Elisé* párhuzamos történeteiben – azaz a szerzőnek az én-elbeszélésében felépített autográfiája és a szülők által örökbefogadott zentai menekült, Cili életrajzában elbeszélésében –, hogyan és miféle én-alak konstituálódik az első személyű narrátor által. Mindehhez azonban szükséges eldönteni, vajon a regény fűszövegében hősnőként megjelölt Cili vagy az elbeszélő Magdolna figurája tekinthető-e főszereplőnek. Ez esetben előre kell szaladnunk valamelyest, ha a narrátort véljük főalaknak, hisz a leghatározottabban az ő figurája rajzolódik ki a *Fiir Elisé* lapjain.

Az önéletrajzi próza vizsgálata a szövegek szubjektumalkotására vonatkozóan jelentős mértékben megváltoztathatja nemcsak egy-egy autobiografikus mű kanonikus pozícióját, de az egyazon önéletírói térben fogant műveket is. H. Porter Abbott szerint „az önéletírás voltaképpen aktus, még pontosabban akció”, illetve: „Az önéletírás elbeszélése (...) az alkotás jelenében kezdődik és végződik: olyan elbeszélési mód ez, amely különös figyelmet szentel a jelennek.”⁵ A figuraalkotás módját azonban nemcsak a szerző-narrátor visszatekintő gesztusai, az önéletírásra, életrajzírásra vonatkozó folytonos megnyilatkozásai határozzák meg, de érdemes tekintetbe venni a *Fiir Elisé* elbeszélőjének mint nőnek a szerepfelfogását (nem szólva az édesanya, Jablonczay Lenke meghatározó, matrilineáris szerepéről a család és persze Magdolna életében).

A női önéletrajzok vizsgálatában kiemelkedő jelentőségű monográfiát írt Séllei Nóra,⁶

³ Az interjúkból az „önéletrajzi tér” további kiterjesztése is jól látszik: a művek szereplőinek referencialis visszakereshetősége rendszeres riporter kérdés, melyek többségét Szabó Magda udvariasan és türelmesen meg is válaszolja, s a kilencvenes évek beszélgetéseiben pedig egyre inkább kérdés nélkül is szóba hozza bizonyos teremtett alakjainak élettörténeti mintáit. In: *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával (1962–1997)*, Aczél Judit (szerk.), Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997.

⁴ Kónya Judit: *Szabó Magda*, „Arcok és vallomások” sorozat, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1977.

⁵ H. Porter Abbott: „Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására”, Péti Miklós (ford.), in: *Helikon* 2002/3, 290. o., valamint 297. o.

⁶ Séllei Nóra: *Tükröm... tükröm... Írónők önéletrajzai a 20. század elejétől*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002. A könyv Mary McCarthy *Egy katolikus leány emlékezései* című kötetéről szóló fejezete jó összehasonlítást szolgáltat a *Fiir Elisé*-hez, a két narrátor szereptudatát, valamint az emlékezés természetét illetően; nemkülönben a női önéletrajzok bizonyos textuális jegyeinek bemutatásában.

amelyben túl az önéletrajz fogalmának történeti-tipológiai áttekintésén, öt nő-szerző (V. Woolf, Jean Rhys, Gertrude Stein, Mary McCarthy és Kaffka Margit) autobiográfiájának körültekintő vizsgálatával mutatja meg, hogy noha az egyes írónők merőben különbözőképpen alkották meg műveiket és saját figurájukat, s ezzel együtt nehéz volna egy egységes női önéletrajz-írásmódot tipologizálni, mindegyik elemzett életrajz magán visel a hagyományos műfaj-korlátokat áthágó vonásokat. Így válnak aztán ezek az önéletrajzok a feminista elméletekben a patriarkális szemlélet, írásmód(?) ellenpontjaivá. A női önéletrajzok újraolvasása, illetőleg az ilyen típusú szövegek születése – még ha fikciósan, alluzív módon is, gondoljunk csak Rakovszky Zsuzsa regényére, *A kígyó árnyékára* – a kortárs magyar irodalomban is egyre nyilvánvalóbban erősödő jelenség. Mint azt Gács Anna írja *A női szerző a feminista irodalomkritikában*⁷ című tanulmányában: „(...) a nőírók iránti figyelemben kitüntetett érdeklődésre tartanak számot a *par excellence* szépirodalmi szövegek mellett a naplók, levelezések, nem egyszerűen mint háttéranyagok, hanem mint az írásnak olyan terepe, ahol a női írásmód a társadalmi kényszerek súlyától, s a »fennálló« műfaji szabályoktól kevésbé nyomasztva, szabadabban és öntörvényűbben találhat magának formát.”

Szabó Magda (ön)életrajzi regénye különös módon viseli magán egyfelől a női önéletrajzi műfaj néhány topografikusnak is nevezhető vonását⁸ (például személyesség, a szűkebb társadalmi szféra ábrázolása, a személyiség lelki fejlődése mellett a test öntudatra ébredésének bemutatása), másfelől a hagyományos, autoritatív autobiográfiának a konstrukcióját, totalizáló jellegét is, amennyiben ez utóbbin a saját történetnek adott kiemelkedő jelentésadást értjük. Ez a kettősség azonban nem mindig válik egyértelműen a *Für Elise* javára, hiszen a megtett életút szimbolikussá nagyítása, a jelenből történő visszatekintés sok helyütt reflektálatlan értékelő szemlélete az olvasó elé olyan elbeszélő-ént állít, aki nemegyszer eltakarja, az árnyékába állítja ennek a – fülszövege szerint életrajzának állított – regénynek a többi, nem kevésbé érdekesnek ábrázolt szereplőjét. S nem utolsósorban – megintcsak a fülszövegben – e regény főhőséül jelölt Cili történetét is mindenekelőtt a narrátorhoz való viszonyában jeleníti meg, mint az utóbbi „sokféle önmagá”-t.

Ha visszagondolunk az *Ókút* című epizodikusan szerkesztett emlékezésfüzérre, felidézhetjük az inkább esszéisztikusan, mint történetszerűen ábrázolt „cédulákat” a szülőkről, a városról, a gyermekkori környezet különösnek tűnő alakjairól. Az *Ókút* narrátora ritkán szól ki abból a közvetlen gyermeknézőpontból, ami a *Für Elisében* gyakorta felülíródik az emlékező ítéletalkotó attitűdjét sem leplező elbeszélő által. A rendkívül ingergazdag és szeretetteljes közegben nevelkedő, elképzelhetetlenül korán a latin műveltségre tanított gyermek folytonos lázadásra kényszerül a zárt hagyományú protestáns iskola-rendszer keretei között. A regény fősodra tulajdonképpen e karakteres, hol nevettező, hol kétségbeesítő reménytelen revolúciók izgalmas története. Az epikus lendületet azonban megtörik az emlékező jelenében zajló, s a kötet lapjaira kerülő elégtételt vevő gesztusok, melyek dikciója némiképp patetikus, retorikai megformáltságuk meglehetősen dagályos. (Ennyiben tehát ez az elbeszélésmód az H. Porter Abbot által leírt – s fentebb idézett – akció pregnáns megmutatkozása.) A legneuralgikusabb történés, amikor Magdolna kilép a cserkészcsapatból, miáltal Fejér tanárnő nem csillapuló rosszindulatát vonja a fejére gimnáziumi éve alatt. Függetlenül a tizenéves lány tiszteletreméltó bátor-

⁷ In: Gács Anna: *Miért nem elég nekiünk a könyv. A szerző az értelmezésben, szerzőség-koncepciók a kortárs magyar irodalomban*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2002. (65–105. o.)

⁸ Ha nagyvonalúan időben egymástól olyan távol álló szerzők/elbeszélők (fikciós és/vagy életrajzi) munkáiból kísérünk meg rekonstruálni ilyen topográfiát, mint mondjuk Ann Brontë (a *Wildfell asszonya* című regény Esthere), Colette vagy épp Virginia Woolf. Itt persze olyan elbeszélőkről is meg kellene emlékezni, mint Závada Pál Jadvigája és Roszkos Erkája vagy Pályi András *Eltemjének* nő-narrátora.

ságától és felismerőképességétől, e tett morális erejéből nem csekély mértékben veszít a következő bekezdés által: „Négy évtizeddel később a megfogyatkozott tanári létszámú és immár államosított intézetben ismét látom Fejér tanárnőt, és nem állok vele szóba, a város díszpolgára vagyok, a polgármester kocsija hozott a hotelből az iskoláig. Az arcomat kozmetikus készítette fel a találkozóra, fehér, Kairóban vett ruhámon a Kossuth-díj koszorúja, Korondy tanár úrnak nyakába borulok, Kibédy kezét csókol, Franszoa a vállamat simítja végig, Rácz rákezd a tiszteletemre átfogalmazott régi dalunkra: *cifra palota, zöld az ablaka, megjött már a mi Magdolnánk, ő a viola*. Az osztály körbevesz, Fejér tanárnő átéli, hogy azt mondom neki, jó napot tanárnő, és egyetlen szót sem beszélek vele. Ebédre már el se jött, mindenki más ott volt (...) részemről eljátszottam a jelenetet, amelynek minden részletét kidolgoztam, kétcentis műszempillám volt, és arany choturnusom Rómából. (...) Már megtanultam, milyen az eszelős szeretet, amely jóvátételért kiált és szenvedésében rátapos buta ártatlanokra is. Nem hiszem, hogy ezt hívná nyelvünk megbocsátásnak, amit érzek, inkább valami olyan, mintha Fejér tanárnő szánnivaló alakja lecsúszott volna az emlékhalmaz mögé, ahol az átélt szenvedést őrzi ő is, én is, de már nincs küzdelem, viadal, a kardokat elfedte az idő.” (213–214.o.) Nehéz megmondani persze, hol húzódik a határ a visszaemlékezés testamentális-univerzális bölcsessége és az önmagát szenvedélyesen érvényesíteni vágyó szubjektum között – s a *Für Elise* számomra problematikus aspektusa éppen ebben a hol csodálatraméltó (zseniálisan okos, szép, érzékeny, fogékony nő), hol távolságot kiváltó (kiválósága, intellektusa teljes tudatában levő, ezt hangsúlyozó, erős, direktív, kissé maszkulin) elbeszélő-alakban nyilvánul meg. Ha visszatekintünk az önéletrajz fogalmának Georges Gusdorf megfogalmazta androcentrikus teoretikus gyökeréhez, mely szerint – Séllei Nóra találó megfogalmazásában –: „A kiváló férfi tehát a lelkét látja tükörben”,⁹ úgy észrevehetünk a *Für Elise* alapvetően lineáris narrátori perspektívájában is némi zavaró teleologikusságot.

Az olvasó örömeire azonban Cili és Magdolna gyermekéveinek története számos olyan erénnyel bír, amelyeket Nemes Nagy Ágnes 1978-ban, Szabó Magda Kossuth-díjának átvétele alkalmából, leltárba vett.¹⁰ A debreceni református-értelmiség mikrotörténelmének ábrázolása, a gyermek fejlődő elméjének és pszichéjének, az önzetlen és előretekintő szülői magatartásformáknak a finom rajza; a családi környezet inspirálta eruditív képességek és velük szemben a vallásos tradíció egyszerre kívánt és taszító világának leírása; a szexus elfojtása az anyai minta szerint, míg a gyermeki regényes fantáziálások korai szexuális érdeklődést váltanak ki a fiatal lányok testében-lelkében, s az apa kényszerül elvégezni az egyre időszerűbb szexuális felvilágosítást – mind-mind értékes és élvezetes eseménysorai, momentumai a regénynek. Csakúgy, mint a trianoni Magyarország korabeli személyes és társadalmi-politikai frusztrációinak széles skálája, pontos érzékeltetése a II. világháborúhoz vezető mikrotörténeti folyamatoknak, mégpedig a kezdetben politikától érintetlen fia-

⁹ Séllei Nóra, i. m., 13. o.

¹⁰ „Népszerűségének egyik nyilvánvaló titka úgynevezett izgalmas meseszövése, amely kétségtelen hiánycikk a mai igényesebb világirodalomban. De a »meseszövése« szó nem fejezi ki eléggé írói képességének azt az elemét, amely alapfokon és legfelső fokon is olyannyira szükséges az igazi regényhez: a szerkesztőerőt, a konfliktusok *elhelyezésének* érzékét. Szabó Magda szerkezetei kiválóak, kivételesen szakszerűek az erre nem nagyon hajlamos magyar irodalomban. Nem az a fajta író ő, aki helyett az élet írja meg a regényt; ő bizony megvágja az anyagát, könnyed mozdulatokkal megstuccolja, színhőmpölygeti, összerántja (...) Szabó Magda nem stílus-író; szerkesztő író. És amit távlatos szerkezeteiben közöl (...) anyaggazdagsága, társadalomrajzának közvetlensége, történelmi fordulók és intim szobabelsők, drámák és színes kisépizetek természetes egymásba áramlása.” Nemes Nagy Ágnes: „Szabó Magda köszöntése”, in: *Majd ha megfutottam útjaimat*. Szabó Magda köszöntése, a Magyar Írószövetség és a Belvárosi Könyvkiadó kiadása, Budapest, 1997. (35–36. o.)

tal Magdolna eszmélése által.¹¹ A *Für Elise* epikus gazdagsága, a megjelenített figurák és történeteik azt a kiegyensúlyozottan író Szabó Magdát idézik, akiben a kritika éppen a mértéktartó, s egyúttal élvezetes elbeszélést szerkesztő szerzőt szokta dicsérni.

Végezetül vissza kell kanyarodnunk a *Für Elise* egyik legizgalmasabb kérdésére, az életrajzi verifikálhatóság problémájára. Már utaltunk arra, hogy a fikció és/vagy faktualitás dolgában Szabó Magda impozáns játékot űz az olvasóval – vagy mégsem?¹² Az *Ókút* lapjain sokszor felemlítődik a trianoni határok meghúzása miatt Kassáról Debrecenbe költöző barátnő, Agancsos, aki azonban nem azonosítható a *Für Elisében* szereplő két fontos iskolai társnő, Pálma és Lidika, egyikével sem (Kónya Judit Szabó-monográfiája fényképet is közöl Mikes Editről, egy Földes Anna készítette interjúból pedig megtudhatjuk, milyen közeli kapcsolatban áll Szabó Magda egykori barátnőjének gyermekeivel is).¹³ Agancsos alakja, illetve a szerző-elbeszélő életében játszott kiemelkedő szerepe szerint annál inkább hasonlatos a zentai menekült árvához, Szabó Cecíliahoz, mint az a következő, az *Ókútból* származó idézetből is kiderül: „Az iskola legnagyobb adománya volt, hogy harmadikos koromban megismertetett első és örök barátnőmmel, Agancsos-sal. Az az Agancsos, aki az Ókút fenekén él, ma is első arcát viseli bennem, kurta aranyhaja van, sötétkék szeme (...) soha kedvesebbet, játékosabbat, érzékenyebbet mindarra, amit bolondos képzeletem csak kitalált...”¹⁴ A közös színházaskodás során, amit Cili és Magdolna is gyakran játszott, az *Ókút* elbeszélője és Agancsosa „egy híres orvos és egy árva leány történetét” játssza el, amely happy enddel zárul – szemben a *Für Elisében* ábrázolt, tragédiához vezető történettel: az árva leány Cecília és a fiatal orvos-jelölt Textor be nem teljesült szerelmével. Egy 1986-ban Kabdebő Lórántnak adott interjúbán pedig Szabó Magda Agancsost mint nevelt testvérét említi.¹⁵

Hogy az egymásra vonatkozások e két könyv két szereplője között talán az emlékezés

¹¹ Erre a legkitűnőbb példa a *Für Eliséből*, hogy a gimnazista lányok a baráti Ausztria felajánlkozó fiatal polgárai közül választhatnak levelezőpartnert a német nyelv gyakorlása céljából. Az álmódó Magdolna azonnal üstökön ragadja az alkalmat, nem törődve apja gyanakvásával, s nem utolsósorban egy romantikus kapcsolat reményében, levelezni kezd egy Fritz Lehner (később Wilhelm Lehner) nevű fiatal bécsi kereskedővel, s bár a levelezést meglehetősen érdektelennek találja a konyhafelszerelési tárgyak kereskedőjével, osztálytársnői előtt mégis alkalmas ügy a dícsékvésre. Néhány évvel később Bécsben kiderül, hogy nyoma sincs Wilhelm Lehner kereskedőnek, Magdolna éppenséggel Lehner századossal állt levelezésben, akit a trianoni Magyarországról szóló információszerzéssel bíztak meg, huszadmagával – a titkosrendőrség frivolitása. („Lehner utolsó lapja Hitlert ábrázolta valami egyenruhában, ez is bosszantott, én valami képeslapot kértem tőle, de Willy Forstról, aki nagyon megtetszett nekem valamelyik filmjében.” – 393. o.)

¹² A *Szextett* című kritikai beszélgetéssorozatban is (2003. április 11.) – a *Litera* internetes folyóirat tudósítása szerint – felmerült ez a kérdés, melyet a szerző végül úgy döntött el, hogy a beszélgetés végén a hallgatóságnak megmutatta Cili unokáinak fényképét. Ez a gesztus igencsak meglepi a *Für Elise* olvasóját, hiszen Szabó Cecília a regényben elbeszéltek szerint fiatalon, utód nélkül hal meg – akkortájt, amikor Magdolna harmadéves az egyetemen, tehát úgy 21 éves korában – („Cili egyébként gyereket várt, mikor meghalt”, 321. o.), s bár Cili férje, anyósa és sógora későbbi élete is felvillan még a regény oldalain (320–322. o.), szó sem esik gyermekről.

¹³ „Emberben mérem a világot” (Földes Anna beszélgetése Szabó Magdával), in: *Ne féljl!*, id. kiad.

¹⁴ S akár a *Für Elise* Cilijéről is olvashatnánk tovább az *Ókutat*: „(...) Barátságunk előzmény nélkül, egyszerre tört ki, mint valami betegség, és forrasztotta össze figuráinkat oly határig, hogy – miután mindig együtt voltunk láthatóak – akik nem ismertek bennünket, azt gondolták testvérek vagyunk. (...) Agancsos mindent azonnal értett, ami az életemben fontos volt (...) tudta követni, velem együtt csinálni, sőt tovább fejleszteni fantasztikus játékaimat, ugyanolyan morfinista szenvedéllyel, mint én.” In: Szabó Magda: *Ókút*, Magvető, Budapest, 1970, 293–308. o.

¹⁵ „Ez a kanapé a nevelt testvéremnek, Agancsosnak a birodalma volt, azt vittük ki neki hálóhelyül, amikor nálunk aludt.” In: *Ne féljl!*, id. kiad., 218. o.

mechanizmusával is kapcsolatban állhatnak, arra Szabó Magda egy 2002-es nyilatkozata is utal, amelyben a *Für Elise* keletkezéstörténetéről számol be: „... a Mézescsók Cerberusnak novelláskötet gyerekkori rögzítései rációfolnak az Ókút idilli világára. Annyi történt, hogy az elmúlt gyerekkori szakaszt először egy holtszerelmes, frissen házasságot kötött asszony mesélte el a férjének, aki felesége gyerekkorára, családjára, múltjára is igényt tartott, de amikor az emlékezést hallgatta, egy még huszonéves feleség emlékezik, nem az élet végét beérni tudó nyolcvanéves rögzíti ugyanazt. Most részint megértettem, amit gyerekként vagy fiatal lányként eltitkoltak előttem, részint megfejtettem a titkokat, részint úgy éreztem, eljött a megértett igazság feltárásának ideje.”¹⁶ Ez a nyilatkozat pontosan rávilágít a *Für Elise*-ben működtetett *életrajzi valóság és epikai fikció* együttes regényalkotó szerkezetére, amely ily módon nem igényel (amint a kötetben nem is nagyon merülnek fel efféle kérdések) az emlékezés nehézségeire utaló reflexiókat. Ez az önéletrajzi fogantatású regényesítés – melyet a kötet fülszövege ugyan az életrajzi igazság jegyében kizár („[az író] most feltöri a hallgatás pecsétjét, elég öreg már ahhoz, hogy ne szégyelljen semmit, ami vele és övéivel valaha megesett”) – részint kielégíti az olvasó elvárását, a híres író igaz történetébe való bepillantás igényét, részint pedig jobbra zökkenők nélkül teremt meg egy érdekes, hitelesíthető regényvilágot. Ha Mary McCarthy korábban említett memoárkötetének szerzői intencióit¹⁷ vetjük össze a *Für Elise* fikcionalitást is bevonó, emlékező történetészövésével, láthatjuk, hogy a két kötet emlékező-alkotói módszere igen közel áll egymáshoz.

Az első személyű elbeszélő a regény több pontján utal arra a bensőséges kapcsolatra, amely mintha egyetlen személyiségben forrasztaná össze a két hősnőt, Cilit és Magdolnát („Cili én vagyok, sokféle önmagam”, „ketten alkotunk reális egészet”). Ez a szimbiotikus együttlélegzés tragikusan megszakad a két részre tervezett életrajzi munka jelen első kötetében. Ám a regény címéül emelt „Für Elise” instrumentális zenedarabjához Cili költötte verssorok („gondolj rám, ha egyszer nem leszek”) hívószavakká váltak egy nagyon is személyes emberi történet megírásához – folytatása következik.

¹⁶ „Egy életművel feleltem....” Kérdések Szabó Magdához. Aczél Judit interjúja, In: *Európai Utas*, 2002/48. A már említett *Ne félj!* című kötetben a *Für Elise* tervét illetően jó néhány beszélgetés olvasható (a legkorábbi 1987-ből, már a végleges regénycímmel), melyek szerint a megírandó mű az író nő bécsi életéről szól majd: „A harmincöt és harminckilenc közötti végzetes esztendőknél én láttam az emberi reakciókat. És az riasztó. Ezért kell megírnom a *Für Elisét*” („Meg kell írnom a *Für Elisét*”, 1992. In: *Ne félj!*, id. kiad., 268. o.) A beszélgetéseket olvasva úgy tűnik, a korábbi szerzői elképzelés szerint egyértelműen egy önéletrajzi munka lett volna ez könyv.

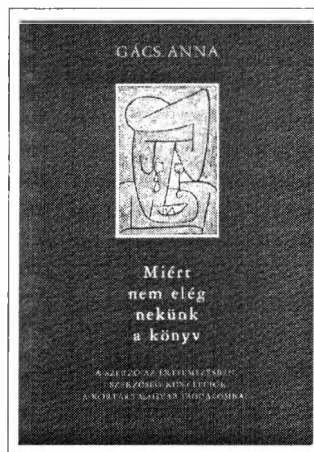
¹⁷ „E memoárokat lassacskán, év hosszú során át gyűjtöttem össze. Az olvasók egy része, miután folyóiratok hasábjain találkozott velük, kitalált történeteknek vélte őket. A feltételezés, hogy én »költöttem őket«, meglepően gyakori még ismerőseim körében is (...) Miközben e memoárokon dolgoztam, gyakorta azt kívántam, bár költött történetet írnék. A kitalálás kísértése erős volt, különösen ott, ahol elmosódott az emlékkép, ahol emlékszem ugyan az esemény lényegére, de a részletekre (...) már nem. Néha engedtem a kísértésnek, például a párbeszédeknel. Jó memóriám van, ám nyilvánvalóan nem tudok felidézni hosszas párbeszédeket, melyek évekkal ezelőtt hangzottak el. Csak néhány különálló mondat él bennem tisztán (...) A leírt beszélgetések többnyire költöttek (...) Azután vannak részletek, melyekről magam sem tudom, hogy költöttek-e. Rémlík, hogy emlékszem rájuk, de nem vagyok meggyőződve róla (...) Normális körülmények között szüleink azok, akiktől nem csupán családunk történetét tanulhatjuk meg, de akik kiigazítják gyerekkori emlékképeinket, mondván, hogy ez nem történhetett úgy, ahogy mi elképzeltük, az viszont megesett velünk, pontosan úgy, ahogy emlékszünk rá...” Mary McCarthy: *Egy katolikus leány emlékezései*, Zilahy Judit (ford.), Európa, Budapest, 1968. 5–7. o.

AUCTOR REDIVIVUS

Gács Anna: Miért nem elég nekünk a könyv

A magam részéről már régóta vártam valamiféle fordulatra a kortárs hazai irodalomtudományi, irodalomelméleti és kritikai diskurzusokban, helyesebben ezeknek a beszédmódoknak azon területein, amelyek metszik és átfedik egymást. (Hagyományaink nem engedik, hogy mindezt angolszász mintára összefogjuk egy „criticism”- típusú kifejezéssel, s én úgy gondolom, hogy ez jól van így.) A változást az úgynevezett „tabuk” vonatkozásában vártam, vagyis azokon a pontokon, amelyeket az elméleti szempontokat legerőteljesebben (sokak szerint agresszívan) érvényesítő irodalmi beszédmódok gyakorlatilag hozzáférhetetlenné tettek. Gondolok itt Gács Anna könyvének legfontosabb témájára, a szerző státuszának kérdésére, de ugyanígy utalhatnak a referencialitás „irodalomidegenné” nyilvánítására, vagy az ennél is szerteágazóbb problémákat involváló viszonyrendszerre a szövegen „kívüli” és a szövegen „belüli” világ között. Nyilván igen érdekes elemzéseket lehetne készíteni arról, hogy milyen társadalmi-történeti-lélektani okok játszottak közre abban, hogy éppen ezek a momentumok váltak érinthetetlenné az irodalomról folyó tudományos vagy elméleti kritikai igényű beszéd egy részében. (Hiszen ne feledjük, hogy az irodalomra reflektáló diskurzusok sokszólamú morájában az említett igényekre alapuló szövegek, ha stratégiaileg kiemelt pozíciókat foglalnak is el, végeredményben csak a jéghegy csúcsát jelentik.) Ilyesfajta analízisek sokat segíthetnének abban az önismereti, öntisztulási folyamatban, amelyre a mi szakmánknak (is) nagy szüksége volna. Ezúttal azonban meg kell elégednünk annak leszögezésével, hogy ezeknek a „tabuknak” a kialakulása nálunk a nyolcvanas évek közepe táján kezdődhetett meg. Akkor számos érv szólhatott e folyamat elősegítése mellett; úgy látszott, hogy a magyar irodalomtörténeti és elméleti-kritikai diskurzusok korszerűvé emeléséhez elengedhetetlenül szükség van a szövegimmanencia elvének határozott érvényesítésére, akárcsak a szerző személyének és életrajzáának zárójelbe tételére, vagy éppen a történeti-szociológiai-szociálpszichológiai szempontok tudatos eltávolítására. Mindez bizonyára pozitív értékelést kap egy majdani tudománytörténeti összefoglalásban. A bölcsészkarokon végző újabb és újabb irodalmár-évjáratok elméleti felkészültsége kétségbevonhatatlanul magasabb szintű ma, mint két évtizeddel ezelőtt. Az ország több egyetemén létrejött, fiatal kutatókat tömörítő csoportosulások sokszínűek, invenciózusak és termékenyek mind az irodalmi múlt megközelítésében, mind pedig a kortárs irodalom recepciójában.

Természetesen disszonáns elemek is megjelennek az összképben. A „korszerű tudományosság” igénye amennyire jogosult szempont, annyira elvakulttá és dogmatik-

Kijárat Kiadó
Budapest, 2002
273 oldal, 1200 Ft

kussá válhat, ha korlátlanul és nem pluralisztikusan alkalmazzák. Az irodalomról való beszédben ugyanis a korszerűség csak az egyik és korántsem a legfontosabb szempont. A legújabb szövegértelmező módszerek technikájával felvértezett ifjú kutató nyilván nem könnyen veszi tudomásul, hogy ma is születhet olyan veretes, „későmodern” esszé, amely sokak szemében érvényesebben szól egy irodalmi jelenségről, mint egy teoretikus „nagyágyúkat” felvonultató tanulmány. Hasonlóképpen, talán mindnyájan hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy – szemben a természettudományokkal – a humán diszciplínák területén mindig többféle törekvés korszerű egyszerre. Korszerű, amennyiben igényt tart a tudományos átgondoltságnak, reflektáltságnak és metodológiai alkalmazhatóságnak arra a szintjére, amelynél többet követelni (a foucault-i *savoir*nak, vagyis a humán értelemben vett tudásnak, nem pedig a *science*-nak, a természettudományi értelemben vett tudományosságnak a szellemében) abszurdítás volna.

Gács Anna mindezt tudja. Könyvének látásmódjában, érvelési stílusában örömmel fedeztem fel az általam várt és igényelt fordulat félreismerhetetlen jeleit. Meggyőződésem ugyanis, hogy ennek a szemléleti váltásnak nem az én korosztályomban (a negyven-ötvenévesekében), hanem az egy generációval fiatalabbakéban kell bekövetkeznie. Nekik van esélyük arra, hogy az irodalomtudományi és a kritikai diskurzusok sokféleségét ne csupán nyilvánvaló evidenciaként, hanem kíváncsú működési elvként is tudatosítsák, és elfogadottá tegyék a szakmába újonnan bekapcsolódók számára. Ehhez persze sokféle látszólagos vagy tényleges előnyről le kell mondani, ami nem könnyű feladat egyetlen korcsoport számára sem. Többek között fel kell adni azt a fajta csoporttudatot, amely egy bizonyos beszédmódnak vindikálná a korszerűség, a szakszerűség és a tudományos érvényesség ismérveit. Ez fájdalmas lehet annak számára, aki védelmet, elismerést és legitimációt kapott ettől a csoporttudattól. A sokirányú nyitottság védtelenné, sebezhetővé tesz, s ezért félelmetes; ugyanakkor csak így szerezhető meg az a belső szabadság, amely lehetővé teszi az igazán eleven kommunikációt napjaink irodalmával és a hagyománnyal egyaránt.

Gács Anna rendelkezik ezzel a belső szabadsággal. Ezért higgadtan és körültekintően nekilát annak, hogy eltakarítsa az említett szabad kommunikációnak az útjából a „szerző halála” névvel jelölhető elvrendszer dogmatikussá vált részét. Világosan látja, hogy a szerző fogalmának dekonstruálása a „szubszanciális szubjektum” halódásának egyik következménye, vagyis egy hosszabb ideje tartó folyamat irodalmi elágazása. Helyesen jár el, amikor a hatvanas évek közepére-végére teszi és Foucault, valamint Barthes nevéhez köti a szerzőt megkérdőjelező szemléletmód áttörését és csúcspontját, noha tudja azt is, hogy a jelenség elemzését indíthatta volna az orosz formalistáktól vagy a New Criticism teoretikusaitól is. A két francia ugyanis valóban a gyökerénél ragadta meg a problémát, bátor és harcias egyértelműséggel vonta le egy több évtizede zajló, hol látens, hol nyílt vita konzekvenciáit, az európai értelmiség akkori hangulatának és igényeinek megfelelően. Jó harminc év távlatából azonban azt is megállapíthatja, hogy előbb-utóbb be kellett következnie az ellenhatásnak. A szubjektum újraélesztését, revideálását célzó törekvésekkel egyetemben megjelentek azok a kísérletek is, amelyek a szerzőt jogaiba visszahelyezni kívánták, vagy legalábbis újraértékelve, funkcióit átfoglalmazva a kritikai diskurzus integráns részévé akarták tenni.

Ez a jelenség persze jóval összetettebb annál, mint hogy pusztán a hatás-ellenhatás elve alapján magyarázható lenne. A szerző jelenlétének szimpla tagadása vagy szerepének negligálása az irodalomról való beszéd bizonyos rétegeiben szinte megkérdőjelezhetetlen parancsolattá vált. Említsük meg, hogy ez nem szerepelt sem Barthes, sem pedig Foucault eredeti szándékai között. Gács Anna rámutat, hogy a két emblematisz tanuló szövegében nem annyira a szerző egyszerű kiiktatásának kísérlete fogalmazódik meg, hanem jóval inkább státusának átfoglalmazása, áthelyezése. Amikor Barthes közvet-

lenül a szerző hagyományos intézményének holtta nyilvánítása után arról beszél, hogy a szöveggel való közvetlen kapcsolatban a szerző iránti *vágy* mit sem csökken, pontosan ezt fejezi ki. Foucault sem tekinthető a „szerzőellenes” mozgalom alapító atyjának. Hiszen azzal, hogy a szerzőt – akárcsak a szubjektumot – történetileg változó *funkciónak* nyilvánítja, megnyitja az utat az instancia új, számunkra érvényesebb működési módjának megfogalmazása felé. (Értem, miért tetszik Gács Annának az a többek által felvetett paradoxon, hogy vajon Barthes és Foucault szerzői-e „a szerző halála” címen összefoglalható koncepciónak? Ez azonban inkább csak szofisztika, gondolati játék; meggyőződésem, hogy mindketten elutasították volna az apasági keresetet. Egyikük sem felfedezőnek, hanem inkább a sokakban sokféleképpen kialakuló szellemi igények kifejtőjének, összefoglalójának tartotta magát, tehát a látszólagos logikai ellentmondás könnyedén feloldható.)

Érdekesen fejtegeti Gács Anna a szerző fogalmának tulajdonjogi vonatkozásai, valamint morális vetülete közötti összefüggéseket. Gondolatmenetével majdnem teljes mértékben egyetértek, kivéve egy-két olyan pontot, ahol ezeket a kérdésköröket határozottabban elkülöníteném, illetőleg máshol tenném ki a hangsúlyokat. Ha irodalomról van szó, vagyis olyan szövegről, amelyet irodalomnak tekintünk, a jogi értelemben vett tulajdonos–szerző kilétének gyakorlatilag nincs relevanciája. Ezzel mindössze azt akarom mondani, hogy nekem mint olvasónak teljesen mindegy, ki vette fel a honoráriumot az *Előttem az élet* című bestsellerért: Romain Gary, vagy az unokaöccse, aki Émile Ajarként jegyezte a regényt. (Tudjuk, az írónak nem volt mindegy, hiszen a zsebébe rejtett revolverrel kísérte el unokaöccsét a bankba.) Az viszont irodalmi szempontból is lényeges változás, ha ehhez a szöveghez Gary nevét társíthatom, hiszen akkor a regény egyszerűen egy nagyon ismert életmű szövevényének része lesz, s ez megváltoztatja szemantikai működés módját. (Gács nagyjából ezt a jelenséget elemzi kötete második részében egyebek között Esterházy és Parti Nagy művei kapcsán.) Az *Előttem az élet* a szerzőre vonatkozó információtól függően egy tehetséges kezdő munkája, vagy pedig egy kissé giccses, gyengébben sikerült Gary-regény. Ami a *felelősség* kérdését illeti: egyértelműen elhatárolnám egymástól az irodalmi és a nem irodalmi szövegeket, mint ahogyan azt a gyakorlatban is tesszük, amikor például egy politikusi megnyilvánulást „az írói életmű” részének nyilvánítunk. De felelős-e egy író az általa papírra vetett műért, s ha igen, milyen jellegű ez a felelősség? Nehéz és bonyolult kérdés, amely ma már nem is hasonlít a tulajdonjogi problémához. (Az 1767-es kiadású Pápai Páriz-féle latin–magyar szótárban az „auctor” szó egyik jelentése még a következő volt: „bizonyosság, felelő valami eladott marha igaz volta felől”). Jelenleg úgy tudjuk, hogy az irodalmi mű mint olyan akkor kezd létezni, amikor kontaktusba kerül befogadójával, s ezzel kikerül a szerzői gyámság alól; a szerző neve – akár álnév, akár valódi – nem tűnik el teljesen a befogadói horizontról, de sokadrangú tényezővé válik. Akármennyi vita folyt és folyik erről, abban talán megegyezhetünk, hogy a mű minden befogadásban módosul, s hogy az olvasó valamiképpen társszerzővé válik. A tényleges szerző felelőssége tehát nem is vethető fel a befogadó felelőssége nélkül. Nyilvánvalóan létezhet olyan recepció, amelyhez a szerzőnek csak annyiban van köze, hogy az ő nevéhez kötött produkturna vonatkozik.

A szerzői felelősség másik vetülete további nehézségek elé állít bennünket. Egy ismert író neve a mi kultúránkban a társadalmi élet számtalan megnyilvánulásához kapcsolódik: XY író egy bizonyos morális tartás, politikai attitűd, egy társadalmi réteg vagy csoport jelképévé, képviselőjévé válhatik. A művei révén vagy jóvoltából létrejött, de ilyen formában irodalmon kívüli elvárások sűrűsödnek össze a nevében. Csak a legszélsőségesebb erkölcsi nihilizmussal lenne tagadható, hogy felelősséggel tartozik azoknak, akik ezzel a jelképiséggel felruházták. Ez tehát a harmadik szerzői létmód, amely nem teljesen független a tulajdonjogi vagy a műben esztétikai tényezőként funkcionáló szerzőtől, mégis gyökeresen különbözik azoktól. Véleményem szerint a legtöbb, amit a felelős-

ség firtatásakor tehetünk, hogy szigorúan elkülönítjük a konkrét kérdés által célbavett funkcionálási módot. Még így is rengeteg tisztázatlan probléma marad. Gondoljunk csak arra, hogy Barthes az irodalom „külső” társadalmi felelősségét (akkor ezt elkötelezettségnek hívták) oly módon akarta „belsővé” tenni, hogy a mű által felvetett kérdésekre helyezte a hangsúlyt – a társadalmi problémákra adott válaszok helyett. Ma már látjuk, hogy ez a maga idejében igen fontos gesztus semmit sem old meg; hiszen ki dönti el, hogy melyek a jó kérdések? Barthes azt mondaná erre: azok, amelyek tovább dolgoznak a befogadóban, s amelyekre ezért csak ő maga adhatja meg a választ. Az író morális felelőssége ebben az elképzelésben arra redukálódik, hogy nyitott struktúrát hozzon létre, amely nem tartalmaz javaslatokat és életrecepteket a befogadó számára. Nos, kötve hiszem, hogy ez ma bárkit kielégítene; ugyanakkor nem állunk jobban, mint Barthes a hatvanas évek elején. Nem tudunk lemondani az írói felelősség igényéről, de nem tudjuk *clare et distincte* megfogalmazni a mibenlétét. Az alanyban és állítmányban való gondolkodás szlogenje, sajnos, eredetileg sem volt több, mint egy szellemes röpöszt a „népben-nemzetben” gondolkodást követelő agresszív ostobaságra.

Gács Anna egy további, igen fontos szempontból is felveti a szerző kérdését. „Az irodalomtörténetben szereplő szerző, mint annak a neve, ami új” – szerinte továbbra is meghatározhatatlan marad a Barthes–Foucault–Lacan neve által kijelölhető Bermuda-háromszögben, ahol a szerencsétlen szerzők nyomtalanul eltűnnek. Bloom és Burke nyomán úgy találja, hogy ezeknek a „funkcionalista” teoretikusoknak szükségképpen be kellett építeniök néhány rendszeridegen elemet a koncepciójukba, hogy a jó öreg kreativitásfogalmat is megtarthassák. Ilyen lenne például a *logothété*, a nyelvalapító figurája (Barthes-nál Sade, Fourier és Loyola, Foucault-nál Nietzsche, Freud és Marx), aki megteremti egy sajátosan új diskurzus játéktérét. Egy példával élve: a Freud nézeteit vitató vagy egyenesen tagadó számtalan mű abban a térben kénytelen mozogni, vagy azt a teret igyekszik tágítani, esetleg szétrobbantani, amelyet változatlanul a pszichoanalízis atyjának nevével jelölünk. Jómagam ezzel kapcsolatban is úgy vélem, hogy a probléma a francia szerzők dogmatikus interpretációjából adódik, amivel nem azt akarom mondani, hogy helyenként ne hangoztattak volna valóban dogmatikus nézeteket is. De sohasem fogták fel a szerzőt „a nyelv, a diskurzus, az episztémé puszta funkcionáriusaként”, mint ahogy Gács Anna írja. Nem mindegy, hogy a szerzőt funkcionáriusként vagy funkcióként definiáljuk, ez utóbbiból ugyanis még nem következik a kreativitás elutasítása. A Lévi-Strauss által leírt és Derridától bírált „barkácsoló” szerzőt természetesen meghatározzák a rendelkezésére álló szerszámok, az általa ismert, véges számú technika és még sok minden. Kreativitása azonban bőségesen megnyilvánulhat a rendelkezésére álló elemek új kombinációjában, esetleg új szerszámok létrehozásában, amelyeknek feltalálásában segítségére lehet a régiek tagadása, új funkcióba helyezése – vagy akár a puszta véletlen. Ez a kreativitásfogalom gyökeresen különbözik a romantikus eredetiségkonceptiótól, mondhatni, annak ellenében jött létre. De az új – természetesen a viszonylagosan új – létrehozásának képességét ezek a teorémák egy pillanatig sem tagadják. Gács Anna tart attól, hogy „az interpretáció bekebelezi a kreációt”. Én azt mondanám, hogy amennyiben bekebelezi, akkor nincsen semmi baj, mert ez esetben az alkotóerő csupán áthelyeződött. De hát teljes bekebelezésről soha nincsen szó; amikor Barthes elemzi Sollers központozás nélküli szöveg-folyamait, azokat a lehetőségeket kívánja kreatív módon kiaknázni, amelyeket a Sollers nevű textuális tér tett lehetővé. A „nyelvalapítók” pedig szintén nem zseniális eredetiségüknek köszönhetően tettek szert erre a státusra, hanem számtalan egyéb oknak köszönhetően, amelyeknek révén diskurzusuk paradigmatickussá emelkedett. Ettől még természetesen igen tehetséges emberek voltak, de hát Foucault-ék éppen arra mutatnak rá, hogy ennek a státusnak a betöltéséhez (megteremtéséhez) semmiféle egyéni zsenialitás nem elegendő.

Rengeteget lehet tanulni Gács Anna könyvének abból a fejezetéből, amely a női szerző szerepét firtatja a feminista irodalomkritikában. Itt is felcsillannak azok az értekezői éretnyek, amelyekről korábban tettem említést. Minden álláspontnak, még a legképtelenebbnek is megadja a tiszteletet, körüljárja, mérlegeli, mi használható belőle, mi nem. Meggyőzően érvel amellett, hogy az összefoglalóan „feminista irodalomkritikának” nevezett diskurzustól ma már lehetetlen elvonatkoztatni, még akkor is, ha számtalan, egymással vitatkozó vagy egymást egyenesen kizáró áramlatra bomlik. Ezeket az áramlatokat vagy inkább érv-típusokat mutatja be nagy higgadsággal és körültekintéssel. Szintézisre persze nem vállalkozhat, s jó is, hogy nem vállalkozik. Az mindenesetre kitűnik a könyvből, hogy a szerző haláláról szóló diskurzusokhoz a feminista kritika szükségszerű ambivalenciával viszonyult. Egyrészt ünnepelnie kellett a fallokratikus „atya”-elv, a tulajdonosi szemlélet trónfosztását, másrészt viszont nem fogadhatta el kiterjesztését a női szerzőkre, vagy inkább, tágabb értelemben, a feminitás identitásképző jegyeire. Könnyen belátható ugyanis, hogy egy szöveg „nőiségét” a szerzője személyén keresztül a legkézenfekvőbb azonosítani. Ezt is tették sokan és sokféleképpen, szelídebben és harciasabban, a maszkulinitáshoz elfogadóbban vagy teljesen elutasítóan viszonyulva. A nehezebb útra természetesen azok léptek, akik a „feminin” jelleget magából a szövegből, sajátos textuális jegyekhez kötve próbálták kimutatni. Ezek a törekvések vagy valamiféle zűr-zavaros biologizmusba torkolltak, vagy teljesen logikusan jutottak el ahhoz a gondolathoz, hogy egy szöveg szerzője tényleges nemi identitásától függetlenül lehet feminin, vagy legalábbis hordozhat ilyen vonásokat. Ennek a gondolati útnak viszont az volt a veszélye, hogy előbb-utóbb megfoghatatlan általánosságokhoz vezet; például a feminitás jegyeként tartja számon a pluralisztikusságot, a nyitottságot vagy az érzékiség bizonyos megnyilvánulásformáit.

Ezek a zsákutcák többségükben nem reménytelenebbek azoknál, amelyekben a feminitás szempontját figyelmen kívül hagyó kritikusok rekedtek meg. Különbösen is, az irodalomtudomány azon érdekfeszítő tudásformák közé tartozik, amelyeken belül egy gondolati zsákutca gyakran hasznosabbnak bizonyul, mint egy diadalmas logikával végigvitt, de teljesen alkalmazhatatlan teoretikus levezetés. Gács Anna joggal hangsúlyozza, hogy a női kritikának legalább egy félreismerhetetlen jellemzője van, az, amit „önautorizációs aktusnak” lehetne nevezni. Ez azt jelenti, hogy az irodalomkritikában az elmúlt húsz évben meghonosodott „parodisztikus kritikai személytelenséggel” és igen-csak kétes értékű – mert hatalmi törekvéseket álcázó – „alázattal” szemben a hangsúlyozottan női kritika a konkrét személyiséget is visszahelyezi jogaiba. Világos, hogy ez egyaránt vonatkozik a tárgyalt szöveg szerzőjére és a kritikus személyére – ami ismét csak a szerző újraélesztését eredményezi.

Lehetetlen kitérni a kötet által felvetett problémák mindegyikére, nem is beszélve a konkrét műelemzésekről, amelyek mindegyike szorosan kapcsolódik a szerző státusának problémájához. De hát egy recensensnek nem is ez a feladata. Sokkal inkább az, hogy biztosítsa az olvasót: érdemes közeli kapcsolatba kerülnie Gács Anna munkájával. Nem csupán azért, mert az irodalomtudomány egyik legaktuálisabb problémaszövevényébe segít belepillantani, hanem azért is, mert a hang, amelyen megszólal, élvezetes és üdítő olvasmánnyá teszi ezt a könyvet. Márpedig ez itt és most „elég nekünk”.

Író nők önéletrajzai

Séllei Nóra: *Tükröm, tükröm...*

Író nők önéletrajzai a 20. század elejéről

A magyar irodalmi élet és irodalomtörténet-írás meglehetősen atyafiságos, a leghorrorisztikusabb Móricz-regényekbe vagy a *Bánk bán* legindulatosabb jeleneteibe illő figurák is megtalálhatók benne. A temperamentumos konzervativizmus ellenpontját az új irányzatok honosításán fáradozó „sietős modernizáció” képezi (Szilasi László e kifejezést használva írja le a jelenséget Gács Anna könyvéről írt kritikájában, az *Élet és Irodalom* március 7-i számában). Milyen előzményeket találhat ebben a közegben az az irodalomtörténész, aki író nők önéletrajzi műveit vizsgálja? Elsőként szólal meg vagy újrakezd valamit?

Ami az autobiografizmust illeti, a műfajt hagyományosan mérsékelt teoretikus érdeklődés kíséri Magyarországon, bár a *Helikon* 2002/3-as tematikus száma javított a helyzeten. Itt két alapvető típust szokás elkülöníteni: az egyiket a történelem főszereplői, a nagy eseményeket belülről látó prominens figurák írják. A státusférfi feloldja a titkosítást, a közvéleményhez fordul és igazolja magát. A másik típus, a Szent Ágoston-i szolilokvium jóval ritkább.

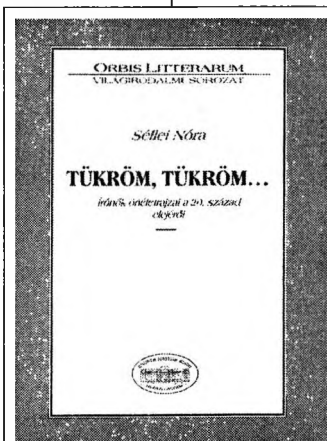
De mihez kezdjenek azok, akik nem érzik jól magukat a közéleti térben, és a keresztény önvizsgálat terén is beérik jóval kevesebbel, mint nagy elődeik? Megfogadhatják Szabó Magda tanácsát. Ki ne emlékezne az *Abigél*-ből arra a jelenetre,

amelyben Vitay Georgina arról számol be dolgozatokkal terhelt új osztálytársnőinek, hogy ők bizony a másik iskolában két fogalmazást is készítettek: az egyikben nagy ravaszul a pedagógiai felügyelet ideális alanyaiként írták le magukat, a másikkban viszont, amit csak egymásnak olvastak föl, nyíltan vallottak vágyaikról és fébiáikról. Nem csoda, hogy ettől rögtön mindenkinek megjött a kedve az íráshoz (kár, hogy egy lebukás véget vetett az intézeti intim irodalom aranykorának).

Séllei Nóra már a bevezető legelején elválasztja tárgyát, a női önéletírást a férfiúi autobiografizmustól: „A kiváló férfi tehát a lelkét látja a tükröben. De mit lát egy nő, akinek lelke sem volt sokáig a teológusok szerint?” Mivel a hagyományos keretek közt a tárgy nem értelmezhető, alapos műfajelméleti áttekintésben rögzíti a vizsgálathoz használt fogalmakat. Leírja, hogyan veszíti el a szerzői én egzisztenciális konkrétságát, hogyan dematerializálódik retorikai képződménnyé, és azt is, miért nem felel ez meg a

szóhoz jutni kívánó, a kánont bíráló marginális csoportoknak.

Mindebből Paul de Man vonja le az önéletrajz műfajára vonatkozó következtetéseket. Elmozdítja a történeti dokumentum és az irodalom határáról, kimutatja, hogy „az önarckép-rajzolás technikai kíváncsi vezérlik”, konvenciórendszere nem különbözik lényegileg más műfajok esz-

Orbis Litterarum Világirodalmi sorozat 9.
Kossuth Egyetemi Kiadó
Debrecen, 2002
322 oldal, 950 Ft

köztárától, így nyugodtan olvashatjuk szépirodalomként. Persze az író meg születésére váró feminista kritika sem engedhette meg magának a szerző halála „luxusát”, ezért fenntartotta a referencialitást; a szerző, a narrátor és az elbeszélő én itt őrzi közös identitását.

A következő fejezetekben lépnek színre azok az írók – Virginia Woolf, Jean Rhys, Gertrude Stein, Mary McCarthy és Kaffka Margit –, akik az 1880-as évek elejével kezdődő fél évszázadot idézik fel önéletrajzi műveikben. Woolf *Vázlat a múltból* című önéletrajza befejezetlenül maradt az író halála miatt. Az elemzés a műfajhoz való különleges viszonyra koncentrálna. A befejezetlen szöveg meg sem közelíti a megírás idejét, a teljességre egy pillanatig sincs esély, a kezdete viszont a lehető leghatározottabb: „az első emlék” toposzával indul. A történetmondást folyton megakasztja az önreflexió, mintha a szerző már nem is csak kételyekkel küszködne, hanem, patthelyzetbe kényszerülve, megírhatatlan szöveget dolgozna. A mű „dekonstruálja önmagát mint önéletrajzi szöveget, miközben szinte kétségbeesetten kapaszkodik az önéletrajz mint műfaj mögött álló fikciókba: a narrátor autoritásába, az író, a narrátor és az elbeszélő »én« azonosságába s az egységes »én« fikciójába. E kettősség miatt a szöveg kényszerűen” tesz eleget a műfaji követelményeknek.

Bármilyen nagy egyéniségek követik is egymást, Kaffka Margithoz közeledve kíváncsiságunk nőttön nő, hisz külföldi (illetve csak nyugati) szerzőkről időnként olvashatunk feminista szempontú elemzéseket, hazai terepen viszont még alig próbálgatták a módszert. Pedig valójában csak ekkor beszélhetünk honosításról. A kötet olvasója persze arra is kíváncsi, hogy néz ki Magyarországon a nyugati feministák által leírt kulturális represszió, vajon felépült-e az irodalmi terror háza. Ha valakinek kétségei lennének e tekintetben, ajánlom a figyelmébe az utolsó fejezetet. Az érvelés (nem mintha ezt próbálna bizonyítani) azért is meggyőző, mert nem valami bizarr marginális figuráról, hanem a

leginkább kanonizált írónőről szól az elemzés.

A tanulmány a kritikai fogadtatás áttekintésével kezdődik. Németh László megállapítja, hogy Kaffka Margit a *Nyugaton*, híven a természet akaratához, a Nő szerepét kapta. A jelenség annyira meglepő, hogy Móricz az asszonyírói attribútumok felsorolásakor többek között asszonyleket, asszonyszemet, asszonyéletet, asszonytehetséget, asszonymesélőt emleget – ez pedig elég béna szóhasználat egy nagy író esetében. Radnóti a nyilván hihetetlenül korszerű újklasszicizmus nevében értékeli le: megmaradt a szerkesztetlen dokumentum szintjén, csak ábrázolni tud, teremteni nem. Füst Milánnak a tölgy és a folyondár közti különbségeket juttatja eszébe (az erős utat tör, a gyenge más nyomába lép).

Így megint eljutottunk ahhoz az anamáliához, amit a feminista kritika kettős mércének nevez. Egy író műve inkább csak a maga kategóriájában érdekes, az alkotás kezdetlegesebb módjáról árulkodik, nem érdemes „abszolút” mércével mérni. Domna C. Santon figyelt fel arra, hogy az önéletrajzi vonulat megítélése is kettős: Szent Ágostontól Henry Millerig pozitív, írók esetében viszont a kisszerűség jele. Valaki már megint képtelen volt felül-emelkedni a személyes problémáin. A tanulmány utolsó részében Séllei Nóra a társadalmi nemfogalomra vezeti vissza az esztétikai kifogásokat, Kaffka Margit nyelvi hibriditását pedig megfelelteti a bahtyini heteroglossziának.

A feminista irodalomtudomány megkezdte a hazai viszonyok feltérképezését, és hamarosan azzal a problémával is szembesülnie kell, hogy a helyben kutatott területet egész más hatalmi viszonyok határozzák meg, mint a nyugat-európaiak. A lengyel feministák a lovag és a dáma közt köttetett nemi szerződésből vezetik le a lengyel nők helyzetét: a lovag harcol a hazáért, oltalmazza és magasztatja a dámát, aki cserében alkalmazkodik szerepköréhez. A magyar nemi szerződés egy kicsit más lehet – kevésbé egzotikus és nem ilyen nyagvonalú.

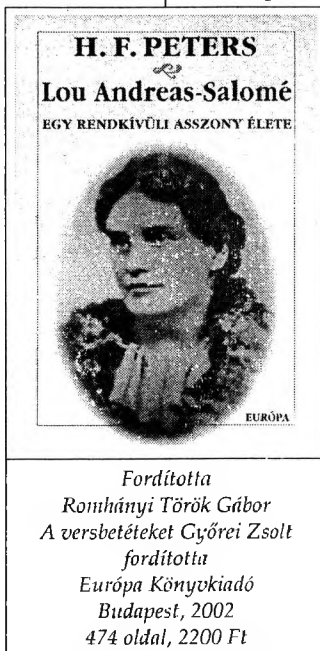
Titkos élet

H. F. Peters: *Lou Andreas-Salomé.*
Egy rendkívüli asszony élete

„Eszes, akár a sas, és bátor, mint az orosz-lán” – Nietzsche jellemezte így nagy szerelmét, Lou (Louise) von Salomét, egy német származású szentpétervári tábornok lányát, aki a zürichi egyetemen filozófiát és vallástörténetet hallgatott; „a legintelligensebb nő a világon” – mondta róla. Feleségül akarta venni, de Lou kétszer is kikoszorázta. E hatalmas érzelemből és borzalmas csalódásból született Nietzsche legszemélyesebbnek tartott műve, az *Imígyen szóla Zarathusztra*. (Zarathusztra állatai: a sas és az orosz-lán...) Ami pedig Lout illeti, valóban minden adottsága megvolt, hogy Nietzsche érdeklődését fölkeltsse, 21 éves volt, szép, karcsú szőke lány, ragyogó kék szemekkel, és ugyanazok a kérdések foglalkoztatták, mint Nietzschét: hogyan lehet élni egy olyan világban, ahol az istenek már halottak. Lou mintegy fél évszázaddal a Nietzsche-reneszánsz kezdete előtt, mikor a kortársak és barátok is inkább egy szerencsétlen sorsú, tébollyal küzdő misztikust voltak hajlamosak látni a filozófusban, tisztán fölismeri Nietzsche személyiségének és gondolatainak lényegét, filozófiájának irányát: „A szabad szellemben a vallásos érzés nem vonatkozhat semmiféle istenire vagy mennyországbélire önmagán kívül, olyasmire, amiben a *vallásképző* erő, mint

például a gyöngeség, a félelem, a bírvágy, megtalálná a maga igazolását. A szabad szellemben a vallások által *létrejövő* vallásigény (...) mintegy önmagára üthet vissza, és *lényének heroikus ereje lesz* odaadó küzdelmének hajtóerejévé a nagy célt elérendő. N. jellemében van egy hősi vonás, és pontosan ez a lényeges benne, ez fogja egységbe minden tulajdonságát és ösztönét. – Még megérjük, hogy vallásalapítóként lép föl, mégpedig olyanként, aki hősöket keres tanítványul.” – írja naplójában Tautenbergben, ahol heteket beszélgetett Nietzschével. Lou élete végén a visszaemlékezésében is ugyanilyen pontosan ragadja meg Nietzsche alakjának kivételességét a kortársak között (egy részlet található ebből az *Ex Symposion* 1994-es Nietzsche-számában).

Ez az önéletrajz, a *Visszatekintés* 1951-ben látott napvilágot, szerzőjének halála után 14 évvel. Petersnek, a múlt évben magyarul is megjelent biográfia szerzőjének érdeklődését fölkelte mindaz, amiről Lou *nem beszél*, és elhatározza, hogy ír egy objektív életrajzot. (Ez először 1964-ben jelenik meg.) Az életrajz vezérfonalát természetesen azok a történetek szolgáltatják, melyek Lounak a híres férfiakhoz fűződő kapcsolatairól szólnak, különös tekintettel a Nietzsche-, Rilke- és Freud-epizódokra.

(Peters korábban Rilket kutatta.) A szerző nagyon alapos munkát végez, a rendelkezésre álló írásos forrásokon túl fölkeresi a még élő barátokat, ismerősöket és kollégákat is szerte a világon, és műve valóban nagyon tényyszerű, tárgyilagos és érdekesítő: valóságos nyomozás egy asszony és a vele kapcsolatban álló férfiak testi-lelki-szellemi titkai, e titkok összefüggései és kisebb mértékben a művekre gyakorolt hatásai után. Mégis, úgy tűnik, ez is hasonló eset ahhoz, melyet Proustról írva Deleuze úgy jellemez, hogy „az élet nem nyújt semmi újat a műhöz vagy az elmélethez képest, mert a mű vagy az elmélet erősebb szálakkal kötődik a titkos élethez, mint akármilyen életrajzíró”.

Peters úgy teszi föl a kérdést: milyen volt ez a nő, hogy ilyen sorsdöntő hatással tudott lenni e híres férfiakra. Ez is izgalmas kérdés, és bár aligha lehet detektív-módszerekkel földeríteni utólag, valamilyen képet azért alkothatunk róla. Női szemmel persze még pusztán az életrajzi adatok alapján is kissé máshogy festenek a dolgok, máshová esnek az értelmezés hangsúlyai. Ezt példázza Juhász Anikó szép és érzékeny bevezető tanulmánya is Lou Andreas-Salomé *Az erotika* című művéhez (melyet Lou Martin Buber javaslatára írt, és Buber szociológiai sorozatában jelent meg 1910-ben); mindkettő a veszprémi *Pro Philosophia* Füzetek legutóbbi (2002/31.) számában olvasható. Míg Peters szinte teljesen elszigetelt, egyedi, extrém esetként tárgyalja a Lou-jelenséget, Juhász Anikó fölhívja rá a figyelmet, hogy bár Lou von Salomé erotikája a maga sokszálúságában jócskán megelőzte a korát, és Lou valóban kivételes, nemcsak azért, mert végig tudta játszani ezt az „előjátékot”, hanem mert végig is tudta gondolni önmaga és mások számára; ám Lou mégsem volt egyedül már a saját korában sem: „Az a Lou, aki oly sokat foglalkozott Ibsen drámaival [...], mintha egy új, születőfélben lévő asszonytípusnak a sorsát is megélte volna. Az önmaga intellektusának függetlenségére vagy függetlenedési lehetőségére ráébredő, [...] a konvencio-

nális szokásokat megismerő, de abban nem szívesen megmaradó nőnek az a típusa volt ő, aki sokáig még önmagán is csodálkozva és értetlenül figyelte a másságot. Ugyanakkor elszántan kereste azt az utat, amelyen föllehetné az élet teljességét, minden vonatkozásban.”

Lou költészetként élte meg az életét, úgy jellemezte magát, mint aki „otthonos az örömben”. Sorsszerűen, ahogy Peters is írja: „Egy költeménnyel kezdődött minden.” Lou ugyanis Zürichben megmutatta néhány versét egyik professzorának, akire mély benyomást tett *Életima* című költeménye, különösen annak fényében, hogy Lou – a túlhajtott tanulás miatt – tüdőbeteg lett, és fönnállt a veszély, hogy betegsége akár végzetessé is válhat. Lounak délre, Rómába kellett utaznia gyógykezeltetni magát, ekkor kapott ajánlólevelet a professzorától Malwida von Meysenburg szalonjába, ahol aztán Paul Reével, Nietzsche barátjával is találkozott... A vers első strófája ez: „Két jóbarát úgy egytestvér, / Mint mi ketten, titkos élet! / Rikattál, vagy neveltettél, / Jajt adtál, vagy szerencsém.” A „titkos élet” – az életnek és szerelemnek valami „óceáni” érzése egész életében jellemző lesz Loura.

Lou Andreas-Salomé *Az erotika* című művében Freudot megelőzve ír a tudattalan szexuális ösztönökről (természetesen még nem így nevezi őket), az erotika vallási, esztétikai, társadalmi összefüggéseiről, a férfiak és a nők szexualitásának különbségeiről. E tanulmányából többek között az is kitűnik, hogy szkeptikusan vélekedik kora induló nőmozgalmairól (ő, aki minden korabeli normát megszegett, többnyire ironikusan nyilatkozik a nők emancipációs törekvéseiről). Lou szerint nem lehet megszüntetni férfiak és nők elmentétét, és hamisak az olyan beállítások is, amelyek az idealizált szerelemben mint az Egyedül Szükségesben látják harmóniává oldódni az emberiség minden problémáját. A nő különben is maga az ellentmondás, érvel a szerző: „A nő szexuális karakterének leglényegibb meghatározottsága a fejlődést még a legegészségesebb nő eseté-

ben is mintegy cikkcakkban futja be – mégpedig egyfajta, a nemi és az individuális élet közötti ingadozó mozgással; legyen bár úgy, hogy a nők és az anyák individuális igényeiket megcsonkítottak érzik, avagy úgy, hogy a nőiség és az anyaság kárára fejlesztik ki azokat. Azon sok recept ellenére, melyeket e vonatkozásban ajánlani szoktak, olybá véve, mint ha ez valami megszüntethető zavar lenne csupán, erre a konfliktusra nincs általános érvényű megoldás, nem is lehet. De ahelyett, hogy jajgatva panasználánk egy olyan tragédiát, amely ily módon a női teremtményekben maradandóan adva van, jobb lenne, ha inkább azon végtelennek örülnénk, amelybe a nő oly módon kerül bele, hogy fejlődését nem képes egyenes úton bejárni, s helyzetének ellentmondásosságai csak esetenként, s legszemélyesebb tetteiben rendezhetők el. Mert van valami, amely még a legkisszerűbb asszony-

sorsot is nagy jelentőséggel ruházhatja fel, mégpedig az, hogy ez a sors minden alkalommal újra és újra őseredeti módon kell hogy megküzdjön a belső léttel, le kell hogy győzze azt a legsajátabb kezdeményezésekben, s ez nem csekélyebb jelentőségű annál, mint amit a férfi a maga harcai során »odakünn« a léttel vívott megősidőktől kezdve.” (Juhász Anikó fordítása)

Az a körülmény, hogy Peters életrajza és a veszprémi folyóirat e közleményei ugyanabban az évben jelentek meg, lehetővé teszi, hogy két aspektusból is szemlélhessük Lou Andreas-Salomé életét és művét, és azt is fölfedezzük, hogy bár sokat adott a férfiaknak, akiket szeretett, de legalább ennyit adhat a nőknek is: majd száz évvel később élő unokáinak és dédunokáinak, „akik éppen most kezdik másképpen olvasni a dolgokat” – mint Rilke fogalmazott egy neki szóló levelében...

„kevés a levél, az életet kellene
folytatni”

*Csehov szerelmei. Lika Mizinova, Olga
Knyipper és Anton Pavlovics Csehov
levelei*

Egy 1900. május elsejére datált levélben a moszkvai Művész Színház ünnepelt színésznője, Csehov későbbi felesége „Szép kis május 1-je, kedves író!” megszólítással fordul Csehovhoz, majd „Kézsorítással, melegen üdvözlöm!” frázissal köszön el tőle. A közvetlenül ezután olvasható Knyipper-levél kezdete így hangzik: „Jó reggelt, drágám! Hogy telt az éjszaka?”, a lezárás pedig a következőképpen: „Szeress és írj. A Te Színésznőd.” Azt, hogy a két levél között mi is történt Knyipper és Csehov között, részben fantáziánkra, részben a kötetben közölt leveleket kísérő, látszólag apró információkra (a dátum- és helymegjelölésekre, illetve a pusztán tényeket közlő szerkesztői és fordítói lábjegyzetekre) támaszkodva következtethetjük ki: a kétféle megszólítás és zárlat között három hónap telt el, és lezajlott az addig elsősorban levelek segítségével érintkező író és színésznő személyes találkozása Jaltában.

A szerelmesregények fordulópontját vagy végkifejletét adó „egymásratalálás” tehát ebben a kötetben szinte rejtőzködve van jelen, s ebben nincs is semmi meglepő: Lika, Knyipper és Csehov nem dokumentálni kívánta a szerel-

met. Éppen ezért a könyv két levél közti „réseibe” helyezhetőek egy lehetséges szerelmi regény kulcsmomentumai: a megismerkedés, a szerelem beteljesülése, a halál. A „kihagyás”, a komoly jelentéssel bíró „üres helyek” sajátos szerepe miatt a Radnai Annamária által összeállított kötet műfajkísérletként is felfogható. A kötet koncepcióját nem a filológiai gyakorlat

alapozta meg: egy színházi rendező, Kiss Csaba adta hozzá az ötletet. A megvalósítás kapcsán elsőként felmerülő kérdés pedig, amint az előszóban olvashatjuk, az volt, hogy elmesélhető-e „levelek mondataival” Csehov utolsó két szerelmének története. A kötet így már eredetét tekintve is „kettős kötődésűnek” nevezhető: a dráma műneméhez kapcsolja nemcsak az ötlet, de az alapját adó (bár írásban megvalósuló) párbeszéd, a „szerzői utasításoknak” megfeleltethető, esetenként (mint például a Csehov–Knyipper szerelem beteljesülésekor) megkerülhetetlen, rövid „kísérő” szövegek, illetve a kihagyások, „elhallgatások” is. Nemcsak drámaként, de „fragmentumokban írt életrajzi regényként” is olvasható azonban az „igazi” nagyregény megírására egész életében áhítozó Csehov Mizinovával és Knyip-

Válogatta, a jegyzeteket és a
névjegyzéket írta
Radnai Annamária
Fordította Radnai Annamária,
Tussingerné
Szirotina Szvetlána
Magvető Kiadó
Budapest, 2002
349 oldal, 2280 Ft

perrel folytatott levelezése, ahogy ezt Goretity József megállapította (ÉS, 2003. febr. 28., 29.).

Úgy tűnik, Csehov levelezése különösen alkalmas nyersanyag volt egy írói pályára „hátszágából” érkező dokumentumainak halott objektumból többféle olvasásmód lehetőségét megteremtő, izgalmas olvasmánnyá változtatására. (Leginkább Lika leveleiben találunk arra jelzéseket – „égesse el”, „tépje szét” –, hogy a levélírók a külvilágot nem kívánták bevonni „párbeszédükbe”. Az effajta zárlatok azonban, bármennyire őszintének tűnjenek, lehetnek a Lika–Csehov-levelezést meghatározó, irodalmi mintákat megidéző szerepjátékok következményei is. Lika nemcsak ironizálva és felismerhetően követ irodalmi sablonokat, például az Anyeginhez forduló Tatjana szavaival zárva egy levelét, de sokszor érzékelhetően belsővé is teszi, nyelvi viselkedésébe építi egyes irodalmi hősök, hősnők szövegeit.) A Csehov-levelezés ennek a kötetben nem exponált „kísérletnek” a megvalósításakor azért is volt szerencsés választás, mert (ahogy ezt Radnai Annamária is megjegyzi) nincs magyar kiadása. Így a műfajkísérletet el lehetett rejtteni a dokumentumközlés, a hiánypótlás szándéka mögé: kétségtelen, hogy egy effajta kötet már attól is fontossá válhat, hogy egy nagy klasszikus megismeréséhez hozzájáruló „segédanyagként” olvasható. A „kiegészítő” szerep ráadásul a Csehov-levelezés esetében el is halványulhat, hiszen, ahogy a Goretity által idézett Polockaja mondja: „Csehovra az orosz irodalomban példa nélküli módon jellemző volt [...] a szépirodalmi művek és a levelezés közti rokonság.”

A Csehov-levelezés utolsó fejezetének kötetbe rendezése esetében ugyanakkor a válogatás feladatát az is megkönnyítette, hogy a szerkesztőt nem béklyózta meg a nemzeti klasszikusok kritikai kiadásainak gyakorlata és szabályzata: így lehetett eltérni attól az elvtől, hogy csak az író leveleit közöljék (de a neki szólókat már nem), s hogy a rendezőelv a szoros időrend legyen. (Ez utóbbi helyére a két szerelmi

szál elkülönülése lépett: a kötetben először a Lika-, majd az Olga-levelezést olvashatjuk, pedig az utolsó Likával váltott levelek és az első Csehov–Knyipper levelek egy időben születtek.)

A *Csehov szerelmeit* mint műfajkísérletet az teszi még különösen izgalmassá, hogy három „főszereplője” egyben szerző is: ha tehát ezt a kötetet (és nem a Csehov által írt leveleket úgy általában) tekintjük Csehov töredékes életrajzi regényének, akkor arra is fel kell figyelnünk, hogy ennek a regénynek nem egyedül Csehov a szerzője. S nem is pusztán Lika és Olga lépnek elő „társzerzőkké”, de szerzővé válik a szerkesztő és a fordítók is. (Radnai Annamária mellett Tussingerné Szirotina Szvetlana vett részt a fordítás munkájában.) Hiszen olvasatunkat erősen (talán túl erőteljesen) befolyásolja az a kép, amelyet a három főhősről kapunk a könyv elején. Csehov esetében a hiány válik beszédessé, hiszen az előszóban nem írnak róla, azt sugallva ezzel, hogy az íróról mindent tudunk már. Olgáról meglehetősen egyértelmű minősítést olvasunk, ezzel szemben Lika meghatározó jegye már előzetesen is a rögzíthetelenség lesz. Lika alakja egyébként is fokozatosan halványul az olvasóban, Olga a kötetben is statisztává fokozza le őt, megismételve ezzel a Csehov életében és a Művész Színházban is kialakuló „szereposztást”. Még az a kérdés is felmerülhet, nem lett volna-e érdekesebb kizárólag a Csehov–Knyipper-levelezésből kötetet összeállítani. A Lika-levelezés azonban talán éppen Olga miatt bizonyult kihagyhatatlannak, hiszen nemcsak Csehov viszonyát árnyalja az egyértelműen a „női főszerepet” játszó Olgához, de kiemeli a Csehov–Olga-levelezés hangnemét is, hiszen a két levelezés között jól érzékelhető a hangnemváltás, a gúnyos, szerepjátszó hang bensőségesre fordulása.

Az előszóban foglalt előzetes értelmezéseket azonban nemcsak olvasatunkat „lezáró” szövegekként foghatjuk fel, de egyfajta „szereplőlistaként” is, amelyhez visszalapozhatunk, ha Csehovhoz hasonlóan nehezünkre esik drámákat olvasni:

„Nincs meg bennem az a színészi készség, hogy tudjam olvasni őket.” (263. o.) A Csehov-levelezésből eredetileg színpadra készített válogatás azért marad könyvvé alakítva is élő, mert nemcsak „dráma”, de „regény” is. Olyan regény, amelyben Csehov csendesesen halad a kikerülhetetlen halál felé. Nem a szövevényes udvari

intrikával küzd élete utolsó éveiben, mint Puskin, nem párbajozni jár szinte hetente, mint Lermontov, nem küzd „transzcendens” betegséggel, mint Dosztojevszkij, nem „fut el”, mint Tolsztoj, csak vért köp, gyomorrontással küszködik, az esőtől és a ködtől szenved. És közben távoli klasszikusból lassan közeli kortársunkká változik.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
minden hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát szeptember 25-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a Kiadó munkája
iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.) teázójában.

Néhány szó a Kőkorszakról

*Mariella Mehr: Kőkorszak**

Mariella Mehr könyve – amit egyaránt nevezhetek szociológiai tanulmánynak, vad és keserves vádiratnak, magát és másokat az elviselhetetlenség határáig meggyötrő vallomásnak, mindezeken túl (vagy innen) a XX. század egyik legmélyebben megélt, meglátott és megírt dokumentuma. Szerzője 1947-ben született cigánygyermekként Svájcban. A svájci törvények értelmében, „aszociális és primitív környezetből kiemelendő” nevelő célzattal születése után elszakították édesanyjától, gyermekkorát sok hasonló származású sorstársával együtt nevelőintézetekben, nevelőszülőknél és pszichiátriai osztályokon töltötte. Ez a törvény, a vándorcigányok gyermekeinek állami gondozásba vétele ugyanis Svájcban, e közismerten demokratikus, az emberi jogok tiszteletéről híres országban 1926-tól 1973-ig volt érvényben. Nem csoda, hogy ezek a gyerekek, akik az otthon melegét, az anyai szeretet bizalomkeltő erejét, a megértés leghalványabb jelét sem érezték életükben, nagy többségükben börtönben, javítóintézetben, elmeorvosintézetben végeztek be ifjúságukat. Mehrt ugyanúgy szakították el édesanyjától, mint ahogyan anyját annak anyjától és fiát tőle.

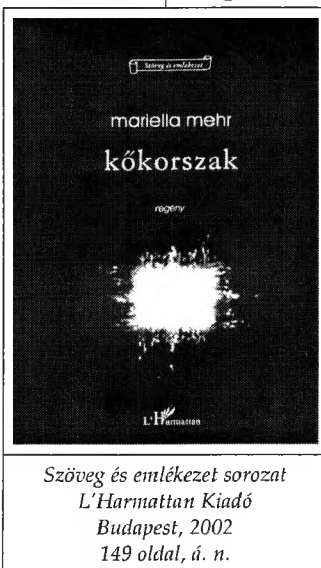
A könyvet azonban nem csak dokumentumértéke teszi megrázóvá. Olyan

mélységekre, az emberi nyomorúság olyan feneketlen szenvedésére mutat, hogy nehezen talállok szavakat ismertetésére. Hogyan kezdjem? Mi az, ami olyan mélyen megrendíti olvasóját? Hitelessége, és ezen át egy végtelenül és menthetetlenül tragikus sors megismerése? A rettenetes csalódás, amely Európa egyik legkulturáltabb országának ideálját rombolja le szemünkben, amely kétségessé teszi, hogy van-e, lehet-e demokrácia a világon, tradíciók, történelem, jószándék mellett és mégis ellenére? Az elvi jóakarát rettenetes embertelensége, buktatói?

A történelem anakronizmus, amely évszázadokkal ezelőtti izoláltságra kényszeríti állampolgárait, örületbe, mondhatnánk, a boszorkányság vádjába, sőt talán állapotába is? Vagy a megírás különleges ereje, mely e könyvet a legnagyobb irodalmi értékek társaságába emeli? Különböző teóriáink lehetnek az irodalmi tehetség eredetéről, fejlődéséről, mégis bámulatosnak tűnik e vakítóan őszinte önéletrajzban az írásmód, a technika tökélye. Magam sem tudom, elsősorban milyen szempont

alapján mutassam be Önöknek a kötetet.

Éppen úgy, ahogy regénynek vagy dokumentumnak, nevezhetjük szociológiai tanulmánynak is, olyan alaposnak, amelyből későbbi korok szociológusai nemcsak

Szöveg és emlékezet sorozat
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2002
149 oldal, á. n.

* Az itt olvasható írás a kötet nyilvános bemutatóján, a Litea Könyvesboltban 2002. október 2-án elhangzott szöveg átdolgozott változata.

tartalmi, hanem módszertani szempontból is sokat tanulhatnak. Regionális szociológiának nevezhetjük, ha úgy tetszik, egy szabad, liberális, gazdaságilag prosperáló ország szabadságának, liberalizmusának és gazdasági prosperitásának visszaját láthatjuk benne, a kényszerpályák egyik legdurvább működtetését, a szellemi-lelki elnyomás, a rasszizmus mélységesen lélekromboló hatását. És itt a szociológia már átcsap az erkölcs metafizikai jelentésébe. Mélységes bűnökről olvashatunk egy gyermeklány szabad lelke, magatehetetlen, erőszaknak kitett, betegségbe kergetett teste, elméje ellen, és ugyanezeket a bűnöket egy egész embercsoport jövője, szabadsága, emberi megbecsülése hiányaként.

Mint a könyv fordítója bevezetésében hangsúlyozza, a könyv sorstörténet, s hozzáteszem, az emberi lét tragikumának olyan drámája, amelyenhez foghatót csak a nagy görög színművekben olvashatunk. Nemcsak a szeretetlenség, a hidegség, az empátia tökéletes hiánya, nemcsak a pedagógia tökéletes csődje – abban az országban, melynek érdemei a pedagógiában és a pszichológiában kétségtelenek –, hanem a sorsszerű kibírhatalanság elképesztő irodalmi értékű rajza. Hitelessége természetesen szociológiai, életrajzi síkon is tökéletes. Igazi hitelessége, megrázó katarikus hatása azonban nem, vagy nem csak ebből fakad. Mariella Mehr az emberi szenvedés olyan mélységeibe szállt le azért, hogy az onnan felhozott emlékeket, azokat, amelyekkel más alig mer szembenézni, s amelyeket az olvasó sem láthat másképpen, mint saját lelke szenvedéseibe elmerülve, közölje velünk. Ez a próza olyan vad és szenvedélyes, olyan magát tépő, mintha vers lenne, a költészet líraiságával szól, s ez egyben azt is jelenti, hogy a

költészet képeivel, metaforáival, autenticitásával rendelkezik. Mehr nem csak a szenvedés okáról ír, nem csak a szenvedés természetét, történetét írja le, hanem magát a szenvedést, szavaiban a tudatalatti, eltemetett, szavakkal emlékezhetetlen gyötrellem szólít meg bennünket. Minden szava a szenvedés mélyéről felhangzó, sokszor kiáltó, sokszor alig hallható panasz, egyszerre öntudatlan és artikulált, annak a különös lelkiállapotnak a kifejezése, amikor magunkról szólunk, de valójában már nem is tudjuk, hogy kik vagyunk, csak saját üvöltésünket halljuk, amelyben elmosódik a határ az én és a másik, a bent és a kint, az anya és a gyermek között. A leírás egy öntudatlanságba, a pszichiátriai kezelések embertelenségébe, az empátia tökéletes hiányába, az inzulin és az elektrosokkok, a pánikszerű félelem időtlen öröklétébe szorított, bizarr látomásokba kényszerített lélek egészen sajátos hangja, a realizmus, a szürrealizmus és az expresszionizmus szabálytalan stílusában, mely a szerző irodalmi képességei folytán mégis koherens stílussá változik.

Irodalmilag éppen ebben láthatjuk legnagyobb érdemét, az író tehetségének leghitelesebb bizonyítékát: a skizofrén (skizofréniába kényszerült) lelkiállapot tudatos vagy tudatosnak ható, organikus leírásában. Ez a leírás legalábbis vetekszik az elmúlt század nagy pszichiátriai szenvedéseinek ábrázolásaival, Csehov 6-os számú kórtermétől Sylvia Plath *Üvegbűrájáig*.

Azt hiszem, nem túl nagy merészség azt állítani, hogy Dévény Istvánnak, a könyv önzetlen, a szerző felé rendkívüli empátiával és szeretettel közeledő fordítójának jóvoltából az elmúlt ötven év egyik remekművét tartjuk a kezünkben.

AZ ÉRTEKEZŐ DICSÉRETE

*Laudáció Thomka Beátáról**

Hölgyeim és Uraim!

Amint tudják, 1989 óta minden évben az év legjobb *Jelenkor*-publikációjáért odaítélik valakinek a Szinnyei Júlia-díjat, az egykori pécsi íróő jogutódának nagyvonalú adományaként. Engedjék meg, hogy bejelentsem: az ez évi díjat a kuratórium Thomka Beátának ítélte oda.

Nem is tudom, melyik a különösebb helyzet, amikor az egykori mester mond laudációt valaha volt tanítványáról, vagy amikor fordítva történik, s a volt tanítvány dicséri mesterét. Bár Thomka Beáta nem volt tanárom, hiszen amikor húsz évvel ezelőtt Szegeden egyetemre kezdtem járni, ő Újvidéken oktatott, mégis, közvetve, mesterem volt ő is, mint ahogy mindannyiunknak mestere volt, akik ma magyarul irodalomértelmezéssel foglalkozunk. Mert ha közölünk bárki regényt, novellát vagy rövidtörténetet értelmez, beszédében ott kell hogy működjön mindaz, amit a prózapoétikáról és narratológiáról megtanult, s erről magyarul a legtöbbet az elmúlt húsz évben Thomka Beátától lehetett tanulni.

Ha valaki csak annyit tud a narratológiáról, ami egy lexikonszócikkból kivehető, úgy vélheti, hogy kemény tudomány lehet: speciális szakszókincs, merev elemzési szabályok, semleges leíró szemlélet. Aki viszont beleolvas Thomka Beáta munkáiba, mondjuk első könyvébe, a *Narráció és reflexió*ba, egy rugalmas narratológussal találkozhat, akinek nagyon határozott kritikai ítéletei vannak a kortárs magyar irodalomról. Radnóti Sándor szokta mondani, hogy attól még lehet valaki nagy vagy jelentős kritikus, hogy – az utókor véleménye szerint – tévedett némely kritikai ítéletével, akár nagy írók esetében is. A jelentős kritikust nem a tévedései minősítik. Ám talán a megbízhatónak bizonyult ítéletei minősítik a kritikust. Lapozzák fel a *Narráció és reflexió*t, s nézzék meg, milyen művek és szerzők mellett érvel benne az értekező, s látni fogják, hogy a kritikai ítéletei megbízhatónak bizonyultak.

Talán esetleges dolgokon múlt, hogy a 90-es évek elején Thomka Beáta éppen a pécsi bölcsészkar tanára lett, mégis szeretném azt képzelni, hogy ebben a *Jelenkor* folyóiratnak is volt némi szerepe. Ahogy az ő irodalomértelmezői életműve, kötetek során keresztül, máig hűséges a hetvenes–nyolcvanas évek új magyar prózájához és egykorú kritikájához, úgy ezen új próza és kritika talán legfontosabb folyóirata a 80-as években a *Jelenkor* volt, amely szintén máig hűséges e közelmúltbeli hagyományhoz. Thomka Beáta két szerzőről tett közzé eddig monográfiát, Mészöly Miklósról és Tolnai Ottóról. Mint tudják, a Mészöly-életmű legfontosabb publikációs helye a *Jelenkor* volt (és maradt), Tolnai költészete magyarországi befogadásának szintén a *Jelenkor* a legfontosabb helye a 80-as évek vége óta. Egyszóval, úgy látom, egyetlen más folyóirat kánona sem áll olyan közel Thomka Beáta kritikai ítéleteihez, mint a *Jelenkor*.

Pécsi évtizedét részben két kötetsorozat fémjelzi, az egyiket egy valódi pécsi könyvki-

* Elhangzott a Szinnyei Júlia-emlékdíj átadásán 2003. június 12-én Pécsen, a Művészetek Házában.

adó jelentette meg, a másikat egy félig-pécsi, a Jelenkor Kiadó, illetve a Kijarat Kiadó. Az *irodalom elméletei* című sorozatában e tudományág alapszövegeiből igyekezett magyarul minél többet közzé tenni. Thomka Beáta gyakran emlegeti, hogy milyen nagy mértékben befolyásolja az egyes nyelveken való irodalmi-irodalomtudományi gondolkodást, hogy milyen szövegek állnak e nyelven a beszélők rendelkezésére, például mennyire meglát-szik a francia irodalomtudományon, hogy jócskán késve fordították le franciára Gadamert. Ahhoz ugyanis, hogy egy-egy külföldről származó erős elméleti javaslat hatékony lehessen a hazai kultúrában, e kultúra nyelvén kell megszólalnia. A sorozatszerkesztő nagyszabású fordításprogramja mögött e meggyőződés munkál.

A második sorozat, a *Narratívák*, más tudományágak (a művészetelmélet, a kulturális antropológia, a történelemelmélet, a narratív pszichológia) felé igyekszik fordítani az irodalomtudomány kissé egocentrikus tekintetét. Azt hiszem, e sorozat egyben szerkesztője gondolkodásának a változásáról is tanúskodik; nemrégiben, talán túlzóan, kulturalista fordulatnak neveztem Thomka Beáta tudományos érdeklődésének az átalakulását. Érdeklődése ugyanis – túl az irodalmi szövegeken – azon kulturális közege irányul, amelyben e szövegek működnek. A *Narratívák* sorozatcím arra utal, nagyon egyszerűen, hogy nemcsak regényekben és novellákban találkozunk elemzendő narratívákkal, hanem hasonló narratívákkal meséljük el az életünket, másoknak az életét, egy-egy velünk meg-esett történetet, hazánk történelmét, s ezek az elmesélt történetek mind összefüggnek egymással, lehetővé vagy éppen kizárttá teszik egymást stb. Az irodalomértelmező jól teszi tehát, ha számot vet azzal a kulturális hálóval, amely ezen irodalmi és nem-irodalmi narratívákat, nyelvi formákat összefűzi.

Aki követi a szerző kritikai munkásságát, az tudja, hogy az elmúlt évek irodalomkritikai írásaiban is érvényesülnek e fentebb leegyszerűsítve összefoglalt nézetek, különösen az olyan történelemátíratnak is tekinthető kortárs művek interpretációja esetében, amilyen a *Harmonia caelestis* vagy a *Hollóidő*. Az előbbi regényről 2001-ben, az utóbbiról 2002-ben tett közzé kiváló elemzést Thomka Beáta a *Jelenkor* hasábjain. A díjat a kuratórium akár ezen írásokért is odaítélhette volna neki. Ténylegesen azonban a 2002/1-es számban megjelent *Próza-chronograph* című, Mészöly Miklós életművét a kortárs magyar próza történetében elhelyező nagyívű, ugyanakkor rendkívül tömör tanulmányáért, továbbá a 2002/10-es számban közölt, a kézirat Mészöly-hagyatékot bemutató, az írói alkotás-mód alapvető kérdéseit is érintő *Kijegyzések, beragasztások, törmelékek (Mészöly Miklós naplónoteszei)* címet viselő tanulmányáért ítéltük a díjat Thomka Beátának.

E díjjal a kuratórium nemcsak a szerzőnő életműve és jelenlegi törekvései iránti nagy-rabecsülését óhajtotta kifejezni, hanem választott témája iránti nagy-rabecsülését is. Mint talán tudják, nem ez az első alkalom, amikor a kuratórium olyan értekezést jutalmaz, amely Mészöly életművével foglalkozott. A *Jelenkor* hagyományai és jelenlegi törekvései, valamint Thomka Beáta értékítéletei és értelmezői gesztusai oly mértékben összetalálkoznak e tanulmányok kapcsán, hogy akárcsak a kuratóriumon belül, talán a folyóiratot és a szerző írásait egyaránt figyelemmel kísérő olvasóközönség körében is szinte magától értetődőnek fog tűnni e döntés.

Katharzis helyett tudomásulvétel

(Balassa Péterről, halála után két héttel)

Azok az emberek, akik Balassa Pétert szerették, akiknek fontos volt a hozzá fűződő személyes viszony, több okból sem alkotnak közösséget. Mindenekelőtt azért nem, mert Balassa sokrétű, bonyolult személyiség volt, és az ilyen embert – különösen az ilyen! – nézőpontjától és a kapcsolat minőségétől függően ki-kí másminyennek látja; egymásnak ellentmondó állítások nemhogy nem cáfolják, hanem éppenséggel hitelesítik egymást, ám azokat, akiktől az ellentmondó portrék származnak, eltávolítják egymástól. Másodszor, az iránta érzet és a tőle kapott szeretet sem volt egyszerű, a szónak semmilyen értelmében: többnyire feszültségek és konfliktusok terhelték, s ezek nemritkán szakításhoz vezettek. Az ilyesmi nemcsak a résztvevőket, hanem a tanúkat is szembefordítja egymással, arról nem szólva, hogy egy-egy jelentősebb konfliktusról minden szereplő megalkotja a maga önigazoló célzatú elbeszélését, és minden ilyen elbeszélés meghazudtolja az összes többit. Harmadszor, Balassa Péter, amilyen feltárulkozásnak mutatkozott egyéb ügyeiben, annyira zárkózott és bizalmatlan volt fennálló kapcsolatait illetően. Talán korábbi csalódásai késztették arra, hogy ne összehozza, hanem különválassza barátait és közeli ismerőseit. Ám lehet, hogy mindezt csak én látom így, és az én szememben is elhomályosítják az utóbbi tíz év emlékei a korábbiakat. Lehet, hogy a közelebbi tanítványok vagy annak a szellemi műhelynek a munkatársai, ahol az utolsó években otthon érezte magát, másminyen tapasztalatokról számolhatnak be; ám abban a kapcsolatban, amely engem fűzött hozzá, semmilyen intézmény vagy kör nem játszott meghatározó szerepet. Akkor sem, ha mindketten alapítói voltunk az Örley Körnek, és ha mindkettőnk számára fontosak voltak bizonyos folyóiratok, elég a régi *Mozgó Világ*ot és a *Jelenkort* említenem.

Összeszámoltam: az elmúlt huszonkét esztendő során körülbelül két és fél-ezerszer beszéltem vele, ennek legalább négyötöde telefonbeszélgetés volt. A többi, a négy-ötszáz találkozás túlnyomó többsége Balassa Gellérthegy utcai lakásán zajlott, négyszemközt, illetve hatszemközt, amikor felesége, Jutka két esti rendelés közt odaült és néhány percre bekapcsolódott. (Ami számára nyilván ki-kapcsolódást is jelentett.) Ugyanabban a városban, egymástól nem is messze lakva, ismeretségünk szóbeli jellegű volt: levelet összesen talán nyolc-tízet kaptam tőle, én sem hiszem, hogy többször írtam neki. Igaz ugyan, hogy ezek némelyike fontos volt: sok száz beszélgetés közt olyankor szánja rá magát barátjának – élete tanújának – szóló levél írására az ember, ha egy lényeges ügyben akar összefüggő véleményt kifejteni, és vagy attól fél, hogy elszállnak a kimondott szavak, vagy (ami nem ugyanaz) nem akar a köznyelv beszélt változatára hagyatkozni. Úgy emlékszem, volt egy levélváltásunk a hitről, egy másik a magyarságról, egy harmadik a léhaságról (konkrétan az én – általa vélelmezett – léhaságomról, egy szöveg kapcsán). A többi üdvözlőlap vagy ilyesmi lehetett.

Persze, másképp alakul a szóbeli és az írásbeli érintkezések mérlege, ha be-számítjuk a publikált művek kölcsönhatását is. De erről egy kicsit később. Most

csak annyit: még ezt beszámítva is, Balassához fűződő barátságom nagyon mély és intenzív, nagyon tartalmas, de némileg elszigetelt kapcsolat volt. Mindig voltak barátai (plusz jóakarói, tanítványai, tisztelői, hívei), de baráti társaságot már a nyolcvanas években sem láttam körülötte, amikor pedig az irodalmi megújulás és, ezzel összefüggésben, a szabad nyilvánosságért vívott küzdelem egyik vezéralakjának számított. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne vágyott volna ilyesmire, vagy legalább – ennek híján – a kölcsönös szóértés, a szóba állni tudás (és a vele járó értékkonszenzus) széleskörű minimumára.

Ezek a vágyak, ha úgy tetszik, remények nem váltak valóra, mégsem gondolnám, hogy annak idején ne lettek volna jogosak, s hogy ne volna most is értelmük. Balassa személyiségét sokféleképpen lehet látni, de azok az elvek, amelyeket vallott, azok az értékek, amelyek mellett síkraszállt, mégis összefüggő, egységes egészként, észjárásként és világlátásként írhatók le, és a személytől függetleníthető, a halálban függetlenné váló emberi habitus példás formában maradt ránk. Azokra, akik tudomásul vesszük példás mivoltát. Ha pedig van értelme a többes szám használatának, úgy annak is van értelme, hogy nyilvánosan beszéljek barátomról, és hogy (amennyire az eltelt idő rövidsége és a veszteség most még felmérhetetlen súlya lehetővé teszi) felidézzem arcát, amelyet még csak néhány hete, néhány hónapja ki-ki a saját szemével láthatott.

Balassa Pétert először 1979 augusztus végén láttam, a régi *Mozgó Világ* főszervezőhelyettese, Kulin Ferenc által szervezett siklósi találkozón. Ez a találkozó az újabb magyar irodalom történetének egyik igen fontos mozzanata, bár tudomásom szerint ritkán (vagy éppen soha) nem esik róla szó. Kulin összehívta Siklósra azokat az (akkor harmincas éveikben járó) irodalomtörténészeket, esztétákat és kritikusokat, akik a következő két évtized irodalmi diskurzusait alakították és vezényelték. (Továbbá meghívott négy elsőéves egyetemi hallgatót, ezek egyike voltam én. Akkori írásaimat Kulin nem tartotta közlésre alkalmasnak, mégis elhívott Siklósra. Nem tudom, vajon az egyetemistákat akarta-e pallérozni, vagy inkább a hallgatók jelenlétével az előadókat koncentráltabb teljesítményre ösztönözni, ez ma már nem is érdekes. Az sem, hogy mire megérett az idő plusz a szerző a rendszeres közlésre, addigra éppen betiltották a régi *Mozgó Világ*ot.)

Azóta is úgy látom: ott, a siklósi találkozón dőlt el, milyen lesz a következő évek magyar irodalma, pontosabban, ki hogyan fog beszélni róla. Éppen Balassa mondta, akkor és ott, hogy az irodalom nem művek halmaza, hanem konszenzus. Ebben az értelemben állítható, hogy a siklósi találkozó résztvevői találták ki az új magyar prózát, illetve döntöttek úgy, hogy a líra elveszítette vezető szerepét; egyáltalán, tudomásom szerint ez volt az első olyan irodalmi tanácskozás Magyarországon, amely a szakmai és a politikai felsőbbség irányítása nélkül zajlott. (Voltak is botrányos jelenetek bőven, részegségből, feltűnési viselkedésből és hatalomvágyból kifolyólag.)

Balassa Péter akkori szerepléséről ma már nincsenek határozott emlékeim. Rémlík, hogy valamin összevitakozott Radnóti Sándorral, és meg sem próbáltam odamenni hozzá, annyira zordnak és megközelíthetetlennek láttam. Viszont nemrég megtaláltam akkori noteszomat, ennek egyik lapján Balassa referátumából a következők vannak feljegyezve:

„Balassa Péter: Észjárás és forma. Az irodalom nem jó művek halmaza, hanem konszenzus is. Válaszpluralitás. Történeti amnézia: a mai prózára is jellemző. Konzervál. Fogalmi konstrukció vagy love story. Memoáriródalom: befurakszik a fikcióba (v. ö. amnézia). Nincs kurucság. Natura és anekdota elegye. A mesélés feledtetés, a kiéneklés önáltatás. A hatalom védte bensőség mítosza. Utólag hoztuk létre Jókait a már meglévőből. Az eltévedt lovas ügétése. Másrészt az irányregény. Tandori ítélet, nem játék. A tulajdonítás a kor legnegatívabb tendenciáinak kivetítése. A konstrukció a koncepció ördögével paktál: az ember ebben a világban kreatúra. Katharzis helyett tudomásulvétel.”

A siklósi találkozóról tudomásom szerint nem készült hangfelvétel, a fenti kurta és kusza jegyzetből pedig nem lehet rekonstruálni Balassa félórás referátumát. De még ennyiből is kiderül két dolog. Az egyik a nagyfokú szellemi szabadság, amely akkoriban szokatlanul, már-már idegenül hatott, a másik az, hogy a résztvevők, noha még nyilván nem voltak felkészülve későbbi szerepükre, máris mennyire készen álltak. Huszonnégy évvel ezelőtt, amikor jegyzeteltem, még nem ismertem Balassát, és sejtelmem sem lehetett későbbi életművéről; mai szemmel olvasva a jegyzet félmondatait, könnyű beléjük látnom utóbb ismerőssé vált gondolkodásmódját és jellemvonásait.

Azért is időztem olyan hosszan ennél az epizódnál, mivel a régi *Mozgó Világ* volt az a műhely, amely összehozta a művészi autonómia-törekvést a rendszerkritikus aktivizmussal, az innovációt, a radikális kísérletezést a nemzeti hagyományok feltérképezésével, a népiek követőit az urbánusokkal plusz a demokratikus ellenzékkel és a reformkommunistákkal. Fölösleges töprengeni azon, mi lett volna, ha a kulturális irányításban zajló hatalmi harcok következményeképp 1983-ban nem verik szét a szerkesztőséget, és ha néhány évvel később a megalakuló MDF elfogadja előzményének a *Mozgó Világ*ot, és csak egy kicsit is magáévá teszi annak szellemiségét.* Nem így történt, és ami az utóbbit illeti, nem is történhetett volna így, bár akkoriban sokan, köztük Balassa is, ezt szerették volna.

Tény azonban, hogy Balassa, már fiatal férfiként, összehozott saját személyiségén belül olyan dolgokat, amelyekről maga is tudta, hogy nehezen vagy egyáltalán nem egyeztethetők össze. Nemcsak akart lenni, volt is egyszerre keresztény és liberális, nemzeti elkötelezettségű és világpolgár, otrombaságtól irtózó elitista és plebejus demokrata. Nagyrészt ez a jellem volt az oka (továbbá jelleméből is fakadó személyes ellentétek), hogy 1989 előtt az ellenzékben való részvétel helyett az esztétikai ellenállást választotta, és 1989 után sem vált aktív közéleti szereplővé.

Maradt, aki volt. Tanár volt, sőt annál több: nevelő, aki tisztában volt vele, hogy nemcsak a tudást kell átadni, hanem annak erkölcsi és emberi hátterét is. Tudós volt, aki nem törődött bele tudomány és művészet különválásába, mivel úgy látta, hogy minden lényeges tudásban rejtély lappang, s ennek közölhetővé tétele maga is művészet. Kritikus volt, aki arra tette fel az életét, élete legjobb tizenöt évét, hogy bejuttassa az irodalmi kánonba azokat az elbeszélői stratégiákat, illetve magukat az elbeszélőket és a műveket, amelyek a művészi forma révén emlékeztetnek és figyelmeztetnek. Továbbá néhány évig színházi dramaturg is volt: a nyelvben, a kimondásban rejlő energiára hívta fel a rende-

* Mondanom sem kell talán, hogy Balassa már a nyolcvanas évek elején is jóval szorosabban kötődött a *Jelenkor*hoz, mint a *Mozgó Világ*hoz. Ez a kötődés tartósabbnak és termékenyebbnek bizonyult az összes többinél, az utolsó éveket leszámítva fontosabbnak is; a részleteket az akkori és a későbbi szerkesztők ismerik.

zők figyelmét, azonkívül szerkesztő is volt, vagyis folyamatosan részt vett különböző szerkesztőségek munkájában. Erre sem árt emlékezni.

Azt hiszem, emberi nagysága nem utolsósorban a benne feszülő ellentmondásokból, egyfajta általuk szerzett lényegi tudásból fakadt. Oly módon volt jó ember és tiszta jellem, hogy a rossz is ott volt benne; amikor épp nem kellett harcolnia vele, akkor is készen kellett állnia a küzdelemre. E folyamatos készenlét miatt erősebb volt, előbbnek érződött benne a jószág, mint azokban, akik küzdelem nélkül jók, ám ez ereje nagy részét le is kötötte, s emiatt gyakran volt türelmetlen és kiszámíthatatlan. Erős, szuggesztív egyéniség volt, nem rettent vissza attól, hogy egyszeri ügyek kapcsán végső dolgokról beszéljen. Ereje nem annyira a vitákban mutatkozott meg (azokban hajlamos volt elvetni a súlykot), inkább a véleményeket kiegészítő, továbbépítő beszélgetésekben.

Ugyanakkor akik valamivel közelebből ismerték, azt is láthatták, hogy bizonyos ügyekben, még hozzá nemcsak magánéleti ügyekben, milyen elképesztően esendő és kiszolgáltatott volt. Alighanem ezzel is magyarázható, hogy barátságainak feltűnően nagy része tönkrement, vagy legalábbis a kapcsolat érettebb szakaszában súlyosan károsodott.

A hetvenes évek idevonatkozó történeteit csak hallomásból ismerem. Az egyik kulcsfontosságú, számára traumatikus eseményt ő maga is megírta – igaz, nagyon sok áttétellel – a *Halálnapló* című könyvben. Azért is bántotta őt különösen az a ledorongoló kritika, amelyet az egyik folyóirat közölt a könyvről, mivel a fiatal kritikus nyilvánvalóan nem tudta, mit próbál (végeredményben sikertelenül) kibeszélni Balassa, a szerkesztők pedig nyilvánvalóan tudták.

Viszont a nyolcvanas évek elejétől kezdve magam is láthattam: úgy dőlnek el Balassa előtt az emberek, mint a kuglibábuk. Ugyanebben az időben megismerkedtem több olyan férfiúval is (jelentős hatalommal vagy befolyással rendelkező személyek voltak), akik magukhoz vonzottak tehetséges, ambiciózus fiatalembereket; barátságukba fogadták őket, elnyerték bizalmukat, kipuhították sebezhető pontjaikat, majd egy idő múlva, miközben a barátság átváltozott a legridegebb függőségi viszonyra, hirtelen beledöftek egy-egy ilyen pontba, és – ha szabad így mondanom – meg is forgatták benne a kést. Balassa, ellentétben az említett férfiakkal, nem volt sem perfid, sem gonosz. Ő a fentebb írt viselkedés fordítottját művelte: barátságába és bizalmába fogadott sok embert – eleinte idősebbeket, egyívásúakat és fél generációval fiatalabbakat vegyesen, végül olyanokat, akiknek apjuk lehetett volna –, feltárta előttük sebezhető pontjait, és aki tapintatlanul, kíméletlenül vagy értetlenül viselkedett, aki gyávának vagy ingatagnak bizonyult, annak a szeretet hirtelen elmúltával fogadnia kellett Balassa haragját és megvetését.

Sok ilyen esetről tudok, különbözőképpen ítélem meg őket, ám ezekről beszélnem az érintettek, ha tudnak és akarnak. Inkább a magam esetét mondom el, amilyen röviden csak lehet.

A siklói találkozó után másfél évvel, 1981 kora tavaszán kötöttem ismeretséget, majd néhány héten belül barátságot vele. Életkorom és helyzetem alapján a tanítványa lehettem volna, de nem voltam az, egyrészt mert nem jártam az óráira (leszámítva egy félesztendő kritika-szemináriumot), másrészt mert az ismeretség már az első években sem pedagógiai célzatú volt. Olyan embernek láttam

őt, akire féltett titkaimat is rábízhatom, titkaim pedig az idő tájt a kézirataim voltak. Akkor és még sokáig, majdnem tizenöt évig minden kéziratomat megmutattam neki. Furcsa módon alig emlékszem rá, miket mondott (ellentétben Margócsy Istvánnal, akihez szintén bizalommal fordulhattam, és akinek konkrét észrevételeit húsz-huszonkét év elteltével is szó szerint fel tudom idézni), csak arra emlékszem, hogy nagyon fontos volt, amit mondott, főleg pedig a hanghordozás, amellyel mondta. Talán a hanghordozás több útmutatással szolgált, mint a mondatok tartalma. Vagy talán nem az útmutatás volt a lényeg.*

Azt is igen hamar megfigyeltem, hogy – az érettség- és a tudásbeli nagy különbség ellenére – Balassára is erős hatással van, amit én mondok neki: egy-egy szubverzív ötlet, német barokk szomorújátékból vett szentencia, maga az alakuló világlátás annyira gondolkodóba ejtette, mint meglett korú ismerőseim közül senki más. Ez az intenzív kölcsönhatás (bár az idők folyamán sokat alakult) és a vele járó bizalom mindvégig megmaradt.

Barátságunknak voltak feszültséggel terhelt időszakai, lényegében két ilyen időszak volt, ezek azonban nem torkolltak összeveszésbe. Sok egyéb mellett, amit felsorolni is hosszú volna, mindkét esetben egy-egy nagyobb szabású, lezáratlan kézirat (és az írói-emberi habitussal szembeni elégedetlenség) tette próbára a kapcsolatot. Az egyik az *Átkelés az úvegen* című regény első változata volt 1987-ben, a másik egy verses színjáték első három felvonása 1995 végén. Mindkét esetben tudtam, hogy elkészületlen kéziratot nem ajánlatos megmutatni, de nem volt más választásom, segítségre volt szükségem. Mindkét esetben keservesen csalódtam; hónapokig tartott, míg összeszedtem magamat, és csak jóval később értettem meg, hogy Balassának volt igaza. Amikor az *Átkelés...* első változatát odaadtam neki, mindketten többhónapos külföldi tartózkodás után voltunk, ő Belgiumból jött haza, én Németországból. Régóta nem találkoztunk, nem is beszéltünk; egy kicsit olyan volt, mintha kerülnénk egymást. Sokszor előfordult, hogy Balassa bőkezűen, már-már tékozlóan osztogatta önmagát (idejét, erejét, figyelmét), majd ezt egyik pillanatról a másikra megbánta. Ilyenkor mogorva lett és elzárkózó. Akkoriban még nem tudtam jól kezelni ezeket a fordulatokat, és még nem tanultam meg, hogy nem ajánlatos mindent elfogadni abból a kincsből, amit Balassa kínál; hogy fel kell ismerni az észrevétlen visszahúzódnak módját és pillanatát.

A regény egyik fejezete miatt, amelyet postán küldtem el neki Leuwenbe, előzőleg már – mint arra főntebb utaltam – írásbeli figyelmeztetésben részesített, magyarázkodó levelemre pedig nem válaszolt. A kézirat átadása után (a belvárosban futottunk össze) néhány hétig csend, majd amikor felhívtam, a következőket mondta: „Nem látom az egészet. Vannak részletek, de az egészet nem látom”, és letette a kagylót.

Ezután számomra egy eléggé rossz időszak következett; illetve csak addig volt rossz, amíg meg nem értettem, hogy magam is csupán annyiban láthatom az egészet, amennyiben az egész kéziratot kidobom, és az egész regényt kezdem előlről. Balassának lett igaza, nemcsak azért, mert az *Átkelés...* második változata, ellentétben az elsővel, egy létező regény, hanem azért is, mert a második változat írása közben jöttem rá (addig nem) néhány alapvető dologra, például arra, miként kell

* Egy mondatfoszlányra emlékszem az első évekből: „...van az írásmódban valami széttartó irányú ormótlanság...”. A *tornác* című elbeszélés kapcsán mondta ezt, 1982 februárjában, délután volt, gyalog mentünk át az Erzsébet hídon. Soha nem az egyes megoldásokról beszélt, még csak nem is az írói technikáról, hanem a szándékról és az észjárásról.

megkonstruálni egy nagyobb lélegzetű elbeszélői munkát. S ha Balassa nem ennyire kíméletlenül mondja meg lesújtó véleményét, talán nem is szálltam volna magamba, talán megelégedtem volna az így-úgy végigírt első változattal, és megrekedtem volna az írásmód széttartó irányú ormótlanságában.

Hozzá tartozik a történethez, hogy Balassa nagyra becsülte, sőt szerette az *Átkelés*... második változatát, és – bár ezt soha nem mondta – nyilvánvalóan büszke volt rá, hogy létrejöttében neki is része volt. A könyv megjelenése után szemináriumot tartott róla az egyetemen, a szemináriumi munka során létrejött írásokat kötetben kiadta. (Több ismert kritikus van, aki ezzel a kötettel kezdte pályafutását.) Gyakran hangoztatta, hogy az *Átkelés*...-t tartja legjobb regényemnek, ami egy idő múlva, különösen az utolsó években, már egy kicsit bosszantott, de ezt igyekeztem nem mutatni.

A verses színjátékot (illetve annak elkészült részeit), amely a Krisztus utáni IX. században játszódott volna, és Formosus pápa kihantolásáról, a római pornokráciáról vagyis kurvauralomról, továbbá a népvándorlás néhány kései hullámáról szólt volna, 1995 végén adtam oda Balassának, majd amikor felmentem hozzá a Gellérthegy utcába, ő nagyon határozottan lebeszélte róla – lényegében megtiltotta –, hogy továbbírjam. Biztos vagyok benne, hogy a darabban sűrűn, sokféleképp megmutatkozó istenkáromlás és egyházgyalázás volt az, ami sértette érzékenységét, bár ő nyomatékosan kijelentette, nem a blaszfémiaival van baja, hanem azzal, hogy „ismét felszínre tört a formákkal bűvészkedő könnyelműség”.

Próbáltam értésére adni, hogy arra törekszem, ezúttal színpadi formában, amit regényben, az *Átkelés*...-ben egyszer már megcsináltam: negatív utópiát visszavetíteni a múltba, annak összes poétikai konzekvenciáival együtt. Abubakr Ibn Tufeil középkori arab író „mesterséges emberét” szerettem volna ötvözni Johanna nőpapa mítoszával, az államrezont a kurválkodással, a szaracénok és az ősmagyarok kalandozásait az Apokalipszis lovasainak felbukkanásával. Mindezt Balassa elengedte a füle mellett; szájába vett néhány szem sós mandulát, megrágta, lenyelte, majd fejét ingatva egyetlen szót ismételt: „Abbahagyni... abbahagyni...”.

Ezt a jelenetet nem depresszió követte, mint nyolc évvel korábban, hanem heves köhögéssel, fulladási rohamokkal járó magas láz. Végül kibírtam, szót fogadtam, nem folytattam a színjáték írását, bár ezt a munkámat – ellentétben az *Átkelés*... első változatával – némiképpen sajnálom. Nemcsak azért, mert akkori legjobb képességeimet éreztem megmutatkozni benne, és nemcsak azért, mert azóta sem írtam (ma már nem is tudnék írni) olyan művet, amelybe átmenthettem volna ennek eredményeit, mint az *Átkelés*... esetében történt, hanem azért is, mert lényegében ekkor és ezáltal dőlt el, hogy abba fogom hagyni a drámaírást. (Legalábbis ez volt a döntés életművön belüli oka, ebből vált számomra világossá, hogy a dráma műfajában számomra nincs továbblépés. Voltak más, földhözragadtabb okok is, de ezekről ne essék szó.)

Öt évvel később Balassa váratlanul szóba hozta ezt a félbehagyott színjátékot. Úgy emlékezett, hogy Velencében játszódik, nyilván a karneváli jellegű kavargás miatt, és a rá jellemző nagyvonalúsággal megkérdezte, nincs-e szándékomban mégiscsak megírni a hiányzó részeket.

Ebben az ügyben is neki lett igaza. Azzal az energiával, amellyel esetleg – korántsem bizonyosan – megírhattam volna a színjáték hátralévő részét (vagyis létrehozhatom volna egy újabb, színpadra el nem jutó, nyomtatásban hatástalanul tengődő drámát, olyasfélét, mint előzőleg *A nagyratörő*), néhány hónappal később egyetlen lendületből megírtam a *Jacob Wunschwitz igaz története* című regényt, amely sok mindenről tanúskodik, de arról a súlyos alkotói válságról biztosan nem, amelynek következtében létrejött.

Fontosnak tartom, hogy mindkét eset „jól” végződött. Íróilag mindkét ügyet nyereséggel zártam, a barátság pedig – az átmeneti elbizonytalanodás után – mindkét esetben elmélyült és megerősödött. Hozzáteszem, hogy sokszor kaptam azonnali és lényegbevágó pozitív visszaigazolást tőle. Az első években biztatott és segített, elismerő szavaiban szeretet vegyült némi aggodalommal; később az én írásaim jelentettek az ő számára megerősítést, sőt igazolást is. Főként 1989-ben és a rá következő négy évben volt ez így. Az *Átkelés...-ről*, amely 1992-ben jelent meg, már beszéltem; két másik munkámat kell még említenem, az egyik a *Kiválasztottak és elvegyülők* című tanulmány, amely a magyarországi zsidó asszimiláció végleges és visszavonhatatlan lezárását javasolja a rendszerváltás előtt egy évvel, a másik *A nagyratörő* című, Báthory Zsigmondról szóló drámatrilógia. Mindkettő jelentős hatással volt Balassára, vagy inkább, egy kicsit pontosabban, közvetlenül megszólítva érezte magát általuk.

Nem magam miatt beszélek erről, hanem miatta: a hirtelen felébredő, később tartósan bizonyuló figyelem mindkét írásmű esetében rávilágít személyiségének egy-egy fontos mozzanatára.

Balassát katolikusnak nevelték a szülei, kamaszkorában marxista lett, majd fiatalkora végén, a hetvenes években – azt az eseménysort követően, amelyet ő maga egy néhány héttel ezelőtt készült interjúban „összeomlásnak” nevezett – visszatért a katolicizmushoz. Ám azt mondani, hogy hívő katolikus volt, félrevezető lenne, ha nem tenném rögtön hozzá, hogy nem vallásosnak tartotta magát, hanem hívőnek, vagyis a kettőt egymás ellentétének látta, és hogy mindig is nyíltan vállalta zsidó származását. Asszimiláns volt, méghozzá nem is egyféleképpen az, tudniillik csak az apja számított a fasiszta faji törvények értelmében zsidónak, édesanyja sváb családból származott. Mindenesetre az anyai örökség közel sem jelentett olyan súlyos, annyira sokrétű problémát Balassa számára, mint az apai.

Édesapját, Balassa Imrét manapság az *Operák könyve* és még néhány zenei tárgyú életrajzi regény szerzőjeként szokás számon tartani. Pedig ennél íróként is több és többféle volt, és nem elsősorban író volt, hanem intézményként működő nagyszabású személyiség. A *Nyugat* első nemzedékével volt egyidős, és hatvan éves volt, túl a második világháborún, amikor fia – egyetlen gyermeke – született: egy egész élet kissé megmerevedett és anakronisztikussá vált örökségét zúdította a kései gyermekeire. Csakhogy negyven-ötven évvel később éppen ezek az anakronisztikus mozzanatok bizonyultak életképesnek és előremutatónak.

Balassa Péter azt folytatta, a maga liberális, baloldali módján, amit apja egyfajta XIX. századi konzervatív polgárisággal elkezdett. Nem ismertem személyesen Balassa Imrét, de úgy tudom, Péter tőle tanulta (örökölte) a műveltséghez való viszonyt, műveltségen értve a belső tájainkról való tudást is, valamint a személyiség hitvalló jellegű, folyamatos és látványos önprezentációját. Ebbe belefért a társadalmi szolidaritás iránti érzék is (akit érdekel, olvassa el Balassa Imre *Front* című, nem is rossz regényét), és belefért a becsület számonkérése a politi-

kán. Balassa Imre az első világháború után is királyhű maradt. Nem ismerte el Horthyt legitim államfőnek, bitorlónak és hitszegőnek tartotta. Azt a magyarságot, amelyhez már felmenői asszimilálódtak, de ő sem készen kapottként élte meg, és azt a kereszténységet, amelyet ő választott fiatalkorában, később az úgynevezett „keresztény nemzeti kurzus” ellenében látta folytathatónak. Balassa Péter pedig ezt is az apai örökség részének tekintette.

Egy ízben azt mondta nekem: őt apja már a húszas évek elején kigondolta, de csak negyedszázaddal később hívta életre. Ez a tény (valamint az, hogy szokványos apa helyett egy nagyapának látszó teátrális pátriárka magasodott fölé) egy életen át nyomasztotta, ugyanakkor fontos ösztönzést is adott neki: nemcsak a kolónoszi művészetről szóló fejtegetései volnának elképzelhetetlenek e tapasztalat nélkül, hanem a szellemi értelemben vett ősök megválasztása, a hozzájuk való viszony is másképp alakult volna.

Hogy miért épp azokat választotta ősnek, akiket választott (a nyolcvanas években Flaubert és Babits, Wagner és Bartók, az utolsó időszakban Vörösmarty és Móricz játszott ilyen szerepet), arról egy részletes életrajznak kell majd beszélnie. Én inkább azt említeném meg, hogy egyéb vonzások és választások is befolyásolták apa-képét. (Szándékosan utalok Goethe regényére: Balassa fontosnak tartotta, méghozzá épp ebben az összefüggésben tartotta fontosnak.) Apja mellett, aki életkora szerint inkább a nagyapja lehetett volna, két másik férfihoz is fiúi kapcsolat fűzte; életkora szerint mindkettő bevált volna közönséges, nem rendkívüli apának.

Az egyik Mándy Iván volt, aki a második világháború után ténylegesen udvarolni próbált Balassa Péter édesanyjának, mint azt nekem Zizi néni több ízben is büszkén elmesélte. Szavaiból, amelyeket Péter is megerősített, az derült ki, hogy versengés zajlott Balassa Imre és a jó harminc évvel fiatalabb Mándy közt a lány kezéért, végül az erősebb egyéniségű, idősebb férfi lett a győztes. Ám Balassa Péter épp ezért közeli rokonaként szerette Mándyt, aki híjával volt mindannak, ami az apában annyira nagyszabású, követelő és nyomasztó lehetett. Azt hiszem, fennállt köztük egyfajta cinkosság, sőt sorsközösség, elvégre Mándynak is megvolt a maga nyomasztó apai öröksége, amelytől holtáig nem tudott szabadulni.

A másik ilyen férfi a Mándynál mindössze két évvel fiatalabb Mészöly Miklós volt. Balassa hozzá fűződő barátsága érzelmileg sokkal telítettebb és terheltebb volt, mint a Mándyval fenntartott kapcsolat, Mészöly ugyanis – noha alkatiilag egyáltalán nem hasonlított Balassára – barátságait majdnem pontosan ugyanúgy építette és rombolta, mint Balassa. Mészölyről két évvel ezelőtt, közvetlenül a halála után, leírtam: „sokan úgy vélik, egyfajta »apafigura« volt a magyar irodalomban”. Hozzáteszem: mindenekelőtt Balassa Péter vélekedett így. Mészölyben, akit a hetvenes évek végéig, politikai beállítódástól függően, érdekes vagy gyanús különnek volt szokás tartani, Balassa vette észre a jelentős gondolkodót, azt a (reményei szerint) integratív egyéniséget, aki egyszerre fogékony a liberális demokrácia és a nemzeti hagyományok iránt. Balassát lenyűgözte Mészöly személyiségének autonómiája, szellemi keménysége, politikai szuverenitása, a mélymagyarságba oltott kísérletező kedv és kozmopolitizmus; ugyanakkor Mészöly Pannónia-víziójának (tulajdonképp utópiájának) kulcsze-

replője a hely géniusza iránt elkötelezett asszimiláns – amilyen Balassa Péter is volt. Nemegyszer mondta nekem, hogy szerinte Mészöly a XX. század második felének legnagyobb magyar elbeszélője, csak ő ezt egyrészt „maga sem veszi észre magáról”, másrészt egy tévedés tette naggyá, az, hogy hite szerint pannon nagyregényt kellett volna írnia (ami nem jött össze neki), s ezért a kisprózát sokkal önfeledtebben művelte, mint egyébként tette volna.

Nem ismerem a Mészöly és Balassa közti barátság kezdeti időszakát. Biztosra veszem, hogy a hetvenes évek második felében, kevéssel a *Film* megjelenése, illetve Balassa életének említett nagy krízise után kerültek egymáshoz közel, továbbá az is biztos, hogy a történet nem kettő, hanem legalább négy ember (Mészölyön és Balassán kívül Nádás és Esterházy) történeteként írható le – de akkor még egy szó sem esett Polcz Alaine-ről és a többiek feleségéről, sem a többi férfiről és nőről, akik ebbe a körbe beletartoztak vagy közel álltak hozzá.

Ugyanígy azt sem tudom, néhány évvel később miért hidegült el egymástól, ahogyan lényegében mindenki mindenkitől elhidegült. Balassa évekig mondogatta Mészölyről, hogy „rossz apa”, ám ezzel a kijelentéssel önmagát is minősítette: a szó családi értelmében a rossz apa igazából ő volt. Fia iránti szeretetének három évtizeden át nem találta meg a formáját, és emiatt mindvégig gyötörte a lelkiismeret.

Mészöly, különösen, ha nagyobb társaság középpontjának érezte magát, néha valóban furcsán viselkedett: egy-egy fiatalabb író, akivel az előző pillanatban még kitüntető szívéllyel bánt, hirtelen igen durva sértésekkel alázott meg, lehetőleg sok tanú előtt. Elképzelhető, hogy ilyenkor olyan érzések dolgoztak benne, mint Adyban az *Akinek dajkája vagyok* című vers írása közben (visszavisszatérő, kedvenc állítása volt, hogy ő az, aki ténylegesen baszik, a többiek csak maszturbálnak), de biztos vagyok benne, hogy efféle atrocitásoknak Balassa, talán egyedülként Mészöly fontosabb hívei közül, nem volt kitéve.

Azt is tudom – egyszer a nyolcvanas évek végén mondta nekem –, hogy Mészölyt, ellentétben más barátaival, „emberileg száz százalékgig megbízhatónak” tartotta, és nincs tudomásom róla, nem is tartom valószínűnek, hogy e tekintetben valaha is csalódnia kellett volna. Mégis eltávolodtak egymástól; ennek okát pedig, a fentieket előrebecsátva, abban látom, hogy a kilencvenes évek elejétől kezdve, ha más-más okokból is, de mindketten egyre inkább defenzívában érezték magukat, és az ebből adódó feszültséget nem bírta ki a kapcsolat. Mészöly, harminc év belső emigráció és még tíz év megtűrtség után egyszerre csak a doyen pozíciójában találta magát, miközben ő maga íróilag már nem volt produktív, az irodalom pedig megszűnt közéleti tényezőnek lenni.

Balassának viszont nemcsak ez utóbbival kellett szembesülnie, hanem a tudományos diskurzusok változásával is, amit ő úgy élt meg, hogy riválisai és ellenfelei, illetve ezek tanítványai őt „le akarják váltani”. Lehet, hogy ez így túlzás volt, ám tény, hogy Balassa, miközben politikailag az akkori jobboldaltól érezte magát fenyegetve (amit súlyosbított a folyamatossá – és a közélet egyik zugában elfogadottá – váló antiszemita közbeszéd), az akkor még baloldali liberális dominanciájú irodalmi életben is kirekesztési kísérletekkel szembesült. Alakulóban volt egy olyan vélemény, amely hajlamos volt Balassát, nézeteivel együtt, a nyolcvanas évekhez kötni, és az évtizeddel együtt őt is letűntnek nyilvánítani, az általa értelmezett (részben felfedezett) szerzőket leválasztani róla.

Végül is, legkésőbb a Nádás-monográfia megjelenésekor, 1997-ben széleskörűen elfogadottá vált, hogy amit Balassa gondol az általa figyelemmel kísért élet-

művekről, továbbra is meghatározó jelentőségű. Csakhogy addigra Mészöly életműve lezárult, Balassa pedig hozzászólt ahhoz a dolgozószoza és egyetem közt (plusz a perőcsényi magányban) zajló, visszahúzódó élethez, amely az utolsó évekre volt jellemző. Feltűnő, hogy a kilencvenes évek első felében milyen sokszor elmondta és leírta, hogy ő pedig nem apa, és ezt ki-ki vegye tudomásul. Úgy mondta ezt, mint aki a fiainak el nem ismert fiúk zendülésétől, rituális apagyilkosságtól tart; és azáltal, hogy ezt oly sokszor elmondta és leírta, voltaképp ő tartotta napirenden az apaság kérdését.

Egyébként ez ügyben is párhuzamosan futott egy darabig az irodalmi és a politikai élet: Balassa a kilencvenes évek elején azt remélte, nemcsak a fiatal irodalomértők nevelhetők, hanem a fiatal politikusok is. Csalódása e tekintetben óriási érzelmi deficittel járhatott (érdemes összeolvasni a Fidesz vezérkarához 1993 tavaszán intézett féltően szerető figyelmeztetését, amely, úgy emlékszem, a *Magyar Hírlapban* jelent meg, a halála előtt két nappal az *Élet és Irodalomban* publikált *Perón a peronon* című publicisztikával, amely nagyjából ugyanazokról a személyekről szól, de nincs benne sem féltés, sem szeretet), de ő sohasem érzelmeiről beszélt, hanem a jól ismert alapvető erkölcsi és esztétikai normákat kérte számon. Egy gyakorlott regényírónak is becsületére vált volna, ahogy valamely, tiszteletre nem méltó közéleti személyiség jellemrajzát egy szűkreszabott zülléstörténet keretei közé szorította.

Ismétlem, rengeteg ellentét és ellentmondás feszült benne. Nyilvános beszédmódja miatt sokan mondták rá, hogy „a fellegekben jár”, és „metafizikai ködök veszik körül”, pedig ha épp nem a hivatását gyakorolta, roppant egyszerűen, közvetlenül és gyakorlatiasan beszélgetett bárkivel, különösen céhen kívüliekkel. Elveihez ragaszkodó, szigorú emeber volt, ám tudott fejedelmien nagyvonalú is lenni, nem ritkán az önfeláldozásig menően önzetlen volt, láttam őt azonban apró dolgok miatt kicsinyeskedőnek, sőt fukarnak is. A Max Weber által protestáns etikának mondott habitust ő egyszerűen csak „kakigyűjtésnek” nevezte, viszont a karneváli színpadiasságot, amelyhez alkatilag vonzódott, nem kereste, nem is tudott volna feloldódni benne. Nőktől több joggal, nagyobb mértékben számíthatott hűségre és jóságra, mint férfiatól, de nők tekintetében is utolérte néhány számottevő csalódás. Humora nem volt, mert amit nem becsült, azt nem is szerette, viszont jó érzéke volt a komikum többi válfaja iránt. Gyakran komornak ható, mély hangja volt; hol dörmögött, hol zengett.

Utolsó tíz évét, nem igazságosan, de nem is ok nélkül, belső száműzetésnek tekintette. Volt benne annyi arányérzék, hogy ezt soha ne mondja ki, de nyilvánvalóan így gondolta. A számkivetés, visszahúzódás, menekülés kérdésköre már a nyolcvanas évek második felében foglalkoztatta, Bartók és Tarkovszkij kapcsán sokat írt erről, de Szophoklész hőseit, az agg Oidipuszt is számkivetettként írta le. Sokszor hivatkozott rá, hogy a zeneszerző és a filmrendező belebetegedett, majd belehalt a számkivetésbe, és biztos vagyok benne, hogy saját betegségeit is (előbb immunrendszere összeomlását, amelyből lassacskán felépült ugyan, de ereje és munkabírása nem tért vissza teljesen, majd a rákot, amelytől egy kegyetlen műtét látszólag megmentette, de aztán mégsem) összefüggésben látta sarokba szorított helyzetével.

Ebből a helyzetből két dolog révén törhetett volna ki, de mondhatnám úgy is: kezdett kitörni. Az egyik a nemzeti hagyománnyal való elmélyültebb foglalko-

zás lett volna; minthogy pedig Balassa hajlamos volt rá, hogy egy-egy problémakört egy-egy életművön belül ragadjon meg, ez a munka egy Móricz Zsigmond-ról szóló monográfiában öltött volna testet. Balassa olyasmire törekedett Móricz kapcsán, amit a kilencvenes évek elején az én munkáimban is látni véltem, ez pedig – szerinte – archaizmus és modernizmus összekapcsolódása, történetnyomozás és poétikai konstrukció szervesülése volt. És persze a Móricz nagyságával járó magány, a légüres tér.

Már a nyolcvanas évek végén, amikor még távolról sem vetődött fel a Móricz-monográfia terve, az *Összehasonlító sérelemtudomány* című vitacikkben leírta, hogy Móricz olyan, mint „egy szárazföldre vetődött óriáshal”; s mindezt a magyar irodalom kicsinysége vagy nagysága, egyszerűen, meghatározó jellegzetességei kapcsán. (Említettem már, hogy *A nagyratörő* című drámatrilógiámat Balassa nagyra becsülte. Óvatosan hozzáteszem, egy kissé túl is becsülte: az *Átkelés...-sel* együtt ebben a munkámban látta – mindvégig! – pályám csúcsát. Azok a regények, amelyeket a kilencvenes évek közepétől írtam, már nem igazán érdekelték. Viszont *A nagyratörő* hatására olvasta újra Móricz Erdély-trilógiáját, másfelől Tolsztoj-újraolvasásai is Móriczhoz vezették vissza.)

Nem könnyű szavakba foglalni, milyen lett volna egy el nem készült monográfia hagyomány- és életszemlélete. Az biztos, hogy elutasította mind az antikvárius, mind a patétikus, ideologikus hagyományfelfogást, és legalább ennyire viszolygott a példázattá vagy publicisztikává laposító ironiától is. Nehéz azonban megfogalmazni, mi volt az, amit ehelyett meglátott Móriczban és előzőleg Vörösmartyban, ezt ugyanis neki kellett volna érvekkel alátámasztva, részletesen kifejtenie. Hadd nevezsem ezt a valamit – jobb híján – az Egészről való, létesítő jellegű, látomásos tudásnak. Ez így persze nagyon általánosan hangzik, már csak azért is, mert Balassa bámulatos akribiával búvárkodott a részletekben. Elfeledett dokumentumok százait olvasta és jegyzetelte végig, hogy rekonstruálja Móricz észjárásának számára legfontosabb jellegzetességeit, és hogy kimutassa, miben különbözik a doktrinér realizmuskoncepció („a tulajdonítás...” – mondta már 1979-ben) Móricz nagyvonalúbb megértésétől, amely figyelembe veszi az írói tudás összes tartományát, az országismerettől a szenvedélyekről és az ösztönökről való tudásig.

Úgy képezem, hogy ez a tervezett monográfia Móriczon túlmenően a mai magyar irodalom perspektíváiról és Magyarország mentális állapotáról is szólt volna, kísérletet tett volna a magyar kultúra lényegi hajtóerőinek újradefiniálására, méghozzá éppen a nyugati világba való visszatagolódás közepette. Móricz radikális újraolvasására nyilván Balassa nélkül is előbb-utóbb sor fog kerülni, de az a többlet, amit Balassa ehhez hozzáadott volna, és ami a kései pályaszakasz (vagy talán az egész életmű) tetőpontját adta volna, sajnos veszendőbe ment. Külön elszomorító, hogy a munka nagyobbik részét, az anyaggyűjtést Balassa már elvégezte, már a megíráshoz készülődött, amikor az orvosok diagnosztizálták a halálos betegséget, a hátralévő tizenöt hónapban pedig nem tudott, nem is akart ezzel a munkával foglalkozni – egészen az utolsó hetekig, amikor mégis csak rászánta magát, hogy egy tanítványának lediktálja az első néhány részletet. (Egyszer, május végén, amikor felhívtam, közölte: „Most éppen diktálom a könyvemet.” – „Miféle könyvet?” – kérdeztem meglepődve. „Hát én azt nem tudom megmondani” – felelte korántsem talányosan, inkább tárgyyszerűen.)

Ismétlem, a Móricz-monográfia lett volna az egyik kitörési lehetőség az elszigeteltségből. A másik lehetőség a nevelői aktivitás kiterjesztése lett volna. Nem

többet akart tanítani, hiszen az utolsó években testileg megtört, megfáradt ember volt már, hanem az intézményes kereteken kívül is szeretne volna átadni tudását. Erre tett kísérletet a kolozsvári vendégtanítással: erről a kolozsvári tanítványok mesélhetnének, én annyit tudok, hogy az első hónapokban fel volt villanyozva, később nyomasztani kezdték a helyi közélet belvillongásai, végül ezekről is elterelte figyelmét a fenyegetővé váló testi állapot. Biztos, hogy a kolozsvári vendégséget más hasonló próbálkozások is követték volna, de én nemcsak erre gondoltam a nevelői aktivitásról szólva, hanem arra is, hogy Balassa szeretne volna a magyar nép, a nemzet egészét megszólítani.

Az elmondottak alapján világos, hogy nem politikusi ambíciói voltak, nem, hanem az általános értelemben vett nevelő, a „praeceptor Hungariae” szerepére törekedett; megítélésem szerint alkalmas is lett volna rá. Évekig tartó visszahúzóda eltávolította őt a politikai pártoktól (attól a párttól is, amellyel leginkább rokonszenvezett: meglehetősen utálta az általa „közliberálisnak” nevezett gondolkodásmód sterilitását és lapos pragmatizmusát). Ugyanakkor odafigyelt a közéletre, lenyűgözően jólértesült volt, ítéleteiben pontos és radikális, de nem méltánytalan. Nem valamiféle „közvetítésben” vagy „középútban” volt érdekelt (az ország jelenlegi kettészakítottságában az ilyen elgondolásokhoz óhatatlanul hozzátapad némi ostobaság, esetleg rosszhiszeműség is); neki gondolkodói és erkölcsi mércéi voltak, azokat kérte számon, és kezdett annyi szellemi tekintélye lenni, hogy a közvéleménynek egy igen széles köre hallgathasson rá, nemcsak a baloldalon, ahol egyébként sokan nem kedvelték, hanem az úgynevezett mérsékelt jobboldalon is.

Távol álljon tőlem, hogy Balassát haló poraiban államférfivá magasztaljam fel; én csak annyit mondok, nem többet és nem kevesebbet, hogy a magyar demokrácia és a köztársasági eszme egyik fontos kulturális reprezentánsa lehetett volna. A szó tágabb értelmében vett *res publica* egy igen jelentős támaszát veszítette el, hiányát e tekintetben is érezni és tapasztalni fogjuk az előttünk álló (és rossznak, egyre rosszabbnak ígérkező) néhány esztendő során. Nem gondolnám, hogy éppen Balassa vethetett volna gátat a *res publica* további züllésének, de az ő szava másokénál többet nyomott volna a latban.

Ez tehát a közös veszteség, a mi közös veszteségünk. Saját veszteségemről nem beszélek, az maradjon az én bajom. Ha mindenki, aki Balassát szeretne, halomba hordaná személyes veszteségét, abból jókora hegy állna össze (ő írta valahol, már nem emlékszem, hol, hogy a hit által mozgatott hegyekről az embernek – mármint a XX. századi embernek – leginkább hullahegyek jutnak eszébe); de hát azt már a jelen fogalmazvány elején leírtam, hogy a gyászolók nem alkotnak közösséget.

1986 nyarán, Hekerle László temetésekor Balassa mondta nekem: külön kár, hogy Hekerle (aki orvosi műhiba és hanyagság miatt halt meg, huszonkilenc évesen) „üres ládával ment el”, nem hagyott maga után kész műveket. Mert ha ő, Balassa halna most meg – folytatta (harminckilenc éves volt ekkor) –, ő nyugodt lélekkel távozna, mert ő már, nem úgy, mint Hekerle, nagyrészt elmondta és leírta, ami benne van.

Utólag látható, hogy ez bizony hiú és balga beszéd volt az egyébként bölcs embertől. Még tizenhét évvel később is, amikor az élet lezárulása szaván fogta, megdöbbenő, mennyi mindent hagyott megíratlanul abból, ami benne volt, és

ezért – hiszen ilyen az emberi természet – nem kárpótolnak a megalkotott életmű nagy-nagy értékei sem. Megdöbrentő, hogy, noha már nem volt fiatal, milyen messze volt még az emberi kor végső határaitól, vagy akár a tényleges elagástól is; bár ez utóbbit mintha idő előtt igyekezett volna elérni a test, az utolsó öt-hat évben gyorsan és szembeötlően öregedett. Ahhoz a számomra ismeretlen idős férfihoz, akinek fényképe a dolgozószozában jól látható helyre volt kiakasztva, egyszerre csak zavarba ejtően hasonlítani kezdett.

Az is balga beszéd volt, hogy nyugodt lélekkel menne el. (Haldoklókra, halálra készülődőkre mindig azt a szót mondta, hogy „elmegy”. Ez engem zavart egy kicsé; finomkodó eufemizmusnak tartottam. Utóbb, amikor már ő készült „elmenni”, rájöttem: ezt a szót, hogy „meghal”, csak gyilkosságok, szerencsétlenségek, háborúk áldozataival, esetleg öngyilkosokkal kapcsolatban használta.) Úgy vettem észre, hogy a március 26-án, szerdán este a Kékgolyó utcában végzett CT-vizsgálat után, amelynek eredménye – hangsúlyos idézőjelben – „pozitív” volt, magyarul szólva egyértelművé vált, hogy nincs menekvés, Balassa lelke minden volt, csak nyugodt nem. Sajnos nem vettem észre megbékélést, belenyugvást, a dolgokon való felülemelkedést. Annál inkább észrevettem kétségbeesést, lázadó keserűséget és gúnyt. Elképzelhető, sőt remélhető, hogy azok a hívó emberek, akik vele voltak, mindezt másképp látták; s ha így van, remélem, ők látták helyesen, én pedig tévedek. Én mindenestre úgy láttam, hogy az utolsó három hónapban (miután előzőleg is túl sokszor támolgott ide-oda bizakodás, bizonytalanság és reménytelenség között) elveszítette a hitét. Ha így van, akkor annál nagyobb lelkierről tanúskodik, amit joggal mondtak róla a nekrológok: hogy bátran viselte a szenvedést, és hogy szemtől szembe, állva fogadta a halált.

Ennyit mondhatok első nekirugaszkodásra Balassa Péterről, már csak azért is, mivel veszíteni és befejezni tudni kell. Elmondhatnék még sok egyebet is, de ez kisebb-nagyobb részben más emberek ügye volna, vagy pedig túlságosan is rólam szólna; én pedig (noha tudom – méghozzá nagyrészt Balassától tudom –, hogy egy ember története tartalmazza sok más ember történetét is) lehetőleg róla akartam beszélni, nem másokról, nem is magamról. Az egyik legtalányosabb ember volt, akit valaha ismertem. Közeli barátja voltam, bár nyilván nem annyira közeli, mint azok, akik gyermek- vagy kamaszkora óta ismerték, és – így vagy úgy – később is fenn tudták tartani vele a barátságot. Sok száz órát töltöttem a társaságában, sok mindent megláttam belőle – némely dolgokat ő mondott el, mást észrevettem vagy kikövetkeztettem –; mégsem hinném, hogy személyiségének lényegét megértettem volna. És attól tartok, mások is így vannak ezzel, akár belátják, akár nem. Erősen kétlem, hogy a sok részleges megismerésből és félreértésből végül összeállhatna egy mélyreható és átfogó, nagy-nagy megértés. Elveszített szeretteinkről általában ez derül ki utólag: hogy nem igazán tudjuk – tulajdonképp fogalmunk sincs –, kik is voltak valójában.

Am éppen ezért az utolsó szó ne a szomorúságé, hanem az öröme legyen. Örülök, hogy ismerhettem Balassa Pétert, hogy huszonkét évig tanúja lehettem életének és munkáinak. Az élet ennyi volt, a munka folytatódik: dolgozni fogunk, nem ismerve nyugalmat.

(2003. július)